

İŞGAL ALTINDA BOSNA

Boşnakların Hürriyet Mücadelesi

Fahriye Emgili

Ekler

Muhtıraların Boşnakçadan Tercümesi

1. 19 Aralık 1900 Tarihinde Saraybosna’da Zatı-ı Devletleri Bakan Kalay’a Takdim Edilen Muhtıra
(Künye: ARHIV GRADA SARAJEVO, Ş.140) / 5
2. 10 Haziran 1901 Memorandumu: İşgal Altında Bulunan Ülkelerdeki Müslüman Halkının Temsilcileri ve Vekilleri Tarafından 10 Haziran 1901 Tarihinde Viyana’da Haşmetmeapları Çar ve Kral Frans Josef’e Takdim Edilen Muhtıra (Künye: ARHIV GRADA SARAJEVO, Ş.140) / 35
3. Aralık 1906 Tarihli Muhtıra: Bosna-Hersek Müslüman Halkının Budapeşte’deki Macar ve Avusturya Meclisinin Resmî Kurullarına, 1906 Yılında Takdim Edilmiş Muhtıra
(Künye: GAZİ HÜSREVBEGOVA BİBLİOTEKA SARAJEVO, No: III 1807-5700) / 73
4. Avusturya İdaresinin Müslümanları Algılayış Biçimi: 3 Şubat 1900 Tarihli Arthur Benko Memorandumu ve Bosnalı Türk-Müslüman Meselesi (ARHIV GRADA SARAJEVO, Zıbrka poklona otkupa, br. ZV 484.) / 140

1. 10 Haziran 1901 ve
16 Aralık 1900 Tarihli Muhtıralar

Kapak:

**İŞGAL ALTINDA BULUNAN ÜLKELERDEKİ
MÜSLÜMAN HALKININ TEMSİLCİLERİ VE VE-
KİLLERİ**

**TARAFINDAN 10 HAZİRAN 1901 TARİHİNDE
VİYANA'DA HAŞMETMEAPLARI ÇAR VE KRAL FRANS
JOSEF'E**

**TAKDİM EDİLEN MUHTIRA VE 19 ARALIK 1900
TARİHİNDE SARAYBOSNA'DA**

ZATI-I DEVLETLERİ BAKAN KALAY'A

TAKDİM EDİLEN MUHTIRA

KÜNYE: ARHIV GRADA SARAJEVO, Ş.140

Haşmetmeap!

Merhametli Çar ve Kral!

Bosna ve Hersek Müslüman halkının aşığıda imzası bulunan temsilcileri ve vekilleri olarak Haşmetmeaplarının yüce huzurlarına sonsuz endişe ve hürmet ile çıkıp aşığıdaki muhtırayı takdim etmeye cüret ediyorum.

MUHTIRA:

Berlin Kongresi kararlarına dayanılarak ana vatanımızın işgal edilişi üzerinden 20 yıldan fazla zaman geçmiş bulunmaktadır.

Müslüman halk, işgal idaresi altında 20 yıldan daha uzun bir zamandan beri yaşamakta olup bu süre içerisinde bunların ağızlarından herhangi sızlanma ve şikâyet çıkmamıştır. Mübarek İslam dininin Müslümanların ruhuna yerleştirmiş olduğu sabır ve ümit, Müslüman halkının yaşadığı acılardan ve sıkıntılardan şikâyet etmesine mâni olmuştur. Güçlü inancına rağmen Müslüman halk, işgalci idareye güvenmiş ve teslimiyeti ve sadakati ile idareye hizmet etmiştir. 20 yıl boyunca Müslüman halk, işgal idaresinin talep ettiği bütün hizmetleri sükûnet içinde ve körü körüne icra etmiş fakat buna mukabil herhangi bir takdir veya ödül talep etmemiştir.

Müslüman halk sadece kendi dininin emirleri çerçevesinde yaşarken siyasi taleplerde bulunmamış; yabancıların, kadim ana vatanını nasıl yağmaladıklarını sükûnet içerisinde seyretmiştir. Geçen 20 yıl boyunca Müslüman halk hiçbir şekilde siyasetle iştiğal etmemiş ve bugün de etmemektedir. Bu halkın dinî hayat şartları işgal edilmiş ülkelerde çok menfi hâle gelince 20 yıllık gaflet uykusundan uyanılmış ve halk dinî varlığının emniyete alınması için kanuni tedbirlerin alınmasını talep etmek zaruretinde kalmıştır.

(...)

Bugün, Müslüman milletinin dinî varlığı bakımından içinde bulunduğu ve ağır şartlara rağmen, siyasi faaliyet ve boş gösteriler akıllardan çok uzaktır. Biz, dinî varlığımızın emniyete alınmasını, yetkili idareden meşru ve barışçıl yollarla talep ediyoruz. Saraybosna'da tertiplenmiş olan Trebeviç kutlamaları, Zagreb'de tertiplenmiş olan Katolik Kurultayı ve Dubrovnik'te tertiplenmiş olan İslâm Gazeteciler Kurultayı gibi boş gösteriler uyanık ve barışçıl Müslüman unsuru tarafından itibar görme-mekle kalmamış, bunlar Müslümanların temiz ruhlarının derinliklerinde kararlı bir şekilde mahkûm edilmiştir.

Yine de dinî hayatın çekilmez hâle gelmesi yüzünden Müslüman halk geçen yıl gafletten uyanmak zorunda bırakılmış ve dinî varlığının emniyete alınması için ülkedeki yetkili yönetimin kapısını taleplerini iletmek üzere çaldığında kapalı bulmuş ve kapının önünde bu barışçıl girişimin zindana götürüleceğini işaret eden silahlı polis birliklerini bulmuştur. Başkalarına siyasi faaliyet ve gösteri hakkı tanınırken barışsever ve sadık İslam halkının kötü hâle düşmüş olan dinî varlığı sebebi ile şikâyet etme yolu yasaklanmış ve bu yüzden bu halk isyancı olarak damgalanarak bu sıfatla takibe uğramıştır. Bu yüzdendir ki Müslüman halkının bir kısmı atalarının ocaklarını terk ederek mukaddes ocakların terk edilmediği bölgelere göç etmeye ve en mukaddes varlıkların ellerine teslim edildiği temsilcilerin etrafında daha yoğun bir şekilde toplanmaya başlamıştır.

Haşmetmeap!

Merhametli Çar ve Kral!

Aşağıda imzaları bulunan kimseler, işgal edilmiş ülkelerdeki dinî hayatın emniyete alınması hususunda Müslüman halkının temsilciliğini üstlenerek yönetim huzurunda büyük bir vaziyeti yüklenmişlerdir.

Biz bu ağır vazifenin ve büyük mesuliyetin her zaman şuurunda idik ve bu şuurla çalışmamıza başlayarak bugüne kadar geldik. Bu ağır çalışmamızı aynı şuurla mutlu bir sona ulaştırıncaya kadar, işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın dinî varlığını emniyete alıncaya kadar devam edeceğiz.

Vazifemizin ve mesuliyetimizin, büyük hedefimizin ve ödevimizin şuurunda olarak bu ciddi işe girişmiş bulunuyoruz. İşgal edilmiş ülkelerdeki sıkıntı verici dinî durumu ve bunun sebeplerini araştırdık ve bunun düzeltilmesi ve kalıcı olarak varlığının ve gelişmesinin emniyete alınması için usuller bulduk. Bunların tümünü bizim en yakın yüksek bölge yöneticimiz olan müşterek Maliye Bakanı Sayın Benyamin Kalay'a takdim etmiş olduğumuz teklifnamede ifade etmiş bulunmaktayız ve bunu da "Ek-A" olarak sunmaktayız. Biz bu teklifnamede işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın dinî hayatı ile ilgili görünümü samimiyetle ve açıkça sunduk, bu durumun sebeplerini samimiyetle ve açıkça işaret ettik. Bu sebepler, işgal edilmiş ülkelerdeki yabancı bir dine mensup idare tarafından oluşturulmuş Müslüman halkının bugünkü dinî teşkilatında bulunmakta olup İslam dinî teşkilatının yönetimi ve mülkü, esasında yabancı dine mensup bu dinî yönetimin elinde bulunmaktadır. Biz, işgal edilmiş topraklardaki Müslüman halkın dinî hayatının kurtuluşunun ve kalıcı olarak emniyete alınışının sadece Müslüman halkının dinî özerkliği ile temin edilebileceğine dair derin inancımızı samimiyetle ve açıkça ifade etmiş bulunmaktayız.

Teklifnameye işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkının dinî idaresinin özerkliği hakkında bir tüzük tasarısını da dâhil etmiş idik ve burada "Ek-B" olarak saygı ile sunmaktayız. Teklifimizde işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkının dinî idaresinin özerkliği hakkındaki tüzük tasarısının çıkarılacak kanunun kaynağı ve temeli olarak ele alınmasını istirham etmiş idik. Sayın Bakan Kalay, Saraybosna'daki görüşmelerde

bizi işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın temsilcileri ve vekilleri olarak kabul etmiş ve teklifimizle özerk idare tüzüğünü kabul ederek her ikisini tetkik ettikten sonra dinî idaremizdeki sıkıntıların tedavisi konusunda sivil adlatus (yönetici) Baron Kuçera (Baron Kutschera) aracılığıyla bizimle müzakereler başlayacağını vadetmiştir. Gerçekten de bu yılın şubat ayının başlarında Sayın Kuçera, müşterek bakan Sayın Benyamin Kalay'ın temsilcisi sıfatıyla işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın vekilleri olan bizimle Saraybosna'da görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmelerde bizim teklifimiz ve dinî idarenin özerkliği hakkındaki tüzük temel olarak kabul edilmiş olup bu belgelerdeki ana konuyu Müslüman halkın dinî hayatının özerkliğinin uygun olmayan durumunun iyileştirilmesi ve düzenlenmesi teşkil etmiştir. Bizler; Sayın Bakan Benyamin Kalay'ın bizleri işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkının vekilleri olarak kabul etmesi ve ülke idaresi ile yapılacak görüşmeler yoluyla Müslüman halkının dinî hayatının idaresi ile ilgili özerkliği düzenlenmesi ile Müslüman halkının dinî varlığının emniyete alınacağını vadetmesine, sivil adlatus Sayın Baron Kuçera'nın Müslüman halkının dinî hayatının mevcut sıkıntılı idaresinin iyileştirilmesi ve Müslüman halkının dinî özerkliğini temin edecek düzenlemeyle ilgili olarak 3 aya yakın bir süre boyunca gösterdiği fedakârlığa ve gayrete minnettarız. Çünkü böylece işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman milletin dinî hayatı ile ilgili durumun hakikaten kabul edilemez olduğu ve bu durumun dinî özerklik yolu ile iyileştirilmesi hususundaki bizim faaliyetimiz ve işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın dinî hayatının varlığının ve gelişmesinin sadece bunda yattığı tanınmakta ve meşru görülmektedir. Bizim, ocaklarımızdan ve ailelerimizden çok uzakta kendi imkânlarımıza dayanarak bütün kalbimiz ve bütün ruhumuzla iştirak etmiş olduğumuz 3 aylık bu görüşmelerin bizim için ve Müslüman

halk için o kadar çok özlenen meyveleri, dinî idare özerkliğini vermemiş olmasından çok derin bir üzüntü duymaktayız.

Haşmetmeap!

Merhametli Çar ve Kral!

Adı geçen dinî idarenin özerkliği ile ilgili olarak yüksek idare ile yürütülen görüşmelerin başarısızlığı aşağıda imzaları bulunan Müslüman halkı tarafından seçilmiş ve yüksek idare tarafından tanınmış ve izin verilmiş Bosna-Hersek Müslüman halkının temsilcileri ve vekilleri olan bizleri, Haşmetmeaplarının baba kanadı altına sığınmaya ve Haşmetmeaplarının hakipayine, işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkının dinî hayatının dinî özerklik yolu ile temini konusundaki mütevazı dileklerini ve taleplerini takdim etmeye mecbur bırakmıştır. Biz bunu Haşmetmeaplarının güçlü kanadı altında haklı taleplerimizin bir baba şefkati ile karşılaşacağına dair güçlü bir güven ve ümit duyarak yapıyoruz. İşgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halk, bir evlat sevgisiyle, bu şefkati beklemekte ve yıkılmaz bir şekilde ümit etmektedir.

Haşmetmeap!

Merhametli Çar ve Kral!

Ruh huzuru ve iyi niyet içerisinde ifade edebiliriz ki görüşmelerdeki başarısızlığın kabahati bize ait değildir.

İşgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halk, bugün mevcut olan uygunsuz dinî hayat durumu ile ilgili köklerin yabancı dine mensup bir idare tarafından oluşturulmuş ve bu idarenin etkisinde bulunan mevcut dinî teşkilatta yattığına kuvvetle inanmaktadır. İşgal edilmiş topraklardaki Müslüman halk, aynı şekilde, dinî hayatın mevcudiyetinin ancak kendisinin oluşturacağı ve İslam dininin ruhu ve geleneğine ve halkın menfaatine uygun olarak oluşturulacak ve sadece Müslüman halkının etkisinde çalışacak bir dinî teşkilat ile temin edilebileceğine kuvvetle inanmaktadır. Müslüman halk, büyük

kitleler hâlindeki göçler ve kalan halkın oyları vasıtasıyla dile getirilmiş ve milletini en derin köklerine kadar sarmış bulunan irade ile işgal edilmiş ülkelerde İslam dininin hayatta kalmasının sadece Müslüman halkının özerk idareye kavuşması ile emniyete alınabileceğini dile getirmiştir.

Müslüman halkının dinî özerklik hususundaki müşterek dileğinin intibası ve etkisi altında halk tarafından seçilmiş ve kendilerine vekâlet verilmiş vekiller olarak halkın dileklerini gerçekleştirmek için halkın dinî menfaatlerini temsil etme görevini kabullenmiş ve çalışmaya başlamış bulunmaktayız.

Müslüman halkının özerklik yolundaki ifade edilmiş dileklerinin intibası ve etkisi altında yüksek öğretim de bizimle bu dinî özerklik konusunda görüşmelere başlamayı kabul etmiştir. Bu görüşmelerde bizim konumuz fevkalade zor idi.

Bize güvenmekle bizi şerefleştirmiş olan Müslüman halk, dinî özerklik konusundaki çalışmalarımız için çok kesin sınırlar çizmiştir.

Biz, yönetimin denetimi ve İslam idaresinin yöneticilerini tayindeki asgari etki dışında dinî hayattaki her türlü etkinin uzaklaştırılması hususunda Müslüman halkının açıkça ifade etmiş olduğu dileğini temsil etmekteyiz. Buna mukabil yüksek idare, Müslüman halkının dinî özerkliğinin tamamını hükûmetin çok güçlü bir etkisi altına koyacak, ülkedeki en yüksek dinî teşkilatın yapısı ve dinî başkanlar ile en yüksek dinî başkanın tayini hususunda Müslüman milletinin tüm etkilerini tamamen ortadan kaldıran ve yabancı bir dinin hükûmetinin mutlak etkisine sokan taleplerle karşımıza çıkmıştır.

Yüksek yönetim (ülke idaresi-yönetimi), sadece halkın dinî yönetimini bir hiçe indirmekle kalmamış, bizim gibi Sünnî Müslümanlardan kendi dinî yönetimimiz ile bütün Sünnî Müslümanların en yüksek başı olan halifenin vekili olan meşihat ile her türlü ilişkimizi kesmemizi talep etmiştir. Biz müzakerelerdeki

çalışmalarımızla Müslüman halkının dileklerini yerine getirmeye çalışırken aynı zamanda -dinî kaidelere, dinî özerkliğe aykırı olmamak kaydı ile- yüksek yönetimin taleplerini canla başla yerine getirmeye çalıştık.

Böylece müzakerelerde yüksek yönetimin hemen hemen bütün talepleri için taviz verilirken yukarıda saydığımız saikler sebebiyle Ulema Meclisi, meşihat ve müftü menşûreleri konusunda herhangi bir taviz verecek değildik.

Esasen işbu konularda taviz verseydik bile bunun faydası olmazdı çünkü Müslüman halk buna hiçbir zaman razı olmaz. Sünni Müslüman halk; meşihat ile ilişkisini kesen, din adamlarını halktan koparıp halkın bunlar üzerindeki her türlü etkisini yok eden, din adamlarının halka karşı her türlü mesuliyetini ortadan kaldıran, İslam din adamlarını tayinleri ve maaşları itibarıyla idarenin güçlü etkisi altına sokan ve din adamlarını sadece idareye karşı mesul kılan böyle bir dinî özerkliği hiçbir zaman kabul etmezdi. Böyle bir dinî idare yüzünden İslam din adamları, bugüne kadar olduğu üzere hükûmetin adamları olarak kalacaklar ve böyle bir idare bugüne kadar çok sıkıntılı olan dinî hayatı iyileştirmemekle kalmayacak, mevcut sıkıntıları daha da arttıracaktı ve Müslüman halk vicdan hürriyeti ile diğer inançlarla eşitlik hakkını mezara gömüp buraya bir mühür vuracaktı.

Yukarıda anlattıklarımıza binaen yüksek idare ile olan müzakerelerimizde dinî vicdanımızın ve Müslüman halkımızın bize vermiş olduğu vazifenin izin verdiği ölçüde en büyük tavizleri vermiş bulunuyoruz. Bizim vazifemiz, mevcut durumda yüksek yönetimin uzlaşma temin edilemeyen konularda özerk idare kavramını tamamen ortadan kaldıran bir tutum içinde olduğunu ve bu tutumun Sünni Müslüman halkın geleneği ve dinî vicdanı ile uyuşmadığını burada ifade etmektir. Biz,

müzakerelerin kesilmesine sebep olan çekişmeli meseleleri ve kendi bakış açımızı ortaya koyacağız.

Her dinî müessesede ve bunun teşkilatında her dinî unvanında ve bunun tayininde en önemli mesele dinî müesseseyi teşkil edecek, dinî unvanı taşıyacak ve dinî hizmeti görececek şahısların kimin tarafından tayin edileceği, seçilecek kişilere kimin yetki vereceği yani dinî rütbenin bir parçası olan görevlendirmelerin kimin tarafından yapılacağıdır.

Katolik Kilisesinin hukukuna göre “din görevlilerinin tayin hakkı” ve makam tahsisi benimsenmiştir (*Designatio Personae ve Collatio officii*).

Ülke yönetimi ile anlaşmadığımız konular Ulema Meclisi, müftüler ve meşihatın menşuru söz konusu olup buradaki mesele “*Designatio Personae ve Collatio Officii*” meselesidir. Bizim hazırlamış olduğumuz özerklik tüzüğüne tasarısındaki 96. maddede işgal edilmiş ülkelerdeki en yüksek Müslüman dinî müessese olan Ulema Meclisinin 5 kişiden oluşması ve bunların Vakıf-Maarif Meclisinin hacılık görevini yapmış üyeleri tarafından seçilmesi ve Vakıf-Maarif Meclisinin seçim tasarrufunun müşterek bakanlığa sunulması ve seçilmiş olan bu 5 kişi arasından birisinin bakanlık tarafından reisülulema olarak seçilmesi ve bu şahsın böylece Saraybosna müftüsü makamına çıkması, Ulema Meclisinin başkanı olması ve işgal edilmiş ülkelerdeki en yüksek dinî rütbeyi taşıması teklif edilmişti. Görüldüğü üzere işgal edilmiş ülkelerdeki dinî özerk idarenin en yüksek unsuru olarak Vakıf-Maarif Meclisini kabul etmiş ve bunu teşkil edecek kimselerin seçimini belirlemiştik ve işgal edilmiş ülkelerdeki en yüksek dinî başkanın, Vakıf-Maarif Meclisi tarafından tayin edilmiş olan beş kişilik ulema meclisinin üyeleri arasından ortak bakanlıkça seçilmesi kalmıştı.

Buna mukabil ülke yönetiminin, Vakıf-Maarif Meclisinin din adamı olmayan kimselerden teşekkül ettiği ve bu vasıf

itibarıyla ülkedeki en yüksek İslam kurumunun ve başkanın seçiminin bunlara bırakılamayacağı çünkü din adamlarının niteliklerini tayin edip bunları seçme hususunda yeterlilik sahibi olmadıkları hususundaki itirazı üzerine biz tüzük tasarı-sının 96. maddesindeki talebimizden vazgeçerek ülke yönetimi ile Ulema Meclisi üyelerinin seçimi için özel bir seçim kuru-lunun oluşturulması hususunda anlaştık. Bu kurul 6'sı müftü ve 24'ü hoca olmak üzere 30 kişiden ibaret olacak ve bunları bölge yetkilileri seçecekti.

Görüldüğü üzere biz, Ulema Meclisinin “üyelerinin tayin hakkı” konusunda, sadece seçim kurulunu oluşturacak din adamlarına verilmesi ve din adamı olmayan kişilerin Ulema Meclisini teşkil edecek din adamlarının ehliyetini tayin edecek niteliğe sahip olmadıkları için bu işten uzak tutulması hu-susunda anlaştık.

Bizim ülke yönetimi ile ters düştüğümüz konu, yukarıda açıklanmış ve üzerinde uzlaşmaya varılmış olan, Ulema Mecli-sinin seçici kurulunun çalışma usullerinin tayini olmuştur. Bu konuda ülke yönetimi, seçici kurulun bütün faaliyetini sadece adayların teklifi ile sınırlandırmak istemekte ve teklif edilen adayların takdirinin ve dolayısıyla Ulema Meclisinin bizzat teş-kilinin sadece kendisine ait olmasını istemektedir. Ulema Mec-lisi üyeliğinin sadece İslam din adamları ile sınırlandırılması için seçici kurulun varlığını kabul etmiş olan bizler tamamen İslam din müessesesi olan Ulema Meclisinin teşkilinin yabancı bir dinin hükûmetine bırakmaya cüret edemezdik. Din adamı olmayan Müslümanların, İslam din adamlarının ehliyetini tayin edemeyecekleri düşüncesine izin vermiş olan bizler böyle bir yetkiyi Müslüman olmayan bir hükûmete tanımaya ve ver-meye de cüret edemezdik. İşin böyle olduğunu ülke yönetimi-nin talepleri ve bizim bu taleplere verdiğimiz tavizler ve hatta bizim sunduğumuz teklifler göstermektedir.

Ülke yönetimi, en başta sunduğu teklifinde seçici kurulun Ulema Meclisini tayin edecek adaylarda dinî eğitime bakılmamasını fakat bunların dinî ve manevi hayatlarının göz önüne alınmasını; yaşları otuzu bitirmiş fakat yetmiş aşmamış, suç işlememiş, hüküm giymemiş, kovuşturma veya velayet altında olmamış kişiler arasından seçilmesini istemiştir.

Aday çizelgesi seçici kurulun tayin edeceği kimselerden oluşacak ve bu adayların sayısı kurulun takdirine bağlı olacaktır. Seçici kurulun 4 üyesi ise kendi bölgesinin dışından olan adayları ve istediği sayıda adayı listeye koyabilecekti.

Böylece Ulema Meclisi için gösterilecek adayların çizelgesi seçici kurul tarafından nihai seçim için ülke yönetimine takdim edilecekti.

Ancak ülke yönetimi, aday çizelgesinde olup da Ulema Meclisine seçilmesinde mahsur göreceği kişileri çizelgeden silerek çizelgeyi yeni hâli ile seçici kurula geri gönderebilecek ve uygun görülmüş adaylar arasından beş kişiyi Ulema Meclisi üyesi olarak tayin edecektir. Seçilmiş olan bu 5 kişi, aralarından birisini reisülulema seçmek üzere zatışahanelerine takdim edilecektir. Kalan dört kişi ise ortak bakanlık tarafından Ulema Meclisi üyesi olarak tasdik edilecektir.

Bu tekliften de görülmektedir ki ülke yönetimi, Ulema Meclisi üyeliğinin Müslüman din adamlarından ibaret olan seçici kurul tarafından tayini hususunda üzerinde anlaşmaya varılmış başlığı çiğnemektedir. Biz, din adamı olmayan Müslümanların Ulema Meclisi üyelerinin seçiminden uzak tutulması hususu gibi bir kaideyi kabul edince bu defa Müslüman olmayan bir hükümetin Ulema Meclisinin teşkili üzerindeki etkisini de kabul edemedik ve bu teşkil için bir İslam din müessesesi olarak seçici kurulu oluşturduk. Kanunlar, devlet içindeki herhangi bir dinî veya başka bir topluluğu düzenlerken söz konusu toplulukların mevcudiyetini ve sağlıklı gelişmesini

temin edecek düzenlemeyi getirmelidir. Bu düzenlemeler her topluluğun gayesine erişmesini temin etmeli ve kötü veya yetersiz düzenlemeler, dolayısıyla gelecekte adı geçen topluluğun gelişmesine mâni olacak veya varlığını tehdit edecek engelleri ortadan kaldırmalıdır. İslam dinî özerk idaresinin teşkili hususundaki çalışmamızda biz yukarıdaki anlayışa bağlı kaldık. Ülke yönetiminin ülkedeki en yüksek İslam müessesinin teşkili hususunda yabancı bir dinin hükûmetine mutlak etki ve karar imkânı veren teklifini kabul etmeyişimiz bugünkü hükûmete güvenmediğimizden değil, uyanık her insanın belirsiz bir geleceği karşılarken takınacağı sağlıklı ve meşru hassasiyeti dolayısıyladır. Gelecek hakkında ise bu dünyadaki herhangi bir hükûmet herhangi bir garanti veremez.

Ulema Meclisinin Müslüman olmayan yönetimin etkisinde kalması hususunda ülke yönetiminin teklifi, seçici kurulun teşkil ettiği aday çizelgesinin düzenlenmesi, Müslüman olmayan hükûmetin sınırsız hakları ve sayı sınırlaması olmaksızın hükûmetin hoşlanmadığı adayların silinmesi gibi anlayışlardan kaynaklanmaktadır.

Ülke yönetiminin teklifine göre seçici kurulun 4 üyesi arzu ettikleri sayıda kişiyi Ulema Meclisi için aday gösterebilirler.

Müslüman olmayan yönetim, seçici kurulda İslam olmayan hükûmete bağımlı sayısız aday seçimi çizelgesine dâhil etmek için sadece 4 üyeye ihtiyaç duymaktadır ve bu yönetim, seçici kurulun diğer 26 üyesi tarafından tayin edilmiş olup da beğenmediği herhangi bir aday çizelgeden silebilmektedir. Böylece ülke yönetimi, Ulema Meclisinin seçici kuruluna, sadece hükûmete itaatli ve hükûmete bağımlı olan seçici kurul üyeleri tarafından çizelgeye sokulmuş bulunan adaylardan ibaret bir seçim çizelgesini sunabilir hâle gelmektedir.

Nihayet aynı teklife göre, yönetim kendisinin çok güvenmediği 5 kişinin dışındaki bütün adayları çizelgeden silerek, sadece

kendisinin beş adayından ibaret bir çizelgeyi seçici kurula sunarak bunların Ulema Meclisinin 5 üyesini seçmesini isteyebilir.

Böyle bir durumda ise Müslüman olmayan yönetim, aday çizelgesinde bulunan ve kendisince uygun olmayan adayları silme hakkı ile gerçekte Ulema Meclisinin üyelerini kendisi tayin ediyor olacak ve seçici kurul da bir aletten başka bir şey olmayacaktır.

Şayet günün birinde İslam'a ve İslam'ın mukaddesatına düşmanca bakan veya İslam'ın bir bütün olarak asli varlığından haberdar olmayan bir hükümet gelecek olursa ve böyle bir hükümet ile Müslüman halk arasında dinî bir çatışma meydana gelecek olursa Müslüman halk böyle bir dinî yönetimden nasıl bir koruma bulabilir ve böyle teşkil edilmiş en yüksek dinî yönetimde (Ulema Meclisi) nasıl bir koruyucu bulabilir. Bunların hepsi bir tarafa, seçim çizelgesinin bu yolla düzenlenmesi ve yönetim tarafından istenmeyen kimselerin çizelgeden silinmesi, hem aday çizelgesinin teşkili hem de Ulema Meclisinin üyelerinin seçimi itibarıyla, seçici kurulun bağımsız çalışma imkânını yok etmektedir.

Aday çizelgesinin muhteviyatına bakıldığında, buna biza-tihi seçici kurul karar vermemekte, üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından desteklenen seçici kurul kendi iradesini ortaya koyamamaktadır. Bu kurulun 4 üyeden ibaret olan bir azınlığı, kendisinden 6 kat büyük olan çoğunluğun sadece aday çizelgesinin teşkili ile ilgili iradeyi ortaya koymasına mâni olabilir. Bütün dinlerde din adamlarının seçiminde oy birliği veya en azından 2/3 oy çoğunluğu aranırken yüksek yönetim, kendi teklifinde Müslüman yüksek din adamlarının seçiminde bizim 4 kişilik bir azınlığa tabi olmamızı beklemektedir.

Böyle bir seçim düzeniyle din adamlarının seçimi muhakkak bir şekilde zorlaştırılmış ve hatta imkânsız bir hâle getirilmiş ve suistimalin kapısı açılmış olur.

4 kişilik azınlığın yönetim ile olan ilişkisi ve yönetimin istenmeyen adayları silme yetkisi seçici kurulun iradesinin Ulema Meclisi üyelerini seçmede ortaya konmasını imkânsız hâle getirir. Çünkü seçilme hakkının sadece yönetim tarafından tasdik edilmiş çizelgede bulunan kimselerle sınırlandırılması seçici kurulun kendi vicdanı, bilgisi ve kanaati itibarıyla yüksek dinî unvan taşımaya layık gördüğü kimseleri seçmesini imkânsızlaştırmakta ve kurul Müslüman olmayan yönetimin bu yüksek İslami unvana layık gördüğü kimseler arasından seçim yapmaya mecbur bırakılmaktadır. Yönetimin çizelgedeki adayları silme hususundaki sınırsız yetkisi, 5 kişi dışındaki herkesi silerek seçici kurulun seçim yetkisini ortadan kaldırmış olur. Açıktır ki yüksek yönetimin Ulema Meclisinin teşkili ile ilgili yukarıdaki teklifini en iyi niyetlerimiz çerçevesinde kabul edemezdik, böyle bir şeye cesaret de edemezdik. Yine de bu konuda yüksek yönetime yardımcı olabilmek için seçici kurulun seçim yetkisinin ehemmiyeti ve itibarını koruyabilmek için Ulema Meclisinin teşkili konusunda yüksek yönetime oldukça ciddi bir yetki tanıyan yeni bir teklif sunduk.

Bizim teklifimizde seçici kurulun, yönetimin teklifine ve uygun göreceği usule göre aday çizelgesini oluşturmasına razı olduk. Böylece yönetimin aday çizelgesinin teşkiline gerek kendisinin gerek belli bir azınlık yoluyla katılmasına imkân verdik. Ancak bizler kendisine sunulan aday çizelgesinde uygunsuz bulunan kimseleri silme yetkisini yüksek yönetime vermeye razı olamazdık. Zira bu yolla Müslüman din adamlarının ehliyetini tayin etme yetkisini yönetime tanımış ve bu maksatla teşkil edilmiş olan seçici kurulun yetkisini elinden almış olurduk. Ulema Meclisinin teşkili ve reisülulemanın tayini hususunda yönetime ciddi bir etki sağlamak ve bu arada din adamlarının ehliyeti ile ilgili seçici kurulun yetkilerini ve itibarını korumak için biz şunu teklif ettik: Seçici kurul aday çizelgesinden 3 kişiyi reisülulema adayı olarak seçecek ve bu

seçimi Haşmetmeaplarına sunacaktı. Haşmetmeapları da dinen ehil olduğu tespit edilerek seçilmiş olan bu üç kişi arasından birisini Reisülulema olarak tayin etme lütfunda bulunacaktı.

Öteki teklifimiz ise şöyle olmuştur: Seçici kurul reisülulema adayı olarak seçilmiş 2 kişiden başka 4 kişiyi ulema meclisi adayı olarak tayin edecek ve bu 6 kişi ortak bakanlığa teklif edilecekti. Ortak bakanlık da seçici kurul tarafından dinen ehil bulunmuş ve seçilmiş olan bu adaylardan dördünü Ulema Meclisi üyeliğine tayin edilecekti.

Biz bu konuda din adamı adayların ehliyetinin tespitinin seçici kurulun seçimine bırakılması teklifinde ısrar ettik fakat idare de kendisine itaat edecek adamların adaylar arasından seçilmesi ve diğerlerinin dışlanması hususunda ısrar etmiştir. Ne yazık ki yüksek yönetim herhangi bir gevşeme göstermemiş bizim son derece tavizkâr ve haklı teklifimizi kabul etmeyerek birinci teklifinin muhtevasına benzeyen bir başka teklifle ortaya çıkmıştır. Bu ikinci teklifte de idare, adayların silinmesi hususunda kendisine sınırsız bir yetki verilmesini talep etmiştir.

İki teklif arasındaki fark, idarenin aday çizelgesindeki kişilerin neden silinebileceğini izah etmeye çalışması ve adaylarda şu özellikleri aramasıdır:

1. Aday dinî eğitim görmüş olmalı ve taşıyacağı unvana layık olmalıdır.
2. Adayın manevi ve dinî hayatı takdir edilir olmalı
3. Aday 30 yaşını doldurmuş ve 70 yaşını aşmamış olmalıdır.
4. Aday herhangi bir suç sebebiyle hüküm giymemiş olmalı yahut kovuşturma altında olmamalıdır.
5. Velayet altında bulunmamalıdır.
6. Devlete sadık ve siyaseten düzgün olmalıdır.

7. Böylesine yüksek ve önemli bir dinî unvanı taşımaya layık olacak bir siyasi tutumu olmalıdır.

Yüksek yönetimin birinci teklifini benimsememize mâni olan sebepler, bir sonraki teklifi benimsememize de mâni olup son teklif yüksek yönetime, Ulema Meclisi adaylarının dinî ehliyetini tayin yetkisi vermekte ve yukarıda zikredilmiş olan yedinci maddeye göre yüksek yönetim, aday olan Müslüman din adamlarının liyakatinde sadakat ve siyasi düzgünlük özelliklerinin dışında 6. maddede belirtilen birtakım özel siyasi tavırlar aranmaktadır. Bu durumda Ulema Meclisi adayları arasında sadece yönetimin beğendiği ve keyfine göre seçtiği kişiler meclis üyesi olma şerefine erişebileceklerdir.

Bu durumda bizler yönetimin bu teklifine karşı birinci teklifimizle özde aynı olan ikinci teklifimizi sunduk. Bu teklifimize göre adayın dinî ehliyeti ve manevî ve dinî hayatının güzelliği hususunda sadece seçici kurul ve İslam dinî yönetimi karar verebilir. Biz, Ulema Meclisi için seçilmiş adayların yaşlarının 30'dan aşağı veya 70'ten yukarı olması, suç sebebiyle hüküm giymiş olması, kovuşturma altında bulunması veya velayet altında bulunması hâlinde Ulema Meclisi için seçilmiş adayların yönetim tarafından tasdik edilmemesi, daha doğrusu, adayların tayin edilmemesi hususundaki teklifi benimsedik. Ne var ki Ulema Meclisi adaylarının tayin şartları arasına konulmuş bulunan sadakat, siyasi düzgünlük ve özellikle siyasi tavır gibi şartlara razı olmadık, o şartların konulmasına izin vermedik çünkü bunlar yönetime her bakımdan körü körüne bağlı olmayı gerektirmektedir. Öte yandan işgal edilmiş ülkelerdeki devletler hukuku itibarıyla bu gibi kavramların ortaya konulması neredeyse imkânsızdır.

Sadakat ve siyasi düzgünlük gibi kavramların geçici ve izafi olduğu yakınlarda görülmüştür. Biz Müslümanların geçen sene dinî hayatımızla ilgili sıkıntıların ve üzüntülerin

giderilmesi hususunda ülke yönetimine sunduğumuz en mütevazı dilek ve teklifler vesilesiyle bölge yönetimi bizi sadakatsiz ve isyancı ilan etmiş ve buna dayanarak bizi hapselere atarak yargılamıştır.

Geçen yıl aralık ayında Macaristan Meclisinin sayın başkanı, bizi, halkı isyana sürüklemek isteyen ve hükûmetin acar bir şekilde ve şiddetle cezalandırması gereken tehlikeli siyasi tahrikçiler olarak adlandırmıştır.

Bu hadiseden bir ay sonra ortak bakan, Asilzade Sayın Benyamin Kalay, Macaristan bakanına, bizi tehlikeli tahrikçiler olarak vasıflandırma sebebini teşkil eden ve mahallî idare tarafından hakkımızda takibat yapılmış olan konu üzerine, yüksek yönetim aracılığıyla görüşmelerde bulunmak üzere, Müslüman halkının hakiki temsilcisi sıfatıyla bizi kabul ederek dinî idarenin özerkliği hususundaki gayretlerimizi övdü. Bu sebepler yüzünden bizler, böylesine çirkin ve muğlak kavramlar vasıtasıyla ülkedeki en yüksek Müslüman din adamlarının dinî ehliyetinin tayini konusunda keyfiliğe ardına kadar kapı açılmasına razı olamazdık.

Böylece Ulema Meclisinin teşkili ile ilgili mesele, tartışmalı ve çözümlenmemiş olarak kaldı. Biz ise bu meselenin, teklifimizde ileri sürdüğümüz şeklin dışında çözümlenemeyeceğine kuvvetle inanmaktayız.

Yanılmazlık kaidesinin ilanından sonra devlet yönetimi ile Vatikan yönetimi arasında çıkan şiddetli çatışma, devlet yönetimi ve Katolik kilisesi arasında cereyan etmiş olup bugün de devlet yönetiminin dinler ve dinî yönetim teşkilatı arasındaki münasebetleri etkilemiştir.

Bu münasebetin ulaşmış olduğu şekil ve devlet hukuk bilimi itibarıyla, tanınmış dinlerin mensuplarına ait olan kendi teşkilatlarını, memurlarını ve din adamlarını bizzat kendilerince tayin etme hakkı inkâr edilemez. Çünkü eğer bu kimseler bir

dinî cemaate mensup olup buna hizmet ediyorlarsa bu cemaatin ruhunu taşımak zorundadırlar ve herhangi bir yabancı güç, herhangi bir şekilde bunları kendi teşkilatına bağlayamaz.

Devlet hukuk biliminin hükûmetin hakları ile ilgili esaslarına göre özerk bir din idaresi tarafından seçilmiş ve belirlenmiş din adamlarının tayinden önce onaylanmak üzere devlet yönetimine sunulması gerekmektedir. Devlet hukuku bilimi bundan daha fazlasını talep etmemektedir ve bizler de tekliflerimizle devlet hukuk biliminin ötesine geçmiş bulunuyoruz.

Günümüzde İtalya Krallığı'nda devlet ve kilise yönetimi arasında şiddetli bir çatışma mevcut ise de devletin kilise ile olan ilişkilerini tayin eden 13 Mayıs 1871 tarihli kanuna göre hükümdarlık hakları saklı kalmak üzere, 14. ve 18. maddelere göre hükûmet kilise makamlarına tayin hususlarına hiçbir şekilde karışmamakta ve izin müessesini tek taraflı olarak reddetmektedir. Herhangi bir dinin din adamlarının tayini ile ilgili olarak bizim teklifimizde devlet yönetimine verilmiş olan hakların hiçbirisini veya benzerini bizzat Avusturya-Macaristan Devleti'nde hükûmet icra edememektedir.

Bu yüzden Ulema Meclisi meselesi ile ilgili olarak sunmuş olduğumuz teklifler göz önüne alınarak İslam dini ve hükûmetin bizzat kendi menfaatleri istikametinde çözülebileceğine kuvvetle inanmaktayız.

Ulema Meclisinde olduğu üzere Müslüman yüksek görevlilerinin, müftüler ve bunların tayini ile ilgili mesele de aynı durumdadır.

Özerk yönetim tüzük teklifimizin 110. maddesinde müftülerin Ulema Meclisinin teklifi üzerine ülke yönetimi tarafından tayin edilmesini istemiştik.

Yüksek Yönetim ile olan müzakerelerimizde Ulema Meclisinin teklifi olmaksızın müftülerin hiçbir şekilde yönetim tarafından tayin edilemeyeceğini hassasiyetle belirtmiştik.

Bu teklif bizim en yüksek dinî teşkilatımızın ülkedeki dinî hayatı tam manasıyla denetlemesine ve müftü olarak tayin edilecek kimselerin dinen ehil, gelişmiş ve dinî ve manevi tavırları düzgün ve bu unvana layık kimseler olmalarına imkân tanımaktadır.

Müftü adaylarının teklif hakkının verilmesi ile Ulema Meclisine müftü adaylarının dinî ehliyetini tetkik etme ve ülke yönetimine teklif ederken tasdik etme yetkisi verilmektedir.

Öte yandan biz, Ulema Meclisi tarafından dinî ehliyeti tasdik edilmiş müftü adaylarının, şayet vatandaşlık şartlarını yerine getiriyorsa, yani 30 yaşını bitirmişse, bir suç sebebiyle hüküm giymemişse, kovuşturma altında değilse veya velayet altında değilse ülke yönetimi tarafından görevlerine tayinini veya teklif edilen aday bu vasıfları taşıyorsa tayininin reddini teklif etmiştik.

Yüksek yönetim bizim teklifimizi hiçbir şekilde kabul etmeye yanaşmamış olup şu teklifte bulunmuştur: Ulema Meclisi boşalmış müftü makamı için bir aday teklif edecek ve bu aday herhangi bir sebepten yönetim tarafından uygun bulunmadığı takdirde teklifin reddini ve Ulema Meclisinin ikinci bir aday teklif etmesini istemiştir. Bu aday da ülke yönetimine uygun gelmez ise üçüncü bir aday gösterilecek idi. Üçüncü adayın beğenilmemesi hâlinde ise Ulema Meclisinin herhangi bir teklifi veya etkisi olmaksızın ülke yönetimi kendi iradesiyle ve arzu ettiği bir kişiyi müftü olarak tayin edecektir.

Ülke yönetiminin bu tutumunu, Ulema Meclisi ile ilgili teklifi nasıl benimseyemedikse aynı sebeplere binaen hiçbir şekilde benimseyemedik.

Müftü adaylarının teklifi ile ilgili Ulema Meclisinin yetkisi, ülke yönetiminin tutumu yüzünden çok sıkıntılı ve aldatıcı tabiattadır. Çünkü netice itibarıyla Müslüman olmayan bir yönetim, ülkedeki en yüksek İslam teşkilatının herhangi bir

etkisi olmaksızın müftünün dinî ehliyetini tayin edebilmekte, daha doğrusu dinî ehliyet söz konusu olmadan yönetimin dünyevi menfaatlerine daha uygun düşen bir kişiyi müftü olarak tayin edebilmektedir. Ülke yönetimi, huzur içerisinde dinen ehil ve kabiliyetli adaylarını üç defa teklif etme imkânını Ulema Meclisine verebilir.

Çünkü yönetim, dinî ehliyeti itibarıyla Ulema Meclisinin hiçbir zaman teklif etmeyeceği fakat siyasi kabiliyetleri itibarıyla hükûmetin dünyevî ve İslam dışı olan eğilimlerine daha uygun gelen bir kimseyi müftü olarak tayin edebilir.

Bu duruma göre müftüler İslam dininin hizmetkârı olamaz. Çünkü bunlar en başta hükûmetin memurları olup hükûmetin lütfu ile makam sahibi olmuşlardır ve sadece hükûmete karşı mesuldürler. Öyle olunca da İslam dini bugün olduğu üzere yine sıkıntılı durumda kalmaya devam edecektir. Çünkü bu sıkıntılı hâlin sebepleri ortadan kaldırılmadığı gibi bizim rızamızla daha da kemikleşmiş bir hâle gelir. Mali destek ve Müslüman din adamlarının tayini ve bunların yönetim ile olan bağımlı ilişkisi itibarıyla ülke yönetiminin tavrı bunun delilidir. Tüzük teklifimizin 144. maddesinde ülke yönetiminin dinî cemaatlere verdiği ve bu arada Müslüman cemaatine de verdiği desteğin işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman nüfusu itibarıyla tayin edilmesini ve dinî masrafların karşılanması için ülke yönetimi tarafından vakıf-maarif meclisine verilmesini istedik.

İşgal edilmiş ülkeler, Berlin Barış Toplantısından önce Müslüman din devletinin parçası idiler ve bu devletin içerisinde İslam, devletin dinî olduğu için işgal edilmiş ülkelerde de İslam, devlet dininin bütün imkânlarından, imtiyazlarından ve Müslüman devlet yönetiminin güçlü desteğinden istifade ediyordu. Bugün, işgal edilmiş ülkelerdeki Müslümanlar en yüksek vergiyi ödedikleri için ödenen verginin miktarına göre mali destek tayin edilecek olunursa inanıyoruz ki Müslüman

halkının nüfusuna oranla tayinine göre çok daha yüksek olacaktır. İslam dininin durumunun eski zamanlarda bugünkünden çok daha iyi olduğu ve Müslüman halkının vergi yükü göz önüne alındığında verilecek mali desteğin tespitinde Müslüman halkın nüfusu ile ilgili teklifimizin tertemiz ve haklı olduğu görülecektir.

Tüzük teklifimizin 145. maddesinde ülke yönetiminin bazı Müslüman din adamlarına ödemekte olduğu maaş, ödül, ikramiye ve desteklerin vakıf-maarif meclisine verilmesini ve meclis tarafından aynı maksatla harcanmasını talep ettik. Ülke yönetimi bizim tekliflerimizi kabul etmek istemediği için biz 144. ve 145.maddeleri şöyle değiştirdik: Ülke yönetimi, Müslüman halkın nüfusu itibarıyla İslam din yönetimine vermekte olduğu parayı vakıf-maarif meclisine vermeyecek, madde 145'te belirtilmiş olan İslam din adamlarına vermekte olduğu maaşları, mükâfatları, ikramiyeleri ve destekleri ödemeye devam edecek ve artan para ise ülke yönetimine bildirilerek vakıf maarif meclisinin kararı uyarınca vakıf maarif binalarının tamiri ve tesisi amacıyla kullanılacaktır. Ülke yönetimi ise bütün bu konularda ters bir tutum içerisine girmiştir.

Her şeyden önce Müslüman halkın nüfusu oranında İslam dinine verilecek mali destek ile ilgili bizim samimi talebimizi ülke yönetimi reddetmiştir. Buna mukabil ülke yönetimi, vakıf-maarif meclisinin ödeme yapılacak şahısların ve ödenecek miktarların vakıf-maarif meclisi tarafından teklif edilmesini istemiştir. Bizim teklifimize göre ise dinî-mali desteklerin zaruri dinî hizmetler için kullanılması ve dinî hizmetlerini icra ederken mali desteği gerçekten hak etmiş ve buna muhtaç olan din adamlarına destek verilmesi istenmiştir.

Hangi hizmetlerin zaruri olduğu ve öncelik taşıdığı ve hangi İslam din adamlarının mali desteği hak etmiş olduğu hususunda karar verme yetkisini, unvanı ve etkisi itibarıyla

en ehil olan en yüksek özerk dinî teşkilata yani Vakıf-Maarif Meclisine verdik.

Bunun yanı sıra ülke yönetimine mali desteğin gerçekten Vakıf-Maarif Meclisinin tayin ettiği istikamette kullanılmış olduğunun denetim hakkını güvenceye aldık.

Müslüman din adamlarına verilen mali destek, hükûmetin inançsız, Müslüman olmayan ve İslam'a uymayan keyfi ve sınırsız görüşlerine göre dağıtmakta, ülke yönetimi bununla maaşlı din memurları yaratmaktadır ve bu memurlar, kendilerini tayin eden ve maaşlarını veren ve ödüllendiren ülke yönetimini her konuda tatmin etmek mecburiyetindedir.

Müftülerin tayini hususunda yönetimin tavrını yukarıda sayılan sebepler yüzünden kabul edemeyeceğimiz gibi mali desteğin verilışı hususundaki tavrı da kabul edemedik. Çünkü bu tavır, işgal edilmiş ülkelerdeki dinî hayatın kötü şartlarını devam ettirmekten başka bir işe yaramaz.

Müftülerin tayini ve mali desteğin dağıtımı meselesinin hem İslam dininin hem de hükûmetin menfaatleri itibarıyla ancak bizim teklifimizi benimsemekle halledilebileceğine kuvvetle inanabiliyoruz.

Daha önce de ifade etmiş olduğumuz üzere ülke yönetimi ile olan müzakerelerimiz, ülkedeki en yüksek İslami teşkilatı meydana getirecek şahısların belirlenmesi ve İslami unvanları taşıyacak ve hizmeti yürütecek kimselerin tayini ve seçilmiş kimselere kimin yetki ve unvan dağıtacağı hususunda anlaşmazlığa düşmüş olduğumuz için kesilmiştir.

Bizim vazifemiz “makamın ihdası” konusundaki anlaşmazlık yüzünden bizim herhangi bir kabahatimiz olmadan müzakerelerin kesilmiş olduğunu ortaya koymaktır.

Tüzük tasarımızın 96. maddesinde reisülulemanın tayininin ancak Sünni Müslüman halkın en yüksek teşkilatı, halife-nin vekili olan İstanbul meşihatının bir ön kabulünden sonra

mümkün olabileceğini ifade etmiştik. Reisülulema tayininin Sünni Müslümanların en yüksek dinî teşkilatı olan İstanbul meşihatının ön kabulüne bağlı olması ülke tarafından hiçbir şekilde kabul edilmediği için müzakerelerimizde, tayin edilen müftünün unvanının gereğini yerine getirmesi için İstanbul meşihatının “menşuru” ile tasdik edilmesi, Sünni Müslümanlara ait dinî vazifelerin ve işlerin icrasına yetki verilmesi ve bu yetkiye dayanarak işgal edilmiş ülkelerdeki kendisine bağlı din adamlarının seçimi, tayini ve yetkilendirilmesi ile mümkün olabileceği hususundaki teklifimizi değiştirdik.

Ülke yönetimi ise bizim tamamen dinî esaslara dayanan taleplerimizi duymak bile istememiş ve meselenin tamamen siyasi olduğunu ileri sürerek bizi reddetmiştir. Bu hususta ise ne biz ne de ülke yönetimi tartışma ehliyetine sahip değiliz çünkü bu husus sadece ülkeler arası siyasi görüşmelerle belirlenebilir.

Ülke yönetiminin bu husustaki tutumunun tamamen temelsiz olduğunu, bunun herhangi bir dinî teşkilatın en basit kaidelerine ters düştüğünü, ülke yönetiminin bu tutumunun bizi halifelikten ayırmaya matuf olduğunu ve bu yüzden anlaşmazlığın ortaya çıktığını ispat etmek çok kolaydır.

Herhangi bir dinî unvana sahip olabilmek ve bunun gerektirdiği dinî vazifelerin icrası için seçilmiş olan din adamına yetki verilmesi icap etmektedir.

Bu yetkilendirme, dinî unvanın bizzat özelliği ve tabiatı itibarıyla sadece dinî cemaatten kaynaklanabilir. Bu konu açık olup herhangi bir tartışma götürmez çünkü hiç kimse sahip olmadığı yetkileri başkasına devredemez.

Hiçbir zaman ve hiçbir yerde, devlet yönetimi aynı zamanda dinî yönetim olmadığı sürece, dinî unvanın gereklerini yerine getirmek üzere bir din adamına yetki veremez.

Bu yüzden Katolik Kilisesinde Papa, dinî yönetimin başı sıfatıyla piskoposlara veya bunların eşitlerine dinî unvanlar

tevcih edebilmekte, piskoposlar da kendi cemaatleri içerisinde doğrudan papanın yetkisinde olmamak kaydıyla unvanlar tevcih edebilmektedirler.

Hukuk biliminde de devlet idaresinde de olduğu üzere herhangi bir dinî unvanın tevcihinin ancak dinî bir merci tarafından yapılabileceği hususunda herhangi bir tartışma yoktur.

Bugüne kadar, bilim adamı olsun veya devlet adamı olsun, bu dünyada hiç kimse dinî bir vazifenin icrası ile ilgili bir yetkinin devlet idaresinden kaynaklandığına dair bir iddiada bulunma cesaretini göstermemiştir. Özellikle böyle bir meselenin milletlerarası hukukla ilgili olabileceğini de iddia edememiştir. Çünkü günümüze kadar bu meselenin açık bir şekilde sadece ilgili dinî cemaatin meselesi olduğu, devlet yönetiminin herhangi bir şekilde meseleye karışmasının haksız ve yetkisiz bir şekilde tamamen dinî bir cemiyetin işlerine karışma anlamına geldiği herkes için apaçık idi.

Bugün, Macaristan'da özerk bir Katolik idaresinin kurulması çalışmaları yapılmaktadır. Biz kuvvetle inanıyoruz ki hiçbir devlet yönetimi; Katoliklerden, kilise tarafından tayin ve tesis edilmiş ruhban silsilesinin ve kilisenin başı olan Papa'ya itaatın ve Papa'nın Katolik Kilisesinin din adamlarını dinî görevlerini ifa konusunda yetkilendirmesini, başkalarına devretmesini istemez ve isteyemez de. Hiçbir zaman ve hiçbir yerde hatta Papanın dünyevi hükümdar olduğu zamanlarda bile hiçbir devlet yönetimi Katolik müminlerin kilisenin başı ile olan münasebetlerini ve kilisenin başının din adamlarının görevlerini ifa hususunda yetkilendirmesinin diplomatik yollarla tayin edilebileceğini söylemeye cesaret edememiştir. Hiçbir devlet idaresinin hiçbir yerde resmen tanınmış bir inanca karşı takınmadığı bir tavır, halifelik makamı ile olan ilişkimizi kesmeyi bizden istemek suretiyle İslami, dinî görevlerin ifası için reisülulemaya menşur verilmesi yolu ile peygamberimizin vekili

olan halife adına Sünni Müslümanların en yüksek teşkilatı olan meşihat tarafından yetki verilmesi talebimizden vazgeçmemizi istemekle yüksek yönetim tarafından biz Sünni Müslümanlara karşı takınılmıştır.

Tüzüğümüzün taslağında olduğu üzere bizler reisülulemanın ülkedeki en yüksek dinî teşkilat olan Ulema Meclisinin başkanı olduğunu, ülkedeki en yüksek dinî başkan reisülulemanın unvanının nasıl tevcih edileceğini belirlemiştik. Ülke yönetimi de bu hususlarda söz hakkına ve ehliyetine sahip olduğumuzu kabul ederek bizimle bu konuda müzakereye başladığı zaman karşımıza reisülulema unvanının gerektirdiği dinî vazifeleri icra konusunda kimin tarafından yetkilendirileceği meselesi çıkmıştır. Çünkü böyle bir tevcih ve tayin gerçekleşmeden reisülulema adayı sadece belirlenmiş olmakla görevini ifa edemez. Çünkü “yetki devri” vücut bulmamıştır (Collatio officii). Yüksek yönetim, reisülulema tayini hususundaki yöntemi tespit etmekte bizi nasıl ehil görmüş ve bu hususta bizimle müzakereye başlamış ise reisülulemanın dinî görevlerini yerine getirme hususunda hangi dinî makamın yetki verebileceğini tayin etme ehliyetine sahip olduğumuzu da kabul etme mecburiyetinde idi. Ülke yönetimi bu meselenin çözümünden meselenin tamamen diplomatik olduğu şeklindeki boş bir iddiayı kullanarak kaçınmazdı. Biz çok iyi biliyoruz ki İstanbul’daki İslam meşihati Roma’daki kilise idaresi ve İstanbul’daki kilise idaresi kadar dünyevidir. Reisülulema unvanı tesis edildiği ve bunun nasıl doldurulacağı tayin edildiği zaman bu şahsın vazifesini yerine getirebilmesi için hangi makamın yetki vereceğini tayin etmek zarureti de ortaya çıkmıştır. Çünkü yetkilendirme olmaksızın görevini dinî ve dünyevi kaideler çerçevesinde icra etmekten aciz bir reisülulema ortaya çıkardı.

Böyle bir durumda ise dinî teşkilatta dünyada örneği olmayan bir saçmalık ortaya çıkardı.

Biz şunu soruyoruz: Meşihat dışında hangi makam görevlerini ifa hususunda reisülulemayı görevlendirebilir. Bu yetkilendirmeyi verebilecek ve hususta yetkili olan tek makamın İslami, dinî yönetim olduğu hususunda şüphe yoksa da hangi İslami yönetim olacağı hususunda bir soru vardır. İşgal edilmiş ülkelerde reisülulema unvanı en yüksek İslami, ruhani unvan olup diğer bütün ruhani unvanlar buna tabidirler. Açıktır ki hiç kimse kendisinin sahip olduğu yetkiden daha fazlasını başkasına devredemeyeceğinden reisülulemaya tabi hiçbir kurul ya da kimse kendisine dinî görevlerini icra hususunda yetki veremez. Öyleyse reisülulemaya tabi olan ve kendisinin yetkilerine sahip olmayan Ulema Meclisi, seçici kurul, müftüler veya hocalar bunu yapma hakkına sahip değildir. Reisülulema, unvanının icabı olan icraatı yerine getirmekle vazifeli olup bunları kendisine bağlı İslami makamlara tevcih edebilir.

Reisülulema, ruhani görevlerini ve merasimleri icra hususunda daha yüksek bir makam tarafından yetkilendirilmedikçe reisülulemanın da kendisine bağlı makamlara kendisinde bulunmayan yetkileri devretmesi söz konusu olamaz.

Biz ülke yönetimine fazlasıyla saygı göstermekteyiz. Bir an için ülke yönetiminin reisülulemayı dinî merasimleri ve görevleri icra hususunda yetkilendirebileceği fikrini benimsemiş olduğuna düşünecek olursak böyle bir davranış, Müslüman olmayan ülke yönetiminin kendisini ruhani yönetim olarak ilan etmiş olduğu anlamına gelir. Hâlbuki böyle bir şey gerek Kur'an gerek şeriat hukuku itibarıyla olmaz ve olamaz.

İslami olmayan ülkedeki dünyevi idare İslami yönetimin haklarını kullanamayacağı için reisülulemayı, görevlerini ve merasimleri yerine getirme itibarıyla yetkilendiremez. Müslüman olmayan herkes çok iyi bilmektedir ki Türk Sultanı Haşmetmeapları sadece dünyevi bir hükümdar değil, aynı zamanda Allah'ın elçisinin vekili halifedir. Halife, nerede bulunursa

bulunsun bütün Müslümanların en büyük ruhani başıdır. Müslüman olmayan herkes bilmektedir ki daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde en yüksek ruhani yönetim olarak halifeye bağlı ve başında bir şeyhülulemanın bulunduğu meşihat oluşturulmuştur. İşbu meşihat, ruhani yönetim ve görevlerin icrasında halifeye vekalet etmektedir. Şüphe yoktur ki İstanbul meşihati, en yüksek İslami yönetim olması hasebiyle “menşure” göndererek dinî merasimlerin ve görevlerin icrasını reisülulemaya tevcih edebilir.

Biz burada İstanbul meşihatının reisülulemaya yukarıda sözü edilen yetkileri verebilecek tek güç olduğunu ispat etmeye çalışmayacağız. Burada ortaya koymaya çalışacağımız mesele meşihatın bu işi yapmak zorunda olduğu gerçeğidir. Çünkü İstanbul meşihatının menşuresi olmadan işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halk arasında icra edilecek dinî merasimlerin ve görevlerin dinî hukuk açısından hiçbir geçerliliği veya gücü yoktur ve menşure olmadan icra edilen her türlü görev sünnete ve şeri hukuka ters düşen rafizilik durumuna düşer. Müslümanların peygamberi Muhammed’in zamanında İslâm, Medine şehri ile sınırlı idi ve işbu ilk Müslüman ümmetinde Muhammed, “imam” sıfatıyla bütün dinî merasimleri ve görevleri yerine getiriyordu. Muhammed ölüm döşeğinde yarken imam sıfatıyla görevlerini yerine getiremeyince bu görev için vekili olarak Ebubekir’i seçmiştir. Bu seçim, peygamber Muhammed’in ölümünden sonra İslam ümmetinin seçim toplantısında Ebubekir’in seçilmesine yol açmıştır. Ömer’in bu toplantıdaki ifadesine göre peygamber, Ebubekir’i ibadet ve idare konusunda kendisine vekil tayin etmiş idi.

Hız. Muhammed’in ölümünden sonra Ebubekir’in şahsında yeni bir ruhani yetki oluşturulmamış, kendisi nasıl son birkaç gün boyunca Allah resulünün vekili idi ise öylece de kalmıştır. Bütün İslam’ın en yüksek başı olarak halifenin yetkisi, “imam” ve bizzat Muhammed tarafından seçilmiş peygamber

vekili ilk halife olmaktan kaynaklanıyordu. Bu yetki bugüne kadar ve kesintisiz olarak İstanbul'daki halife hanedanına kadar devredilerek gelmiştir. Bu yüzden de dar bir teknik anlam itibarıyla "imam" bütün İslam ümmetinin meşru başıdır. Ülke yönetimi bilmektedir ki işgal edilmiş topraklarda yaşayan biz Sünni Müslümanlar, inancımızı sadece Kur'an'a değil aynı zamanda sünnete de dayandırmaktayız. Dolayısıyla nakil ile bize kadar gelmiş hadislerle doğru ve dinî bakımdan bağlayıcı olarak bakmaktayız.

Halifelik, sünnet üzerine bina edilmiş ve halifeliğin kesintisiz meşruiyeti günümüz halifelerine kadar gelmiştir. Bu yüzden de günümüzde İstanbul'daki halife, mukaddes dinimize göre bizim en yüksek dinî başımız olup bizler kendisiyle olan bağımızı dinsiz ve rafizi olmadan ne kesebiliriz ne de buna cüret edebiliriz.

Muhammed, Medine'de dinî merasimleri ve görevleri camide ve "imam" sıfatıyla icra ediyordu. Muhammed'in imamlık yetkisini Ebubekir'e bizzat devretmesiyle Ebubekir, halife olmuş ve böylece hilafet müessesesi kurulmuştur.

Sünni Müslümanların dinî kaideleri itibarıyla halifelik, camideki görevlerin ve merasimin icra yetkisine sahip olup bu yetkiyi halifelik makamının dışındaki camilerde görev yapan kişilere tevcih edebilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu yetki, İstanbul dışındaki camilerdeki kişilere bir "menşur" vasıtasıyla tevcih etmek üzere kurulmuş olan "meşihata" bizzat halife tarafından devredilmiştir. Sünni din kaidelerine göre meşihatın vereceği menşur olmadan ibadeti, merasimleri ve diğer görevleri icra etmek dinî açıdan zararlı olup açık bir şekilde rafizilik anlamına gelir. İşgal edilmiş ülkelerdeki reisülulema, imamlar ve diğer din adamları dinî görevlerini ve merasimleri İstanbul meşihatının vereceği menşur olmadan icra edemeyecekleri için reisülulemanın görevleri ve merasimleri icra etmek için gereken menşurun verilmesi mecburidir. Bu

yüzden bizler dinî sebepler dolayısıyla bu talebimizden rafizi olmadan vazgeçme hakkına ve imkânına sahip değiliz.

Diğer taraftan bizim bu talebimiz, 21 Nisan 1879 tarihli Türk-Avusturya Antlaşması'nın 2. maddesi ile zaten güvenceye alınmış olup “(...) özellikle Müslümanların dinî amirleri ile olan ilişkilerde tam bir hürriyet, güvence alınmaktadır.” şeklinde ifade edilmiştir.

“Dinî amirler” ile İstanbul'daki en yüksek dinî idarenin kastedildiği açıktır çünkü işgâl edilmiş ülkelerdeki bütün dinlerin mensupları için dinî amirleri ile ilişki kurma hürriyeti güvenceye alınmıştır.

Bu konudaki herhangi bir şüpheyi aynı maddenin ikinci fıkrası ortadan kaldırmaktadır: “Sultan hazretlerinin adı, şimdiye kadar olduğu üzere, bundan sonra da umumi ibadetlerde zikredilmeye devam edecektir.”

Bunun yanı sıra, hiçbir şüpheye mahal bırakmaksızın adı geçen antlaşmanın müzakereleri sırasında tutulmuş olan za-bitlarda görüleceği üzere İstanbul'daki dinî yönetimin kastedilmiş olduğu ortadadır.

Buna göre de işgal edilmiş ülkelerde göreve getirilen ilk reisülulema Mustafa Hilmi Efendi'ye İstanbul meşihatı 29 Mayıs 1298 tarih ve 63 sayılı bir menşur göndermiştir. İşte bütün bu sebeplerden ötürü açıktır ki meşihatın menşuru ile ilgili müzakereler, bizim herhangi bir kabahatimiz olmadan başarısızlığa uğramıştır. Bizler bu müzakerelere siyasi meseleleri sokmadan diploması yoluyla zaten halledilmiş olan sadece dinî bir mesele ile ilgili taleplerde bulunduk. Meseleyi işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın özerk dinî idaresi ile ilgili herhangi bir uzlaşma imkânını ortadan kaldıran ve siyasete bulaştıran ülke yönetiminin kendisi olmuştur.

Haşmetmeap!

Çok merhametli Çar ve Kral!

A sayılı ekimizde işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkının üzüntü verici hâli ve dinî öz yönetim hususundaki durumun düzeltilmesi hususundaki sıcak arzuları açıkça ve sadakatle ifade edilmiştir.

Müslüman halkının arzusu istikametinde oluşturmuş olduğumuz dinî özerk idarenin tüzük taslağı B ekinde sunulmuştur. Buradaki mütevazı muhtırada dinî özerk idaremiz ile ilgili olarak ülke yönetimi ile yürütmüş olduğumuz müzakerelerde elde edilen sonuçlar arz edilmiş ve müzakerelerin bizim kabahatimiz olmadan başarısızlığa uğramış olduğu ispat edilmiştir. Ayrıca işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın dinî özerkliği ile ilgili meselenin ancak müzakere sürecinde ortaya koymuş olduğumuz teklifler yoluyla halledilebileceğini ortaya koymuş bulunmaktayız.

Ülke yönetimi ile olan müzakerelerin başarısızlığı ve işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkının gayrimüsait dinî hayat şartlarının ancak özerk bir dinî daire ile halledilmesi ihtiyacının aciliyeti, Müslüman halkının vekili ve temsilcisi olan bizleri zatialilerinin çarlık ve krallık huzurlarına getirmiş ve sadık bir evlat gibi davranan Bosna-Hersek Müslüman halkının dileklerini haşmetmeablarının baba kanadı altına koymuş bulunmaktayız.

Burada en mütevazı bir şekilde istirham ediyoruz ki işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın dinî hayatının varlığı ve gelişmesi, dinî özerk idare yoluyla Müslüman halkının temsilcileri sıfatıyla acizane imzaladığımız A ekindeki tüzük tasarımda ifade edildiği üzere güvenceye alınmalıdır. Ülke yönetimi ile yürütmüş olduğumuz müzakerelerde Ulema Meclisinin ve müftülerin görevden alınması gibi konulara değinilmemiş olmakla beraber tartışma konusu olup da bizim kabul ettiğimiz değişiklikler burada sunulmuştur.

Viyana, 1 Haziran 1901

2. 19 Aralık 1900 Tarihinde Ortak Maliye Bakanı Kalay'a Sunulan Muhtıra:

ZATIALİLERİ BAKAN KALAY'A SUNULAN MUHTIRA

Yüce Bakan!

Berlin Barış Toplantısının 28 Haziran 1878 tarihli 8. toplantısında Kont Andraşi, Bosna ve Hersek meselesinin hallinin bir Avrupa meselesi olmakla beraber aynı zamanda Avusturya-Macaristan hükümdarlığını da yakından ilgilendirdiğini ifade etmiştir. Kendisi, Ayastafanos Antlaşması'nın 14. maddesinde zikredildiği üzere Bosna ve Hersek'e özerklik verilmesine ciddi bir şekilde karşı koymuştur. Çünkü bu yolla Avrupa barışını tehdit edecek hadiselerin tekrarının kalıcı olarak önlenemeyeceğini ve bu gibi olayların sınır komşusu olan Avusturya-Macaristan hükümdarlığı için zararlı olduğunu iddia etmiştir.

Bunun üzerine İngiliz kraliçesinin hükûmeti adına Karl Selisböry, Avusturya-Macaristan hükümdarlığının Bosna ve Hersek'i işgal etmesini ve orayı idare etmesini teklif etmiştir.

Bismark da sadece güçlü bir devletin barışı temin edebileceği ve oradaki halkın kaderini güvenceye alabileceği gerekçesiyle Almanya adına bu teklifi benimsemiştir.

Kont Andraşi bunun üzerine Büyük Britanya'nın ve Almanya'nın tekliflerini, Bosna ve Hersek'te kalıcı ve tam asayişin sağlanmasını hedefleyen en iyi çözüm olarak kabul ettiklerini beyan etmiştir.

Kont Andraşi'ye göre böylece 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi kabul edilmiştir. Bu maddeye göre Avrupa, Avusturya-Macaristan hükümdarlığına Bosna-Hersek'i işgal etmesi ve Bosna ve Hersek'te tam ve kalıcı bir asayiş temin etmesi hususunda yetki vermiştir. Dük Bismark da Avusturya-Macaristan hükümdarlığına Bosna ve Hersek'te istikrarı sağlamak ve halkın istikbalini güvenceye almak için yetki verildiğini ifade etmiştir.

Avusturya-Macaristan hükümdarlığı Avrupa'nın verdiği yetkiyi kullanmak üzere Bosna ve Hersek'e işgal ordusu gönderdiği zaman bunun amiri sıfatıyla Baron Filipoviç, 27 Temmuz 1878 tarihinde işgal edilmiş ülke halkına gönderdiği bildiriye şunları söylemiştir: *Çar ve Kral, bu ülkenin "bütün çocuklarının kanunlara göre eşit haklara sahip olacağını; herkesin hayatının, dininin, varlığının ve mülkünün emniyette olacağını kanunların ve düzenlemelerin keyfi olarak yok edilmeyeceğini âdetlerin ve hayat tarzının korunacağını ve hiçbir şeyin zorla değiştirilmeyeceğini emretmektedir!"*

İşgalin tamamlanmasından sonra Türkiye ile Avusturya-Macaristan arasında İstanbul'da ve 21 Nisan 1879 tarihinde Yenipazar'da imzalanan antlaşma ile işgal edilmiş ülkelerdeki yönetim ile ilgili hususlar tayin edilmiştir. Bu antlaşmanın 1. maddesine göre yerli halkın yöneticilerinin tayininde çok özel bir dikkat sarf edileceği; 2. maddesine göre de tam bir vicdan hürriyetinin temin edileceği, Müslümanlara kendi dinî üstleri

ile olan ilişkilerinde tam bir hürriyet verileceği; Müslümanların mülküne, şahsi güvenliğine, maneviyatına ve namusuna yönelik bütün tacizlerin şiddetle cezalandırılacağı; ibadetlerde sultanın adının zikredileceği, minarelere Osmanlı bayrağının asılması âdetine saygı gösterileceği karara bağlanmıştır. O tarihten bu yana yaklaşık 20 yıl geçmiş olup işgal idaresi kurulu yakında çeyrek asır zaman geçmiş olacaktır. Bizim işgal edilmiş ülkelerin sadık vatandaşları ve Müslümanlar sıfatıyla mukaddes vazifemiz zatıalilerine açıkça ve samimi bir şekilde işgal edilmiş ülkelerdeki insanların sıkıntılarını ve özlemlerini bu muhtırada sunmaktır. Söz konusu çeyrek asır boyunca ana vatanımızda asayişin temini hususunda sıkıntılar yaşanmıştır. Ana vatanımızda tam ve sürekli bir asayişin temini, Müslüman halkın dinî inançlarının güvenceye alınması gerekir ve Müslümanlar bunu özlemektedir.

İslam'ın bir devlet dini olduğu ve devleti kuranın bu dinin mukaddes ve temel dinî ve devlet kanunu olduğu bilinen bir gerçekliktir. İslam'da din ve devlet tek bir varlık olduğundan İslam devleti bir din devleti olup manevi ve dünyevi yönetim tektir. Avusturya-Macaristan hükümdarlığı, asayişin temini maksadıyla Bosna ve Hersek'i kendi yönetimine aldıktan sonra işgal edilmiş ülkelerde din devleti düzeni de bir anda son bulmuştur.

Bu düzen değişikliğinden sonra Müslüman kesim, sadece siyasi ve hükmedici konumunu kaybetmekle kalmamış İslam din devletinin İslam dinine vermekte olduğu manevi ve maddi desteği de kaybetmiştir. Asırlar boyunca bu destek ile ayakta durmuş olan İslami destek ortadan kalkınca hayatta kalabilecek midir? Her Müslüman, işgal idaresinin icraatı ile bu soruya cevap vermesini beklemiştir. Şüphe yok ki işgal, Müslüman unsuru için istisnai ve zor bir konum oluşturmuştur. İşgal idaresi her konuda büyük bir dikkatle Müslüman halkının yönetimini icra etmeli ve her şeyden önce Müslümanlara İslam dinini tam ve sürekli bir güvenceye alma imkânını vermeliydi.

Müslümanlar, işgal idaresine güvenerek hükmedici siyasi ve içtimai konumundan feragat etmiştir. Müslümanlar dinî ve siyasi eşitlik için çalışırken işgal yönetimini her konuda desteklemişken bu idare, Müslümanların dinî idaresini bile bütünüyle ele geçirmiştir.

Neden böyle bir şey meydana geldi?

İşgal idaresinin yirminci yılından sonra Müslüman halk; yıkılmış camileri, tahrip edilmiş ve yağmalanmış Müslüman mezarlıkları, yok edilmiş dinî vakıfları, Katolik kiliselerine çevrilmiş camileri, Müslüman mezarlıkları üzerine inşa edilmiş Katolik manastırları, gezi yerleri ve hayvan pazarları, Müslüman mezar taşları ile döşenmiş yollar görmeye başlamıştır. Bu yıkıntıların ortasında yaşayan Müslümanlar istikbaldeki güveneleri olan gençliğe bakınca onları nasıl görüyorlar?

(*Müslüman halk gençliğini*) İslam dinî eğitiminden, İslam dinî suurundan ve gururundan yoksun kılınmış ve Katolik propagandasının ganimeti hâline getirmiş olarak bulmaktadır!

Bütün Bosna ve Hersek'te sadece 40 mektebin bulunduğu bir ortamda (*dinî başlangıç okulları*) başka türlü nasıl bulabilirdi?!

Özellikle köy halkı... Bu 40 mektebin büyük çokluğu şehirlerde bulunurken ve en çok köyde bulunmaları gerekirken hiç bulunmadıkları için, gençliğin hâli başka nasıl olacaktı. Sakın bize devlet okullarının mekteplerin yerine geçebileceği söylenmesin.

Alman bilim adamı Triske (Treitscke), dinî eğitimin millî eğitimin temelindeki merkez olması ve özellikle köy okullarının dinî eğitim veren okullar olması gerektiğini söylerken büyük bir hakikati ifade etmiştir. Eski tecrübelerle dayanarak devlet okullarının dinî barışı temin edemediklerini fakat bunu tahrip ettiklerini de söylerken başka bir hakikati dile getirmiştir.

Tam böyle bir şeyi Bosna ve Hersek'te görmüyor muyuz? Mektep sayısı bu kadar az iken ve hocaları bu kadar az ehliyet

sahibi iken İslam halkı gençliğini iyi bir hâlde nasıl bulabilir? Saraybosna'daki Darülmüalliminden mezun olanlar tam bir ehliyete sahip olamamaktadır. Çünkü orası Saraybosna'daki vakıf-maarif yönetiminin takdirine göre 1896 yılından itibaren, öğrenci harçlıkları dâhil olmak üzere, yıllık 6800 kron ile idare edilmekte ve müfredatın içerisinde ne İslam fıkhı ne de Arapça ve Türkçe öğretilmektedir. Hâlbuki İslam dininin bütün esasları ve görüşleri bu dillerle ifade edilmiş ve yazılmıştır. Medreseler, herhangi bir tasarım veya denetim söz konusu olmadan kıt bir maaşla tayin edilmiş olan müderrisin merhametine ve insafına terk edildikten sonra daha başka bir gençlik nasıl beklenebilir? Her geçen gün dinî ehliyeti tam olan eski hocalar azalırken, bunların yerini alacak ehil gençler yetişmezken ve gençleri yetiştirmek için gerekli şartlar mevcut değilken gençlik başka türlü nasıl olabilir?

Elbette ki hayır, Müslüman halk gençliğini mevcut hâlden daha iyi bir hâlde bulamazdı. Çünkü devlet okulları milletlerarası kimlik değil, tamamen Hristiyan bir kimlik taşımaktadır.

Bu okullarda okuyan Müslüman gençliği mukaddes İslam'a yönelik hakaretleri okumak zorunda bırakılmaktadır. Mesela Peygamberimiz Muhammed'in (A.S.V) ruh hastası olduğu (sadece adı geçen okullarda değil aynı zamanda İslam dinî kurumlarında da okutulan ve Doktor İvan Hoiç'e ait "Umumi Tarih" kitabının 131. sayfası)... Böyle olunca da gençlik zorlu Katolik-Hırvat propagandasının vahşi ganimeti olmak mecburiyetinde kalmıştır. Adı geçen devlet ve din okullarında yukarıda anlatıldığı üzere, İslam dinine ve mukaddesatına hakaret edilirken ve halife (İslam'ın en büyük başı) "Kurnaz Sultan" olarak adlandırılırken (aynı kitabın 177. sayfası) bu okullarda tarih, Hırvatlık ve Hırvatlığın dinî propagandası istikametinde çarpıtılmaktadır (aynı kitabın 209-215. sayfaları). Bu propaganda ile mücadelede Müslüman halk dinî, manevi silahlardan yoksun kılınmıştır. Ancak bu silahın varlığı söz konusu

olduğunda Müslüman halk bütün zamanların, bütün halkların ve ülkelerin görebileceği en korkunç istilaya karşı mücadeleye girişme cesaretini bulabilirdi.

İşgal idaresinin Saraybosna’da Ulema Meclisi adı altında bir İslam dinî yönetimini oluşturduğu ve bunun başına da reisülulema adlı birisini koyduğu doğrudur. İşgal idaresinin Saraybosna’da hoca yetiştirmek üzere Darülmualiminin adlı bir eğitim kurumu oluşturduğu da doğrudur. İşgal idaresi, ilçelerde ve ülkede vakıf idarelerini kendi bildiği biçimde kurduğundan yukarıda açıklamış bulunduğumuz kahredici duruma düşüldüğünü burada ispat edeceğiz.

2-3 Mayıs 1899 tarihinin gecesinde Mostar’ın Kutı köyünde yaşayan Osman Omanoviç’in kızı Fata’nın başına gelen hadiseden sonra Mostar’daki Müslüman halkın vekilleri ve temsilcileri 13 Haziran 1899 tarihinde Bosna-Hersek yönetimine bu konu ile ilgili başvurdukları zaman aldıkları cevap ne olmuştur?

İdare, kendilerine böylesi sıkıntıların en büyük sebebinin *Hersek-Bosna’daki Müslüman halkının dinî yetiştirilmesindeki kusur olduğu* şeklinde bir cevap vermişti.

“Di Lage der Mohammedaner in Bosnien von Einen Ungarn” adlı kitabın 47. sayfasında Hersek-Bosna’daki Müslüman halkın 400 yıldan beri İslam dünya görüşü içerisinde yetişmekte olduğu ve bütün kalpleri ile dinlerine bağlı oldukları ifade edilmektedir.

22 yıldan daha uzun bir süreden beri işgal idaresi, ana vatanımızı Müslüman halkı ve bu halkın dinini ve dinî mülkü yönetmektedir. Müslüman halk, 400 yıldan daha uzun bir süreden beri İslam ile bütünleşmiş ve bütün kalbi ile dinine bağlanmış iken ülke yönetiminin “sıkıntılarımızın en büyük sebebinin Hersek-Bosna’daki Müslüman halkın dinî yetiştirmesinin kabahatli olduğu” istikametindeki ifadesi üzerine bizler, ne Ulema Meclisinin ne reisülulemanın ne Darülmualiminin ne

mekteplerin ve medreselerin ne ülke vakıf ve ilçe vakıf idaresinin Hersek-Bosna'daki Müslüman halkının dinî ihtiyaçlarına hitap etmediği sonucunu çıkarmak zorundayız. İşgal idaresinin Müslüman halk ile ilgili düzenlemeleri ve emirlerinin yukarıda zikredilmiş olan kötü sonuca yol açtığı kanaatine varmak zorundayız. Bugün, 22 yıldan daha uzun süren işgal idaresi yüzünden 400 yıldan daha fazla uzun bir süreden beri İslam'la bütünleşmiş ve dinine bütün kalbi ile bağlı olan halkın dinî yetiştirilmesi zayıf kalmıştır. Çünkü işgal idaresi, Müslüman halkının dinî varlığını güvenceye almamış ve fakat bugünkü uygunsuz teşkilat halkı en büyük tehlikelere sokmuştur.

Biz yukarıdaki ifadelerimizle iktifa (kâfi) edebilirdik fakat biz yine de elle tutulur gerçeklikleri ortaya koymayı tercih ederiz. Reisülulemanın ve Ulema Meclisinin, Darülmualiminin, mekteplerin ve medreselerin din öğretmenleri ve din adamları ile beraber görevlerini ifa etmekte ehliyetsiz olduklarını gösteren en güzel ifade, hükûmetin Bosna-Hersek halkının dinî bakımdan yetiştirilmesinin yetersiz olduğu hususundaki ifadedir. Bu yetersizlik halktan gelmez çünkü halkın kendisi bütün kalbi ile İslam'a bağlıdır. Demek ki bu yetersizlik halkın dışında bir yerde bulunmakta olup halkın manevi, dinî yetiştirilmesini üstlenmiş fakat buna imkân vermeyen kurumlarda bulunmaktadır.

İşgal idaresi Bosna ve Hersek'te Ulema Meclisini ve reisülulemayı göreve getirdiğinden beri gerek reisülulema gerek Ulema Meclisinin üyeleri, en yüksek manevi yönetici sıfatıyla oradaki Müslüman halkın dinî gelişmesini, medrese ve mekteplerin durumunu, camilerin ve mezarlıkların durumunu, öğretmenlerin ve din adamlarının ehliyetini, vakıf-maarif mülkünün yönetimini müşahade etmek maksadıyla Bosna-Hersek'in herhangi bir yerini bugüne kadar ziyaret etmemişler ve Müslüman halkın din şuurunu geliştirmeye ve güçlendirmeye hiçbir zaman ve hiçbir şekilde teşebbüs etmemişlerdir.

Aksine bunlar, medreselerin ve mekteplerin acınacak hâlerinden şikâyetçi olanları Müslüman halkın isyancıları olarak ülke yönetimine bildirmişlerdir. Banyaluka Müftüsü Ali Hociç bu zihniyetle hareket ederek Travnikli Ali Şevki Efendi ve Yunus Efendi'ye karşı hareket etmişlerdir.

İşgal idaresinin yönetimi altında Katolikliğin fazlasıyla azgınlaştığı bilinmekte olup diğer dinlere ve özellikle İslam dinine karşı öylesine saldırgan hâle gelmiştir ki reşit olmayan Müslümanların ve özellikle kızların Katolik yapılmasına ve dinî mukaddesatımızın en korkunç şekilde kirletilmesine sıra gelmiştir. Katolik kilisesinin Hersek-Bosna'da saldırgan olması Roma Katolik Kilisesinin Balkanlar'daki ve Zagreb'in büyük Hırvatistan propagandasının Hersek-Bosna mutemedi olan "Virh-bosna" başpiskoposunun bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır. Bu adamın zihniyeti yüzünden Katolik Kilisesi militan bir kilise hâline getirilmiştir (ecclesia militans).

Biz biliyoruz ki başka devletlerde de bir dinden diğer dine geçişler olmaktadır. Fakat bizim ana vatanımızdaki din değiştirmeler gibileri hiçbir yerde olmamaktadır.

Biz biliyoruz ki devlet yöneticileri reşit, sağlıklı ve akli yerinde insanların din değiştirmelerine mâni olmamakta fakat dünyadaki hiçbir hukuk devletinde hukuken ve bedenen yetersiz ve reşit olmayan kişilere zorla din değiştirtilmesine izin verilmemektedir. Bu türlü Katolikleştirmeye ancak "kâfir ülkelerinde" (in partibus infidelium) olan Roma kiliseleri için cevaz verilmekte olup bizim ana vatanımızın da bu sınıfa sokulmuş olmasından korkarız.

Bu tür bir Katolikleştirmede sadece Katolikleştirilen kişilerin sayısı değil, aynı zamanda Katolikleştirme şekli de önem taşımaktadır. Çünkü bu şekil, Katolik propagandasının bir bütün olarak ruhunu ortaya koymakta ve bize bunun hedeflerini ve maksadını tanıma imkânı vermektedir.

Biz burada Katolikleştirme propagandasının yürütülmesi ile ilgili birçok örnek verebiliriz. Fakat bunu gerekli görmüyoruz çünkü biliyoruz ki gerek Bosna-Hersek'teki yönetimden gelen bilgiler gerek bizim birtakım şikâyetlerimiz sebebiyle siz bu işin teferruatına vâkıfsınız.

Mostarlı Müslümanların 1882 yılındaki haşmetmeaplarına bu bağlamda sunmuş oldukları şikâyet üzerine bir dinden diğeri bir dine geçme işi ile ilgili olarak ülke yönetiminin 52.694 sayılı yüksek emirnamesi özellikle şu hususları vurgulamıştır:

- a. Başka bir dine geçebilmek için şahsın reşit ve aklen yeterli olması icap eder.
- b. Din değiştirme hususunda bir niyetinin bulunduğundan mevcut din cemaatinin başını haberdar etmek ve kendisinin nasihatini dinlemek ve bu nasihatini fikrini değiştirmemesi hâlinde cemaat başkanını haberdar ettiğine dair bir şahadetname almak gerekir.
- c. Elde edilen şahadetname ile bölge yönetimine başvurarak buradan din değiştirme hususunda nihai izini almak gerekir.

Yüksek emirname yürürlüğe girince Katolik propagandası duraksamış fakat çok çabuk bir şekilde şekil değiştirerek maaşlı Müslüman kurbanlarını istila etmeye başlamıştır. Katolikleştirmenin birçok vakasında görüldüğü üzere yüksek emirnamenin hükümleri Katolik propagandacıları bağlamamakta ve başpiskopostan başlamak üzere piskoposlar, rahipler, muhtarlar ve bunların uşakları bununla amel etmemektedirler.

Buna ilaveten açıkça görülmektedir ki yüksek emirname ve yönetimin emirleri bizzat ülke yönetiminin siyasi kesimleri tarafından kale alınmamakta ve buna göre icraat yapılmamaktadır.

Dahası, Katolikleştirmenin reşit olmayanlar, beden ve hukuken ehil olmayanlar üzerinden icra edildiği ve bu hususta

bir hukuk devletinde izin verilmeyecek yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Ebeveynlerin elinden çocukları, kocaların elinden karıları zorla alınmakta ve evlilik ve aile hayatının temelleri zulümle yıkılmaktadır.

Böylesi bir Katolikleştirme ile sadece İslam dininin mukaddesatı kanun dışına itilmekle kalmıyor, aynı zamanda Bosna-Hersek'teki Müslüman halkın evlilik ve aile hayatının mukaddesatı da aynı muameleye tabi tutuluyor. Zora dayanan ve gayrimeşru olan böylesi bir Katolikleştirmeye Roma Kilisesinin din adamları, başpiskoposlar ve bütün görevliler faal bir şekilde katılmaktadırlar. Bu tutuma bir örnek vermek gerekirse hem yetim hem yaşı küçük olan Şerif Baruçiya, Guçiya Gora'daki Fransızkocu Manastırı'nda Katolikleştirilerken siyasi idare, kilise görevlilerinin bu işine mâni olmadığı gibi Osman Kurupıç'ın Katolikleştirilmesinde de siyasi idarenin memurları konuşmaları, paraları ve icraatları ile bunu desteklemişlerdir.

Yukarıdaki örneklerde açıkça görüleceği üzere Müslüman halk, kendi ana vatanında dinini korumak için yayınlanmış emirlere rağmen hiçbir güvenceye sahip değildir. Çünkü bu emirler zorlu saldırganlara karşı hiçbir mana ifade etmediği gibi saldırganlarla aynı dinden olan icra makamları tarafından da yerine getirilmemektedir. Bizim ana vatanımızda olduğu üzere insanların Katolikleştirilmesini hedefleyen Katolik propagandasının saldırgan ve zorlu vasfı yüzünden Bosna-Hersek'teki Müslüman halkın sadece dinî mukaddesatı değil aynı zamanda evlilik ve aile hayatının mukaddesatı da tahrip edilmektedir. Bunun bir neticesi olarak Bosna-Hersek'teki Müslüman halkının dinî, ailevi ve evlilik mukaddesatı da sürekli olarak hakarete uğramaktadır.

Sayırsız hadiselerin arasından sadece örnek vermek amacıyla seçeceklerimiz ile işgal idaresinin dairesindeki Katoliklerin

Müslüman halkın evlilik, aile ve ev hayatına nasıl saygı gösterildiğini göstereceğiz.

Papanın ellinci yaş günü vesilesiyle Hırvat-Cizvit Lisesinin Travnik'te düzenlediği eğlenceye bütün halk ve oradaki idareciler katılmıştır.

Papa adına düzenlenmiş bu eğlencede konuşan Cizvit rahibi şunları söylemiştir: “Diğer Müslümanlarda olduğu üzere Moritanyalılar hayata hazır değildirler. Çünkü bunların önüne Muhammed’in pis dininin engeli yatmaktadır.”

Geçen sene Varçar-Vakuf yöneticisi Dr. Strasman, Mustay Beg Debeli Kulenoviç, Ali Beg Arnavutoviç, İbrişim Hoca Şehoviç ve Hasan Beg Kulenoviç’in huzurunda Hersek Bosna’daki Müslümanların 10 yıl içinde Hristiyan olmak zorunda kalacaklarını söylemiştir.

14 Ekim 1900 tarihinde Bırçko’daki “Hotel Osevina”nın meyhanesinde Muharrem Beg Kapetanoviç, Brezevo Poleli Hüseyin Aga Hacı Egriç ve Gıradaçaçlı Beçir Beg Eminbegoviç bir masada oturuyorlardı. Diğer bir masada ise siyasi memur Lekavski oturuyordu ve bir ara adı geçen kimselerle Hırvatlık üzerinde sohbet etmeye başladıktan sonra her üçünü Hırvat olarak nitelendirmişti. Hacı Egriç’in Müslümanların Hırvat olmadığı hususundaki ifadesi üzerine Lekavski ayağa fırlamış ve adı geçen Müslümanların masasına eliyle vurarak şöyle hakaret etmiştir: “*Ne Müslümanı, Müslümanlık bir şey değildir, bu din sahtedir, sizin peygamberiniz Muhammed dünyadaki en büyük eşektir.*”

Lise öğretmenleri ve işgal idaresinin siyasi memurları İslam’a karşı böyle hareket etmekte iken diğerleri neler yapmaktadır. Türk-Avusturya Antlaşması’nın 2. maddesinde özellikle şunlar üzerinde uzlaşmaya varılmıştır:

İşgal idaresi bizim namusumuza, alışkanlıklarımıza, Müslümanların din hürriyetine herhangi bir hakaretin yapılmaması

hususunda azami dikkat gösterecektir. Hâlbuki “bu uyanıklığın emanet edildiği merciler nasıl hareket ediyor!”

Dahası, “Die Lage der Mohammedaner in Bosnien” (Bosna’daki Müslümanların Durumu) adlı ve işgal idaresi tarafından teşvik ve tasvip edilen eserin 44. sayfasında şu dehşetli ifadeler bulunmaktadır: “Düzenin bulunmadığı yerde düzen kurma görevi kralımızın hükûmetine verildiği zaman birçok yol seçilebilirdi. Bunlardan birisi de *Tabula Raza* (sıfırdan başlamak) ile olabilirdi.”

Kont Andraşi’nin Bosna-Hersek’te tam ve kalıcı asayişin temini, Prens Bismark’ın düzenin sağlanması ve istikballerinin güvenceye alınması gerekçesi üzerine Berlin Barış Toplantısı’nda görevlendirilen hükûmet, yukarıda adı geçen kitabın yazarına göre yekten her şeyi sıfırdan başlatarak Hersek-Bosna’da asayiş sağlayabilecek ve kendisine emanet edilen halkın istikbalini temin edebilecekti!

Zatıalileri bizim ana vatanımızda olduğu üzere, Katolik propagandasının zorlu olduğu ve yönetim tarafından buna mâni olunmak şöyle dursun imkânların ve desteğin verildiği 19. asrın son yıllarında hükûmete yakın ve unvan sahibi insanların, Avrupa’nın görevlendirmesi Türk-Avusturya Antlaşması’na rağmen kendisine emanet edilen halka karşı her şeye sıfırdan başlayabileceği şeklinde ifadelerde bulunduğu bir ülkede Müslüman halkının dinî ve millî varlığının tehlikede olmasından çok korkmaktayız.

Yüce Bakan Beyefendi

Yukarıda anlatılan hadiselerin ışığında Hersek-Bosna Müslüman halkı, dinî ve millî varlığı için mücadele imkânını kaybetmiştir. Böylesi vahim bir durumda işgal idaresinin tayin etmiş olduğu reisülulema ve Ulema Meclisi en yüksek dinî idare

sıfatıyla ve Darümualliminden mezun olan hocalar ne gibi yardım ve koruma temin edebilmektedirler.

Müslüman halk, dinî önderlerinin görevlerini ve mukaddesatını terk ettiği bir ortamda, eşit şartlarda cereyan etmeyen bir mücadelede kendi başına bırakılmış olup ruhunda derin bir acı duymaktadır. Ne reisülulema ne Ulema Meclisi ne de Darümualliminden mezun hocalar, İslam mukaddesatının savunulması için seslerini yükseltmiş değillerdir. Bunlar din değiştirme ile ilgili kanuni düzenlemelerin ciddiyetle uygulanmasını ve çiğnenmiş hakların tamirini talep etmemişlerdir.

Bu gibi taleplerde bulunmuş olan müftüler ve hocalar, Darümuallimin yetiştirmeleri değildir. Böyle hareket edenler işgal idaresince “kınanacak davranışlar” damgası ile damgalanmakta ve bunların görevlerine son verilmektedir.

Bu davranış çok manalıdır. Saldırgan Katolik propaganda-sına karşı Müslüman halkı koruyan ve ilgili yönetim nezdinde meşru yollarla dinî zararların tamirini talep eden ve İslam’ın en büyük başı olan halife tarafından müstesna hizmetleri dolayısıyla yüksek ödüllerle ve unvanlarla taltif edilen dinî başkanlar, “kınanacak davranışlar” gösterdikleri gerekçesiyle işgal idaresi tarafından görevlerinden alınmaktadırlar. Buna mukabil gayrikanuni ve tecavüzcü Katolikleştirmeye ve Müslüman halkının dinî mukaddesatının hakarete uğramasına kör ve sağır gibi davranıp İslam’ın en yüksek başı olan Halifenin her türlü taltifini reddeden dinî başkanlar, İşgal idaresi tarafından şımartılmakta ve okşanmakta ve işgal idaresi İslam’ın kaderini sadece bunlara emanet edebilmektedir. Sadece Roma papası ile olan dinî ilişkilerini kesen din adamlarını Katolik kilisesine dayatan ve Katolik dininin kaidelerine göre hareket eden din adamlarına yol vermeyen yabancı bir dinin devletine ne denebilir? İşgal edilmiş ülkelerde görüyoruz ki din adamları, adalet, siyaset ve din eğitiminin en yüksek rütbeli memurları gayretli

Katolikler sıfatıyla Papalığın ödülleri ile taltif edilmekte ve bunlarla iftihar etmektedirler. Çok mütevazı bir soru sormamıza izin verilsin: Katolik yerleşimciler getirilip gayretli Katolikler sıfatıyla birtakım din adamlarının Papalık tarafından ödüllere taltif edilmesine izin verilirken, öte yandan halifesinin her türlü taltifini reddeden Müslüman hocaları varken, halifenin taltifini saygıyla kabullenen hocalar görevden alınırken, işgal idaresine nasıl bir ruh hâli hâkimdir ve hangi istikamette yürünmektedir. İşler böyle iken sonuçlar hayret uyandırmamalıdır. Mesela Mostar'daki "Sultan Camisi"nin boşalan imamlık makamına talip olanların arasından ehil olanlar tercih edilmemiş ve fakat Ulema Meclisinin sorgusu üzerine bölge müftülüğünün dış görünüşü ve davranışı ile imamlık görevine ehil olmadığı resmen tespit edilmiş olan kişi bu göreve tayin edilmiştir.

Durum böyle iken Darümualliminin de medreselerin de kendilerine düşen dinî eğitim hususunda ehil olamayacakları tabiidir. Bunun bir sonucu olarak 400 yıldan beri İslamiyet'i ihtirasla ve bütün ruhu ile benimsemiş olan Müslüman halkının gençliği, dinî destekten yoksun kalmaktadır. Hersek-Bosna Müslüman halkının günümüzdeki dinî eğitim için gereken yeterli mektep ve medreseye sahip olamayışının ve mevcut mekteplerin ve medreselerin, Darümualliminin dâhil olmak üzere, kendi görevlerine layık olamayışının müsebbibi büyük bir kısmı ile Ulema Meclisi ve ülkedeki Vakıf İdaresidir. Bunlar, bu hususta herhangi bir şeyle ilgilenmemekte, herhangi bir şey yapmamakta ve dahası, yönetim tarafından kendilerine bu hususta verilmiş herhangi bir program veya görevlendirme bulunmamaktadır. Hersek-Bosna'daki vakıf mülkü, İslami eğitim istikametinde kullanılmadıktan sonra bunun Müslüman halka ne faydası var?

"Bosna'daki Müslümanların Durumu" adı eserde yazar şöyle demektedir: "Yeniden yapılandırılmış mekteplerin idamesi için daha büyük mali kaynaklara ve daha iyi eğitilmiş

hocalara ihtiyaç vardır. Yönetim, Darümuallimin adlı İslam eğitim kurumunu kurmakla bu işi kendi eline almıştır.

Demek ki Darümualliminin, hocalarıyla İslam bilim adamlarını hazırlayan bir İslam eğitim kurumu olması icap ederdi. Müslüman halkın İslam din bilginlerini yetiştirmesi gerekirken Darümualliminde ne fıkıh ne Türkçe ne de Arapça öğretilmektedir. Hâlbuki İslam din ilminin tamamı ve İslamın bütün unsurları bu iki dilde yazılmıştır. Darümualliminde günde 2-3 saatten daha fazla ders verilmemekte ve öğrenim 3 seneden biraz fazla sürmektedir. Böyle bir kurum ilgi çekici olmalıdır.

Bu kurumun öğretmen maaşı, her türlü harcamaları ve öğrenci harçlıkları yıllık 6.800 krongdan daha fazla değildir. Darümualliminin öğretmenleri bu kurum için özellikle tayin edilmiş olmadıkları gibi ortaöğrenim öğretmeni olmak için de yeterli eğitim görmemişlerdir. Darümualliminde görev yapan öğretmenler aslında buranın dışındaki ilkokullarda veya rüştiyelerde görevli olup ikinci görev için bir türlü şerefiye almaktadırlar. Darümualliminde verilen eğitimin müfredatı ise pedagoji unsuru hariç olmak üzere ilkokullardaki müfredattan daha basittir.

Müslüman halkına yüksek seviyede eğitilmiş hocalar ve okullarına öğretmen yetiştirmekle görevli olan sözüm ona en yüksek İslami eğitim kurumunun manzarası budur.

Bu manzara gösteriyor ki böylesi bir Darümuallimin varken mektepler, sayısı yeterli olsa dahi görevlerini yapamazlardı ve Müslüman halkına zaruri dinî eğitimi veremezlerdi.

Ne yazık ki bizim mekteplerimizin sayısı hiç denecek kadar azdır. Çünkü Bosna ve Hersek'in tamamında sadece 40 adet mektep vardır ve Müslümanların ülkedeki sayısı nazarıtibara alındığında 13.716 kişiye 1 mektep düşmektedir. Bu durum bizim dinî meselemiz itibarıyla üzücü ve kahredici bir

durum değil midir? Böylesi kayda değmez mektepler varken bizler nasıl bir dinî yetiştirme sağlayabiliriz?

Mevcut mekteplerin çokluğu şehirlerde bulunduğu için köylerdeki dert katbekat büyüktür, yetersiz de olsa mektepler mevcut değilse halk dinî kavramlar ve yükümlülükler konusunda asgari bilgiyi dahi nerede öğrenecektir? İflasın eşiğinde olan köylülerimiz, özellikle çok çocuklu olanlar çocuklarını dinî bakımdan yetiştirebilmek için şehirlere gönderebilme imkânına sahip midirler?

İstatistiklerin 1.000 civarında gösterdiği bizim eski mekteplerimizin sadece adı vardır. Çünkü yeni mekteplerin açılmasıyla buralarda artık eğitim verilmemektedir. Eski mekteplerdeki öğretmenlerin maaşını halkın kendisi ve çok az olarak vermektedir. Yılda 200 kron civarında bir parayı zorlukla alan bir muallim, kendi hayatını idame ettirebilmek için başka bir iş tutmak zaruretindedir. Bunun yanı sıra bizim mekteplerimiz eski zihniyet üzerine kurulmuş olup yeni zamanların ruhuna uymamaktadırlar. Bu yüzden hem biz Müslümanlar hem işgal idaresinin kendisi utanılacak duruma düşmektedir. Çünkü en sıradan bir halk ilkokulunun ahırını bile bizim mekteplerimizden daha güzel ve daha düzgündür. Bu mekteplerin tamamının yeniden yapılandırılması ve görevlerine başlatılması gerekir. Böyle bir girişim bizim mukaddes dinimizin kaidelerine uyuşur ve böyle bir girişimle daha canlı bir eğitim ve ilerleme faaliyetine başlanabilir.

Yeni mektepler, eğitim meselesi bakımından daha iyi bir şekilde teşkilatlanmış iseler de sayıları çok azdır. Öğretmenleri vakıf kaynaklarından çok az bir maaş almaktadırlar ve görevleri için çok az ehildirler.

Başöğretmen hem öğretmenlik hem müdürlük yapmakta olup senede 720 kron, ikinci öğretmen sadece öğretmenlik yapmakta olup 480 kron ve üçüncü öğretmen (o da varsa) aynı

zamanda hem öğretmenlik hem hademelik görevini ifa etmekte olup 240 kron maaş almaktadır.

Bütün mekteplerdeki müfredat çok zayıf olup eğitimci-liğe ters düşen ezberciliğe dayanmaktadır. Bu yüzden çocuklar öğrenmiş oldukları küçücük bilgileri de mektepten ayrıldıktan sonra kısa zamanda unutmaktadırlar.

Öğretmenlerin meslek ehliyeti çok eksiktir. Çünkü Saraybosna'daki Darümualliminde yetişmektedirler.

Bosna-Hersek'te bizim aynı zamanda medreselerimiz (dinî ortaokullar) de vardır. Bunlar öylesine bir düzensizlik ve zor şartlarda bulunmaktadır ki bunlar üzerine konuşmak bile mümkün değildir. Çünkü bunlar, düzenli maaş yerin bazen bir vakıftan bazen da halktan destek alarak keyfî bir müfredat ve düzen içinde karmakarışık bir eğitim vermektedirler.

Bu medreselerde düzenli kitaplar yoktur, eğitimin belirli günleri ve saatleri yoktur ve düzen ve program yoktur. Hiçbir şeyin olmadığı bu ortamda her şey bir müderrisin eline teslim edilmiştir. Bu müderris herhangi bir denetim ve yönlendirme olmaksızın canının istediği şekilde faaliyet göstermektedir. Yukarıda sözü edilen ve vakıflar veya halk tarafından temin edilmekte olan mali destek de çok cüzi olup mektep hocası ailesinin idamesi için başka imkânlar gözetmek mecburiyetinde kalmaktadır.

Şartlar böyle olunca en iyi niyetli bir müderris bile görevini gayretli bir şekilde ifa edemez.

Bizim sahip olduğumuz yaşlı hocalar yavaş yavaş yok olmakta, ölmektedirler. Bu yüzden kalan yaşlı hocalar da ölünce, kısa bir zaman içerisinde başımıza ve dinî yetiştirmemizin başına geleceklerden korkuya kapılmış bulunmaktayız. O zaman kimler bize dinimizi öğretecek ve anlatacak. Bosna-Hersek'teki Müslüman halkın dinî müesseseleri böyledir. Din öğretmenleri ve dinî önderler böyledir. İşler böyle olunca ülkemizdeki

Müslüman halkın dinî yetişmesi zayıf olur. Böyle olunca da biz Ulema Meclisinin çalışması ve düzenlemeleri ile memnun olabilir miyiz?

Camilerimiz acınacak hâlde olup bunlar şehirlerde bulunmakta, köylerde hemen hemen hiç bulunmamaktadırlar. Mevcut camiler ise çoklukla harap durumdadır, tamir edilmemektedir. Bunların imamları, döşemeleri, ışıkları ve hademeleri de yoktur. Bütün bunlar Ulema Meclisinden memnun olmayışımızın haklı delillerini teşkil eder.

Bosna-Hersek'te Müslümanların yaşadığı 300 kadar camisiz büyükçe köy vardır. Mesela Travnik bölgesinde Bukve isimli ve Müslümanların yaşadığı köyde cami yoktur. 1899 yılında bu köyde yaşayan insanlar köyelerine bir cami yaptırmak maksadıyla ilgili makamlardan izin istediler. Müracaattan bir sene sonra gelen cevapta camiye yaptırmak istedikleri arazi mera olarak tahsis edildiği için caminin inşa edilemeyeceği ifade edilmiştir. İşte Bukve'deki Müslümanların başvurusu sebepsiz bir şekilde reddedilirken komşu köyü Vitez'de Katolik kilisesinin inşasına izin verildiği gibi yönetim büyük bir nakdi yardım yapmıştır. Öte yandan bu köydeki Katoliklerin zaten sağlam bir kilisesi varken bunlar bunu yıkarak daha gösterişli bir kilise yapmak istemişlerdir. Travnik'te, Cizvitler yepyeni ve taştan yapılmış Tophane Camisi'ni yıkarak bunun yerine manastır ve kilise inşa etmişlerdir.

Zvornik'te, memur ve askerlerin dışında Katolik halk bulunmamasına rağmen Katolikler "Fethiye Camisi"nin minaresini yıkarak burayı kiliseye çevirmişlerdir.

Saraybosna'da İsabey Camisi'nin yerine bir bina, Ayaz Paşa Camisi'nin yerine bir otel, Cemal Bey Camisi'nin yerine birahane ve At Meydanı Camisi'nin yerine odun deposu yapılmıştır.

Bosanski Novi'de ülke yönetimi Müslümanlara yardım vadederek şehir camisini yıkmalarını ve yerine daha güzelini

yapmalarını tavsiye etmiştir. Vakıf yönetimi de yönetimin emri üzerine aynı vaatte bulunmuştur. Bosanski Novi halkı 2 sene evvel camiye inşa etmeye başlayıp yönetimden yardım isteyince yönetim 450 forint ve vakıf idaresi de yönetimin emri üzerine 500 forint yani toplam olarak 950 forint vermişlerdir. Hâlbuki bölge yönetiminin caminin inşası ile ilgili tasarıda tahmini gideri 15 bin forint olarak hesaplanmış idi. Dolayısıyla Nova'daki Müslümanların elindeki tek çıkar yol kendi fukarasının lokmasından kesip başlanan camiye bitirmek olmuştur. Cami inşaatı bitince borçların ödenmesi için yardım talep edildiği zaman 1000 forintlik bir yardım vadedilmiş fakat bunun 1900 senesinden önce verilemeyeceği ifade edilmiştir. Ocak ayında Müslümanlar vadedilen yardımı isteyince ilgili memur, buradaki halk Müslümanların siyasi hareketine katıldığı için hükûmetin bu yardımdan vazgeçtiğini söylemiştir.

Koniç şehrindeki Repovaç Camisi'nin yerine askerî depo yapılmıştır. Stolas şehrindeki cami uzun bir süre askerî depo olarak kullanıldıktan sonra yıkılmıştır.

Bizim Bosna-Hersek'imizde bu tür hadiseler çoktur ve bu yüzden bunların hepsini burada zikretmeyi uygun bulmuyoruz. Bizim mukaddesatımıza ve camilerimize böylesine acınacak şekilde davranılırken yabancı dinin mensupları için ve özellikle Katolikler için çok güzel kiliseler, manastırlar vs. inşa edilmektedir. Bu inşaat sadece bunların yaşadığı yerde değil, Visoko, Zivorniki, Bosanski Petroveç gibi bunların hiç bulunmadığı yerlerde de yapılmaktadır.

"Herkes için eşit siyaset" adı altında açıkça icra edilen adaletsizlik ve eşitsizlik bizleri mukaddes dinimizin işgal edilmiş ülkelerde varlığının güvencede olmadığına inandırmaktadır.

Biz burada çok kısa ve karşı çıkılamaz delillerle mabetlerimizin acınacak durumunu ortaya koymuş bulunuyoruz. Öte yandan atalarımızın kemiklerinin yattığı mezarlıklara nasıl

muamele edildiğini yüzeysel de olsa anlatmamıza izin verilmelidir. Bu mezarlıklar hem şeriata göre hem de Bosna-Hersek'teki meri kanunlara göre vakıfların malıdır. Buna rağmen bu mezarlıklara canı isteyen canı istediği gibi sahip çıkmaktadır. Mezarlıklar Roma hukukuna göre "reis nullius cedit primo occupanti" (sahipsiz mülk öncelikle işgalcinin malıdır) olarak muamele görmektedir. Müslüman halkına ait mülkün Roma hukukuna göre "reis nullius" (sahipsiz mülk) sayılması ve sahiplerine herhangi bir tazminat ödemeksizin rastgele kişilerce sahiplenilebilmesi, yabancı dinin yönetiminin, Müslüman halkının mukaddesatı ve mülkünü nasıl yönettiğini göstermektedir. Bu durum hükümet tarafından tayin edilen Ulema Meclisinin ve ülke vakıf idaresinin Müslüman halkın mukaddesatını ve mülkünü korumak hususunda nasıl çalıştığını ve 9 Nisan 1879 tarihli Avusturya-Türk Antlaşması'nın 2. maddesinde Müslüman halkının mülkü ile ilgili hükümlerin nasıl uygulandığını açıkça göstermektedir.

Saraybosna'daki Çıkrıkçılar isimli büyük Müslüman mezarlığını şehir parkına dönüştürmüşlerdir. Katolikler, Foyniçe'deki Giroz Cani adlı köyde Müslüman mezarlığını şahsi kullanım için işgal etmişlerdir. Vişegrad'da "Vişegrad Köprüsü" nün yanı başında ve Drina boyunca uzanan Müslüman mezarlığı, yönetim tarafından tahrip edilmiş ve mezar taşları orada tesis edilmiş olan taş imalathanesinde kırılarak yol yapımında kullanılmıştır.

Vişegrad'daki Okolišta adlı ikinci mezarlığa yönetim tarafından el konulmuş ve mezar tarafında yol yapım müdürü için taştan bir ev inşa edilmiştir. Arazinin diğer kısmı ise müdürün bahçesi hâline getirilmiştir.

Çayniçe'de bölge yönetimi yabancı din mensuplarına Müslüman mezarlığı üzerine ev yapma izni vermiş ve başta Noviça Kovaçeviç olmak üzere birçok kişi orada ev yapmıştır.

Mostar'daki Lakişiça mezarlığı tahrip edilmiş olup 19 bin 400 metrekarelik mezarlık alanına demir yolu binaları, bölge yönetiminin depoları, belediye depoları ve şehir yönetiminin binaları inşa edilmiştir. Mostar'da Zahun mahallesindeki Loliça Pınar civarındaki Müslüman mezarlığını Katolik piskoposu Buçoniç işgal etmiş ve şahsi bahçesi hâline getirmiştir.

Mostar'daki Müslüman mezarlığı üzerinden, Hırvat-Katolik Derneğine giden yol geçirilmiştir.

Koniç'teki Krepovaç Müslüman mezarlığı üzerine aske-riye mahrukat deposu yapmıştır.

Trebinye'de Çatoviç mezarlığı olarak bilinen Müslüman mezarlığı üzerine belediye binası, ilkokul, belediye kasabı Rabiç'in heykeli ve iki misafirhane inşa edilmiştir. Trebinye'de "Eski Mezarlar" olarak bilinen Müslüman mezarlarının üzerine "Kalay Garten" adlı park yapılmıştır.

Trebinye'de "Bey Mezarları" olarak bilinen Müslüman mezarlarının üzerine ruh hastaları için bir bahçe ve gezi yeri inşa edilmiştir.

Poçitel'de medrese binasının içerisine bölge siyasi idaresi yerleştirilmiştir.

Travnik'te "Rahimenin Türbesi'ne" bitişik bulunan Halil Efendi'nin bahçesindeki Müslüman mezarlığının üstüne Katolik kilisesi inşa edilmiştir. "Şuplika" adlı Müslüman mezarlığı üzerine de belediye tarafından hastane, gezi yeri, müskirat deposu ve demiryolu binaları inşa edilmiştir. Adı geçen mezarlığın bir parçasını da Katolik dinine mensup M. Migič işgal etmiş ve Saraybosna'daki bira fabrikasına 1100 forint mukabilinde satmıştır. Burada biranın saklanması için buzhane ve bodrum yapılacaktır.

Travnik'te maliye müdürü Viktor Şinek ve nahiye müdürü Bayo Bojiç gibi devlet memurları Müslüman mezarlarının üzerine kendilerine ev inşa etmişlerdir. Yayçe'deki "Kalealtı" adlı

Müslüman mezarlığı kaymakam Yozo Filipoviç'e "Katolik" özel mülk olarak verilmiş, kendisi de bunun üzerine bir ev inşa ederek bunu kiraya vermiştir.

Yayçe'deki elektrik santralinin genişletilmesi için Müslüman mezarlarının büyük bir kısmı tahrip edilmiştir.

Livno'da "Turniça Harem" olarak bilinen Müslüman mezarlığı üzerine belediye binası inşa edilmiştir.

Aşağı Tuzla'da 18 dönüm büyüklüğündeki Müslüman mezarlığı istimlak edilmiş ve üzerine demir yolu binaları ile bir depo yapılmıştır. Demir yolları işletmesi kalan araziye belediyeye kiralamış ve belediye bunun üzerine kuru erik işlemek için bir depo ile imalathane inşa etmiş ve buraları tüccarlara kiralamaya başlamıştır.

Gračaniçe'de Müslüman mezarlarının üzerinde kaymakamlık binası inşa edilmiştir. Zvornik'te "Mahmut Paşa Camisi" ve "Kazan Bahçesi" civarındaki Müslüman mezarlığı hazine arazisi olarak kaydedilmiştir.

Aşağı Tuzla'da Osmanlı dönemi sırasında halktan toplanan para ile inşa edilmiş olan İslam Rüştüyesi hazine malı olarak kayıtlara alınmış ve binanın içerisine adliye yerleştirilmiştir. Adı geçen dinî okul için de bir özel bina gösterilmiş olup buraya kira ödemek icap etmektedir.

Yukarı Tuzla'da medresenin yerine yeni bir bina yapılmış ve buraya devlet ilkokulu yerleştirilmiştir. Banyaluka'da "Hişeta" adlı mezarlık üzerinden lüzumsuz bir yol geçirilerek mezarlığa zarar verilmiştir.

Banyaluka'da "Beyler Mezarlığı" adlı mezarlık da parka dönüştürülmüştür.

Banyaluka'da Şeyh Camisi'ne bitişik mezarlık da aynı şekilde parka dönüştürülmüştür. Banyaluka'da "Muslu'nun Yeri"

olarak bilinen Müslüman mezarlığı parka dönüştürülmüş ve içine umumi hela yapılmıştır.

Derventa'da Müslüman mezarlığı üzerine su deposu yapılmıştır.

Doboy'da Müslüman mezarlığı üzerine belediye binası yapılmıştır.

Bihaç'ta Müslüman mezarlığı üzerine hayvan pazarı yapılmıştır.

Sanski Most'ta Müslüman mezarlığının üzerine bir otel, hükümet binası, ilkokul ve park yapılmıştır. Bihaç'ta İçhisar Camisi'nin mezarlığının üstüne park yapılmıştır. İşte böylece bizim en büyük mukaddesatımız aşağılanmakta; şeriata ve Bosna-Hersek'teki kanunlara göre vakıf malı olan mezarlıklarımız sahipsiz mal durumuna düşmüştür ve önüne gelen bunları yağmalamakta, tahrip etmekte ve keyfince kullanmaktadır. Biz Müslümanlar ise ruhumuzda derin acılar duyarak ve sabrederek bunlara her gün bakmak mecburiyetindeyiz. Atalarımızın sevgili hatıratının yok edilmesine, mezarlıklarımızdaki nişan taşlarının yağmalanıp Roma Katolik kiliselerinin inşaatlarında; Trebinje'de, Saraybosna'da, Livno'da ve Vişegrad'da yol yapımında kullanılmalarına ister istemez bir ruh hâli içerisinde tahammül etmek zorundayız.

Yukarıdaki işleri sadece örnek teşkil etsinler diye koyduk. Çünkü Bosna ve Hersek'te mezarlıklarımızın şahıs veya kamu malı hâline getirilmediği yer yoktur ve her bir hadiseyi burada saymakla bitiremeyiz.

Yukarıdaki gayrimeşru ve asla farklı görülemeyecek uygulamalar yüzünden biz sadece manen yaralanmış değiliz, aynı zamanda maddeten ve zorla zarara uğratılmış bulunmaktayız. Çünkü adı geçen mezarlıkların maddi değeri ölçülemektedir. Mesela Mostar'daki Lakşiça mezarlığının büyüklüğü 19.400 metrekare tutmaktadır. Bu mezarlığa bitişik olup Pero

Butozanya, İvan Başadur ve diğerlerine ait arazi metrekaresi 3 forint mukabilinde kamulaştırılmıştır.

Hesap edilecek olunursa Trebinye mezarlığının değeri asgari olarak 150 bin forint, Travnik'teki mezarlığın asgari değeri 50 bin forint, Travnik'teki Şuplika adlı mezarlığın asgari değeri 50 bin forint tutar.

19. asrın bitiminde camilerimizin ve mezarlıklarımızın manzarası acınacak durumdadır. 4 yüzyıldan beri İslam'la bütünleşmiş ve dinini bütün ruhu ile benimsemiş olan Bosna-Hersek halkı bu manzaralara şahit olunca gözlerinden yaşlar süzülmekte ve göğsünden acılı feryatlar yükselmekte iken Bosna-Hersekli Müslümanlar sevgili ana vatanında bir sığınak bulamamaktadır. Binlerce Müslüman feryatlar içerisinde ana vatanından kopmakta ve atalarının ülkesinden ve mukaddes hatıralarından çok uzakta olan Anadolu topraklarında sığınak aramaktadır. Müslüman halkının bir kısmı göç ederken kalan Müslümanlar kendilerini savunmaya çalışan bizlerin etrafında toplanarak bizlerin ana vatanımızı ve İslam dininin mukaddesatını korumasını talep ve ümit etmektedir. Bizler, Müslüman halkı ve bunun dinî mukaddesatını savunmak için mukaddes vazifemiz çerçevesinde ilgili makamlar nezdinde ve meşru bir şekilde sesimizi yükseltirken Müslüman halkın dinini ve mülkünü koruma görevi emanet edilmiş kimseler ne yapmaktadır, Vakıf Yüksek İdaresi ne yapmaktadır?

Bosna-Hersek'teki Müslüman halkın varlığı için yürütülen mukaddes mücadelede adı geçen makamlar sadece halkını terk etmekle kalmamış, İslam dininin ve mukaddesatının korunması için mücadele eden Müslümanların sesini boğmak için her türlü zorbalığı kullanmaktan geri kalmamışlardır. Bu tavır çok manidardır!

Saraybosna Müftüsü ve Reisülulema Azabagiç, hükümetin Müslüman memurlarını 1 Haziran'da toplayarak, Müslüman

halkın ileri sürdüğü taleplerin aşırı ve gereksiz olduğu, Müslüman halkın dinî bakımından çok memnun olduğu ve gerekli okullara sahip olduğu hususunda bir bildiri imzalamaları için ikna etmeye çalışmıştır.

Aynı reisülulema hükümet ve vakıf tarafından istihdam edilen Müslüman memurları 3 Temmuz'da toplayarak yukarıda adı geçen bildiriye imzalamalarını istemiştir.

Aynı kişi 4 Temmuz'da hükümet memurları ile banka çalışanlarını aynı iş için toplamıştır.

Aynı işi Bosna-Hersek boyunca müftüler ve vakıf yöneticileri de yürütmektedirler. Bunlar, Müslümanların elinden hile ile imza alabilmek için karalama, tehdit ve korkutma gibi işlerden hiç geri kalmamaktadır. Bosna-Hersek'teki Müslüman halkın dinî varlığını korumaya yönelik faaliyetine mâni olmak için ülke yönetiminin yardımını arkasına almış olanlar böyle işler yaparken Ulema Meclisi, Vakıf Yüksek İdaresi ve diğer İslâmî kurumlar ne iş yapmaktadırlar? Aşağı Tuzla'da mevcut olan tuz işletmesini Gazi Turali Bey, dinî işlerin yapılması için belli bir vakfa vakfetmiştir. Bu vakıfname 9 Ramazan 1278 tarihli Türk kanunu ile "İkinci bölüm, 6. başlık, 685. sayfa" tarafından tanınmış ve saygı duyulmuştur. Bu işletmenin belli bir hissесinin geliri özel bir Osmanlı hükümdar beraatı ile belli camilere ve din adamlarına yılda bir defa dağıtılmakta idi.

Yukarı Tuzla'da 80 ½ x 25 forint günlük gelir - 2012 forint

Aşağı Tuzla 54.5 x 30 forint günlük gelir - 1635 forint

İşgal idaresi bu uygulamayı kaldırmış ve 1886 yılından itibaren adı geçen işler için bilinmeyen bir miktar tazminat ödemeye başlamıştır.

Varçar Vakıfta bulunan "Lisina", "Dubrave" ve "Grabeş" adlı bölgelerdeki ormanlar hazine malı olarak tapuya geçirilmiştir.

Varçer Vakıfta vakıflara ait çayırların gelirini belediye toplamaktadır, vakıf topraklarına ise hazine el koymuş durumdadır.

Rodine'deki vakıf arazisi üzerine belediye taş ocağı kurmuş olup buranın gelirinin tamamını kendisi almakta ve vakfa hiçbir şey vermemektedir.

Modriç'te vakıf malları Yanko Ocakoviç ve diğerlerine yok pahasına satılmış fakat elde edilen para ile vakıf için herhangi bir şey satın alınmamıştır. Oraşye'deki vakıf arazisine el konulmuş ve arazi mali polisın kullanımına verilmiştir.

Travnik'teki "Daltaban" caddesindeki vakıf mülküne belediye el koymuş ve üzerine yol yapım ustasına ev yapmıştır. Travnik'te Paşa mahallesinde bulunan ve vakıflara ait dört tane mezbaha herhangi bir kimsenin rızası alınmadan belediye tarafından yıkılmıştır.

Travnik'te eski tophanenin yanında bulunan Cizvit Kilisesi büyük bir vakıf mülküne el koymuştur.

Travnik'te belediyenin işlettiği "Vlaşiç" adlı otelin bitişiğinde bulunan mülküne el konulmuş ve otelin müstemilatı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Saraybosna'da vakfa ait "musalla" adlı muazzam araziye el konulmuş ve üzerine park yapılmıştır.

Aynı şekilde Mostar'da musalla adlı ve vakfa ait muazzam araziye el konulmuş ve üstüne hükûmete ait bir otel ve park yapılmıştır.

Bu hadiseler sadece örnek olsun diye sunulmaktadır.

Bunların yanı sıra vakıf gelirleri çoklukla dinî maksatlarla alakalı olmayan işlerde harcanmaktadır. Biz dinî eğitim için gerekli tesislerden yoksun iken vakıfların gelirleri bina, otel vs. yapımında kullanılmakta, memurların maaşları ve tamamen alakasız işler için binler ödenmekte iken bizim gençliğimiz dinî yetiştirmeden yoksun kalmakta ve bu vasıfla da uğursuz propagandanın seline kapılmaktadır. Şimdiki vakıflar

idaresi zaten sayısı acınacak kadar az olan medreseleri yıkmakta ve yerlerine başka maksatlarla bina yapmaktadır. Mesela aşağı Tuzla'da medrese yıkılmış ve yerine postane binası inşa edilmiştir. Bırçko'da medresenin yerine silah deposu yapılmış, Saraybosna'da tahrip edilen iki medresenin arsalarına henüz bir şey yapılmamıştır.

Biz elbette biliyoruz ki ana sermayenin çoğaltılması ve faydalı binaların yapılması iyi bir iştir. Ancak halkın dinen ve manen mahvolmasına mâni olmak öncelik taşımaktadır. Çünkü halk dinen ve manen yıkıldığı zaman ne vakıflara ne de vakıfların servetine ihtiyacı kalacaktır. Yukarıda sıralanmış örnekler açıkça ortaya koymaktadır ki işgal idaresi, Müslüman halkın dinî tesislerine ve hayratlarına hiçbir şekilde dikkat etmemektedir. Öyle görülüyor ki vakıf mülkü "res'nullus" (sahipsiz mülk) durumuna düşürülmüş olup vakfın maksadına artık hizmet etmemektedir. Bu vakıflar için Müslüman halkına bir tazminat verilmemekte ve hizmet maksatları yerine getirilmemektedir.

Verilmiş olan muazzam manevi ve maddi zararlara bakarak Müslüman halk, işgal edilen ülkelerde dinî varlığının teminat altında olmadığından korkmaktadır. Müslüman halk, Ulema Meclisinin ve vakıflar idaresinin İslami, ruhanî ve mülki yönetim sıfatıyla görevlerini yerine getirmemesi sebebiyle endişeye düşmüştür.

Yüce Bakan Hazretleri!

Biz yukarıdaki takdimimizde Bosna ve Hersek'teki Müslüman halkının sıkıntılarını samimi ve açık bir şekilde ortaya koymuş bulunmaktayız. 400 yıldan beri İslam ile bütünleşmiş ve bütün kalbi ile atalarının dinini benimsemiş Müslümanlar, 22 yıllık işgal idaresinden sonra bedenen ve kanını akıtarak

savunduğu ülkesinde dinî varlığının tehlikede olduğunu bu sıkıntılarla görmektedir.

Esasen bu sıkıntılar, binlerce zavallının yüzünden de âdeta açık birer kitap imişler gibi rahatlıkla okunabilir. Bunlar, her geçen gün daha fazla artan sayıda yurtlarındaki ata ocaklarını terk etmektedir ve uzaklarda tanınmayan gurbet yerlerinde sadece dinlerinin mukaddesatı için sığınak aramaktadır. Hiç kimse ana vatanını kolaylıkla terk edemez, vatanını çok zorlukla terk edenler varsa onlar da muhakkak Müslüman halktır.

Meşhur İngiliz tarihçisi Macaulay der ki: *“İyi bir idare altında yaşayan insanların ruhunda gelececek ana vatan sevgisinden daha tabii bir sevgi olamaz. Dünyanın yaratılışından beri merhametsizce yağmalanmamış olmak kaydıyla ana vatan sevgisinden mahrum hiçbir halk ve hiçbir icraat mevcut olmamıştır.”* Binlerce Müslüman’ın kalbindeki tabii ana vatan sevgisinin boğdurulduğu ve bunların ana vatanı terke zorlandığı ülkemizin şartları için ne söylenebilir?

Yüce Bakan Hazretleri!

Bizim sıkıntılarımızdan göreceğiniz üzere işgal idaresinin Müslüman halk için ortaya koyduğu düzenlemeler, Müslümanların kadim ana vatanındaki dinî varlığını teminat altına almamış, bilakis bu düzenlemeler halkın dinini ve dinî mukaddesatını yıkımın eşiğine getirmiştir.

Ne reisülulemanın başkanlığındaki meclis ne Darülmualiminden mezun olan hocalar ne ilçelerdeki şubeleri ile vakıflar idaresi, Müslüman halkın dinî eğitimini temin edememiş, ibadethanelerini ve mezarlıklarını koruyamamış, atarının bıraktığı dinî mülkü muhafaza edememişlerdir.

Müslüman halk bugün çevresinde camilerin ve mezarlıkların yıkıntıları üzerine Katolik kiliselerinin ve manastırlarının

yapıldığını ve bu manastırlarda Müslüman ailelerin elinden koparılıp kaçırılmış çocukların Katolikleştirildiğini görmektedir.

Bunlar, 22 yıllık asayişçi işgal idaresinin getirdiği meyveler olup Müslüman halkının dinî istikbali böylece teminat altına alınmakta, 1879 tarihli Türk-Avusturya Antlaşması'nın 2. maddesinin Müslüman halkı ile ilgili hükümleri böyle icra edilmektedir.

Böylesine acınacak sonuçlara niye varılmıştır ve neden varılmak mecburiyetinde kalınmıştır?

Daha girişte sunduğumuz üzere İslam bir devlet dinidir ve asırlar boyunca ruhani ve dünyevi hükümrânlığın aynı elde toplandığı İslam din devletine bağlı olmuştur. Avusturya-Macaristan hükümdarlığının işgal ettiği ülkelerde İslam din devletinin düzeni yıkılmıştır. Artık İslam'ın en yüksek yönetimi devlet yönetimi olmaktan çıkmıştır. Bu yüzden İslam dini Bosna-Hersek'te hükümrân olmaktan çıkmış ve Müslüman halk, din devletinde dinin kendisine temin etmiş olduğu siyasi ve içtîmai hayattaki hükmedici konumunu kaybetmiştir.

Bosna-Hersek'teki İslam devleti yönetiminin yerine geçen işgal idaresi, buralardaki bütün inançlar için hürriyeti ve eşitliği gözeterek asayişî temin etmekle görevliydi.

Berlin Kongresinde 20. maddede ele alınan Müslüman ve Ortodoks unsur, işgal idaresi altında dinî varlığının tehlikeye girdiğini tek ses olarak ifade etmektedir. Açıktır ki işgal idaresi, işgal edilmiş bölgelerde asayişî temin edememiştir çünkü daha açıktır ki bu idarenin Bosna-Hersek'teki cemaatlerin hürriyeti ve eşitliği hususundaki uygunsuz tutumu asayişin teminine müsaade etmemiştir.

Bosna-Hersek'teki halkın büyük çoğunluğunun Müslümanlardan ve Ortodokslardan oluştuğu çok iyi bilinen bir hâldir.

Büyük bir kısmı yerleşimcilerden ve memurlardan ibaret ülkedeki 334 bin 142 Katolik nüfusa karşı 1.221.878 Müslüman

ve Ortodoks nüfus vardır. İşgal edilmiş ülkedeki yerli halkın büyük çokluğunu teşkil eden insanlar dinlerinin ne hür ne de eşit olmadığını ifade etmektedirler.

Sayı itibarıyla Müslüman ve Ortodoks halkının yanında çok az olan Katolikler işgal idaresinin yönetiminden memnundurlar. Bunlar tam bir din hürriyetine sahip olduklarını ilan etmekte ve son zamanlarda seçtikleri temsilciler arasında bulunan bir Polonyalının ifadesi ile Katolik dininin işgal edilmiş ülkelerde hükümler olmasını talep etmektedirler.

İşgal idaresi kendi tabiatı icabı Katolik olup Müslümanların ve Ortodoksların din işlerine karışmamak hususunda çok katı bir tavır sahibi olmaksızın dinen Müslüman ve Ortodoks olan Bosna-Hersek'teki halkın çokluğuna din hürriyetini ve eşitliğini temin edemezdi.

Yabancı bir dinin hükümeti, Müslüman ve Ortodoks halkı dinî konularda bile kendi hükmü altına almış olup bunları Katolik unsurun denetimine terk etmiş ve bu denetim büyük bir çokluk oluşturan Müslüman ve Ortodoks unsurunu Katolik azlığın iradesine bırakmıştır.

Böyle bir hadise zaten meydana gelmek zorunda idi. Çünkü işgal idaresi Katoliklerin üzerinde bir denetim ve baskı kuramazdı. Çünkü Papalığın düzeni içerisindeki Katolik unsurunun öyle bir teşkilatı vardır ki kilisenin devlet tarafından yönetilmesine imkân vermemekte ve kilisenin yönetimi sadece Vatikan'ın yetkisinde olmaktadır.

İşte böylece işgal edilmiş ülkelerde bir gelişme bozukluğu kaçınılmaz olmuş ve işgal idaresi İslam ve Ortodoksluk söz konusu olunca muktedir, Katoliklik söz konusu olunca zayıf olmak zaruretinde kalmıştır.

Bu gelişim bozukluğunun kaçınılmaz bir sonucu olarak Roma Katolik Kilisesi, İslam'a ve Ortodoksluğa karşı fazlasıyla güçlenmiş ve her adımda işgal idaresi ile iş birliği içinde

olmuştur. İslam'a ve Ortodoksluğa karşı muktedir olan Roma Kilisesi, netice itibarıyla İslam'a ve Ortodoksluğa karşı üstün duruma gelmiştir. Böyle olunca da işgal edilmiş ülkelerde vicdan hürriyeti ve dinler arasındaki eşitlik teoride de uygulamada da yok olmuştur.

İşgal edilmiş ülkeler Osmanlı yönetimi altında iken dinî ve dünyevi yönetim aynı elde toplanmış bulunuyordu. İşgal idaresi de işgal edilmiş ülkelerde yabancı bir dinin idaresini İslam'ın en yüksek idaresi durumuna getirmiştir.

Müslüman din devleti içerisinde hükmedici konumda bulunmuş olan İslam dini, yukarıdaki düzenlemelerle diğer dinlere karşı eşit hâle getirilmemiş, hüküm altına alınmıştır. Bu da işgal idaresinin ana hatasıdır. Yabancı bir dinin mensubu İslam dinini yönetmez.

İşgal idaresi tarafından oluşturulan Ulema Meclisi ve Vakıflar İdaresi Müslüman halkın dinini, dininin temizliğini ve ilerlemesini, dinin mukaddesatını ve mülkünün idamesini temin edemezdi. Ulema Meclisi ve Vakıflar İdaresi yabancı bir dinin hükümeti tarafından tayin, azil, taltif, tecziye edildiği ve bu memurlar Müslüman halkına değil, sadece yabancı bir dinin yönetimine karşı sorumlu olduğu sürece temin edilemez. Bunların yaptığı işleri, daha doğrusu sözüm ona Müslüman dinî idaresinin yapmaya muktedir olmadığı işleri, sıkıntılarımızı izah ederken tekrarlamıştık ve burada izah etmeyeceğiz.

Ulema Meclisi ve Vakıflar İdaresi bugünkü durumları ile İslam din kurumları değildirler ve olamazlar. Bunlar sadece yabancı bir dine ait idarenin memurlarıdır.

İslam'ın ortaya çıktığı ve geliştiği her yerde İslam din devleti de ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu yüzden İslam sadece İslam din devletini tanımıştır.

İslâm, hiçbir zaman ve hiçbir yerde yabancı bir dinin idaresinin İslam idaresi yerine geçmesine izin vermemiştir. Çünkü

böyle bir şeye İslam'ın din devleti anlayışı izin veremezdi. 19. asra kadar İslam yabancı bir dinin idaresi ile olan ilişkilerini gözden geçirme ihtiyacını duyacak bir duruma gelmemiştir.

Müslüman halk 19. asırda kendisi için çok yeni olan bir duruma düşmüştür. O zamandan beri Hersek-Bosna işgal idaresinin dışında hiçbir idare İslam dinine ve İslam mülküne hükmetme arzusuna sahip olmamıştır. Romanya'da Müslüman vakıfları sultan tarafından tayin edilen müftünün denetiminde bulunmakta ve cemaatler tarafından seçilen kişilerce yönetilmektedir.

Teselya'da Yunan hükûmeti, vakıf mülkünü Müslüman halkının elinde bırakmıştır.

Bulgaristan'da İslam'ın başında sultan tarafından tayin edilen bir müftü bulunmakta ve bu müftü Müslüman halk tarafından seçilen kişilerce yönetilen vakıfları denetleyebilmektedir. Kıbrıs adasında da vakıf mülkünün idaresi Türkiye tarafından tayin edilen bir Müslüman tarafından yönetilmektedir.

Bu örneklerden de görüleceği üzere Balkan yarımadasında yabancı bir dinin devlet idaresi altına girmiş olan Müslüman halkı kendi dinini ve din mülkünü kendisi yönetmektedir. İslam dinî vakıflarının mülkü bizzat Müslüman halkına emanet edilmiş olup halife ve sultan hazretlerinin doğrudan idaresi altında bulunmaktadır. Sadece işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkının halifesi ile olan bağları ve meşihatla olan bağları kesilmiş ve İslam dininin ve mülkünün idaresi yabancı bir dinin hükûmetinin eline teslim edilmiştir. Tabii olmayan bu durumu izah etmek için bu idare Müslüman dininin teşkilatlanmaya ve din adamları arasındaki silsileye yabancı olmadığı ve bu yüzden de Müslüman halkının dinlerini idare edemeyeceği gerekçeleriyle bu idarenin kendilerinde olması gerektiği zaruretini hissetmektedir.

Biz, İslam dininin yabancı din mensupları tarafından idare edilemeyeceğini ortaya koymuştuk.

Bu yüzden işgal edilmiş topraklar hariç her yerdeki İslam din ve mülk idaresi kendi mensuplarının eline bırakılmıştır. Çünkü yabancı bir dinin bunu yapması yerine dinî teşkilatın Müslüman halk tarafından oluşturulması ve dinî idareyi üstlenmesi daha tabii ve meşrudur.

Sadece dinî teşkilatları ve silsilesi bulunan dinlerin özerk bir idareye sahip olacağı fikri temelsizdir. Esasen Papalığın Katolik Kilisesinde oluşturduğu düzen ve silsile, özerklik kavramını temelden yok etmektedir. Hâlbuki birçok Protestan kilisesi herhangi bir silsileimeratip söz konusu olmadan özerklik yönetimine sahiptir.

Hem öğretisi hem de teşkilat itibarıyla İslam'a en yakın olan Musevilikte de durum aynı olup din, halkın dinî özerkliğine dayanmaktadır.

İnsanların en büyük öğretmeni olan tarih göstermiştir ki yabancı bir dinin idaresi, en iyi niyetlere sahip olsa bile, başkasının dinini halkın yararına ve ilerlemesine yönelik bir biçimde idare edemez.

İngiliz Kralı 2. Ceymıs'ın, Katolik sıfatıyla, İngiliz Kilisesi ile ilgili fermanı ve İtir saray temsilcilerinin Karlofça Kilisesi ile münasebetleri en iyi şekilde göstermiştir. Bu münasebet Jemberak Kilisesinin eritilmesine ve 100.000 civarında Ortodoks Sırp'ın Rusya'ya göç etmesine sebep olmuştur.

“Bosna'daki Müslümanların Durumu” adlı eserin 41. sayfasında 1851 tarihli Bosna-Hersek'teki Türk reformlarının, icranın mahalli memurlar eliyle değil, oraya gönderilmiş Türk memurlarının eliyle yürütülmüş olması sebebiyle başarılı olmadığı yazılmaktadır.

Osmanlı idaresi Bosna-Hersek'te, Bosna-Hersek aynı dinden olmasına rağmen yabancı memurlar eliyle reformları

yürütememişse yabancı bir dine ait hükûmetin sahip olduğu vasıflar yüzünden Müslüman halk ile ilgili bir teşkilat oluşturamayacağı, dinini ve mülkünü idare edemeyeceği, dinî varlığını teminat altına alamayacağı ve bunu bizzat Müslüman halkına terk etmesi gerektiği fazlasıyla açıktır.

Müslüman halk, Bosna-Hersek'teki Müslümanların seçilmiş temsilcileri sıfatıyla bizlere Bosna-Hersek'teki Müslümanların İslam ile ilgili hakaretleri ve sıkıntılarını ifade etmek ve dinimizin varlığını tehdit eden tehlikeleri ve bunları doğuran sebepleri ortaya koymak görevini vermiştir. Bosna-Hersek'teki Müslüman halkı din ile ilgili bütün sıkıntıların, yabancı bir dine ait idarenin oluşturduğu bugünkü İslam dinî teşkilatından kaynaklandığı hususunda tamamen ikna edilmiş bulunmaktadır. Bu teşkilat yoluyla İslam dininin ve mülkünün idaresi gerçekte yabancı bir dinin idaresinin elinde bulunmaktadır. Çünkü ne Ulema Meclisi ve ne de Vakıflar Meclisi bugünkü teşkilatı ile kendilerini tayin, azil ve tecziye eden ve maşâa bağlamış olan yabancı bir dinin idaresinin hizmetkârları olmaktan başka hiçbir şey olamazlar. Bunlar sadece yabancı dinin idaresine karşı sorumludurlar. Müslüman halk ise dinî varlığın teminatı ve ilerlemesini en önemli mesele olarak görmekte iken kendi dinî teşkilatının oluşumu üzerinde ve mukaddesatı ile mülkünün yönetimi üzerinde hiçbir şekilde söz sahibi değildir. Bunun tabii bir sonucu olarak sadece yabancı bir dinin idaresine olan sorumluluk dışında kendi icraatı itibarıyla kendi Müslüman halkına karşı sorumlu olmayan bugünkü dinî idare, halkın kendi dinî ihtiyaçlarına göre iş yapmamış, hükûmetin talimatına göre hareket etmiştir. Böyle bir icraat ise bugünkü acınacak durumu doğurmuş olup yukarıda takdim edilmiştir.

Müslüman halk, aynı zamanda, işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkın dinî özerkliği ile ilgili bir tüzük üretmek üzere de bize bir vazife vermiştir. Bu yönetmeliğin çıkarılacak

kanunlara temel teşkil etmesi arzu edilmektedir. Yalnızca böyle bir tüzük yoluyla ki işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halk dinî varlığının teminat altına alınacağına kani olacaktır.

Yüce Bakan Hazretleri!

Asırlar boyunca olmamış işler günümüzün zorlukları tarafından dayatılmıştır. Bosna-Hersek'teki Müslüman halkın dinî varlığı ile ilgili tehlikeler birtakım tezatları ve bu arada Bosna ile Hersek'i birbirinden ayıran meseleleri ortadan kaldırmıştır. Bosna-Hersek Müslüman halkının ve temsilcilerinin ilk adımı, sıkıntılarımızla ilgili bu mütevazı muhtırayı ve teklifleri zatıalilerinize takdim etmek olmuştur. Bu muhtırada dinî özerklik yönetmeliğinin esasları takdim edilecek ve zatıalilerinden yararımıza merhem aranacaktır.

Ekte dinî özerklik yönetmeliğinin özetini takdim etmekteyiz.

Müslüman halk muhafazakârdır ve bu sıfatla da kendisine ait bir dinî idare özerkliğine sahip olmaktadır.

Vakıf maarif binalarının Müslüman halkın mülkü olduğu esastan hareketle dinî mülkün yönetiminin Müslümanların elinde bulunması gerekir. Biz vakıfların kasabalardaki temsilciliklerinin varlığını muhafaza etmekle beraber vakıf-maarif kurultayları yoluyla seçilecek kişilerin bu işleri yürütmesini talep ediyoruz. Kasabalardaki kurultayların görevi sadece vakıf-maarif görevlilerini seçmek ve çalışmalarını denetlemek olmalıdır. Vakıf-maarif görevlilerinin kurultaylara karşı sorumlu olmasını ve görevlerinde sadece 3 yıl süreyle kalmalarını uygun görüyoruz.

Kasabalardaki bu görevliler Saraybosna'da toplanacak vakıf-maarif kurultayının temsilcilerini kendi aralarından seçeceklerdir. Bu kurultay, görevi itibarıyla günümüzdeki vakıflar idaresine benzemekte olup fark olarak sadece halkın temsilcilerinden meydana gelmektedir.

Bugün Saraybosna şehrinde bulunan vakıflar idaresinin yerine kurultay icra kurulu geçecektir ve üyelerini kurultay seçecektir.

Ülkedeki yönetime mülkümüzün idaresi hususunda denetim yetkisini, hükümet temsilcilerinin bütün bölge meclislerine üye olarak katılma yetkisini, ilçe vakıf maarif yönetiminin ve kurultayın toplantılarına katılma yetkisini tanımış bulunuyoruz. Ruhani yönetim yetkisinin eskisi gibi Ulema Meclisinin ve reisülulemanın uhdesinde kalmasını uygun bulduk. Şu kadar ki ülke yönetiminin reisülulema ve müftüler ile ilgili tayin hakkını zedeledikten, kurultayın, Ulema Meclisinin teşekkülü üzerindeki etkisini arttırdık. Bizim tüzük tasarımızda ileri sürülen hususları her hükümet büyük bir huzurla kabul eder çünkü muhafazakâr bir öz yönetim, ülke yönetimi için hiçbir zaman tehlikeli bir müessese olamaz. Eğer tüzük tasarısında teklif edildiği şekilde Müslüman halkın dinî öz yönetiminin İslam dininin ve şeriatın kaidelerine uymadığı düşünülüyorsa Türk-Avusturya Antlaşması'nın 2. maddesiyle Bosna-Hersek'teki İslam meseleleri ile yetkili kılınan İstanbul'daki meşihatın bu husustaki görüşü tereddütsüz olarak sorulabilir.

Yüce Bakan Hazretleri!

Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcileri olarak aşağıda imzası bulunan bizler, Müslüman halkının sıkıntılarını ve dileklerini sadakatle sunarak bizi rahatsız eden ve bize yardım edebilecek hususları ortaya koymuş bulunuyoruz.

Bizim dinî meselelerdeki ilerlemeye mâni olan hususları ortadan kaldırmak ve tüzük teklifimizin kabulü ile dinî varlığımızı teminat altına almak size düşmektedir.

Zatıalınızın, işgal edilmiş ülkelerdeki dinî varlığı güveneye alarak Müslüman halkının mütevazı dileklerini yerine getirebileceği ve Müslümanları mutlu ve tatmin edilmiş kılacağına güvenerek bekliyoruz.

Öz yönetim hususundaki tüzüğümüzün kabulünü dilerken ek olarak şu dileğimizi de arz etmekteyiz.

Hersek Bosna'da günümüzün uygulamaları itibarıyla şeriatın hâkimi sıfatıyla kadılar, özellikle evlilik hususundaki kusurlar ile ilgili olarak verdiği hükümlerde tarafları kendi hükmüne uymaya mecbur edecek vasıtalara sahip değildir. Müslüman halkı ise şeriat mahkemesinin verdiği hükmün mutlak kudret sahibi olmasını ve bunlara uyulmaması hâlinde para ve hapis cezalarına hükmedilebilmesini ve şeriat mahkemesini sorgulamadan bu hükümlerin ülke idaresinin icra etmesini istemektedir. Şeriat mahkemesine karşı itirazlar ancak Saraybosna'daki yüksek şeriat mahkemesi nezdinde yapılabilmelidir. Günümüzün uygulamasına göre boşama kararı olmaksızın Müslüman kadın kocasını sıklıkla terk edebilmektedir. Bu durum ise bizim dinî kaidelerimize aykırı olup İslami evlilik ve aile hayatının temellerini tahrip etmektedir.

Müslüman halkı ve bunun dinî mülkü yani gayrimenkuller, tapu kayıtlarında mirî mülk olarak kaydedilerek İslam halkına ve dinî mülküne zarar verilmektedir.

Müslüman halk, tapu kayıtlarına mirî mülk olarak geçirilmiş olan dinî gayrimenkulün konumunun değiştirilerek asli hâline yani mülk hâline getirilmesini talep etmektedir. Mülkün tapu kayıtlarında mirî mülk olarak geçirilmesi; şeriatın miras, vasiyet ve vakıf kaidelerine ve 7 Ramazan 1274 tarihli kanuna aykırı olduğundan Müslüman halk bunun değiştirilmesini talep etmektedir.

Bugünkü hâl Bosna-Hersek'teki Müslüman halkını asla tatmin edemez. Bugünkü durumda sadece İslam dininin varlığı teminatsız kalmamakta, bizatihi açık tehlike içerisinde bulunmaktadır ve Bosna ve Hersek Müslümanları, işgalden sonra ilk kez, hiç kimsenin haklarını zedeleden bir ağızdan,

meşru ve ölçülü sınırlar içerisinde haklarını ve kurtuluşlarını talep etmektedirler.

Bu yolda zatıalilerine sadakatle bağlı Bosna ve Hersek Müslümanlarının temsilcileri sıfatıyla zatıalilerinin elimizden tutacağına güveniyor ve umut ediyoruz.

Mostar, 15 Aralık 1900.

İmzalar

3. 1906 Tarihli Muhtıra: Bosna-Hersek Müslüman Halkının Budapeşte'deki Macar Ve Avusturya Meclisinin Resmî Kurullarına Takdim Edilmiş Muhtıra

**Künye: GAZİ HÜSREVBEGOVA BİBLİOTEKA
SARAJEVO, No: III 1807-5700.**

MUHTIRA

Berlin Anlaşması'nda varılan uzlaşmanın 25. maddesi uyarınca Avusturya-Macaristan Monarşi'sine, Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerini (Bosna ve Hersek) işgal etmesi ve oralarda kuracağı kendi yönetimiyle asayişte tam ve süreklilik tesis etmesi, kuracağı düzenle Osmanlı'ya ait bölgelerdeki halkların geleceğini güvenceye alması hususunda belli süreliğine yetki verileli 28 yılı geçmiş bulunuyor.

Avusturya-Macaristan Monarşisi, kabul ettiği bu yetkiyle 28 yıldan daha uzun bir süreden beri işgal ettiği bu toprakları idaresi altında tutmaktadır. Bosna-Hersek'te uyguladığı

mutlakiyetçi sistemle eylemsizliği tesis ederken aslında itibarı olarak Osmanlı Devleti vatandaşı olanları, iktisadi ve siyasi bağlamda güttüğü sömürgeleştirme siyasetinin kölesi yapmaktadır.

Avusturya-Macaristan Monarşisi, demir ve kanla işgal etmiş olduğu ata topraklarımızı, bugün dahi demir ve kanla idare etmekte olduğu yöntemle ata topraklarımızda mezarlık sükûneti oluşturarak hapishane düzeni getirmeyi başarmış, ata topraklarımızın halklarının ise gelecekteki siyasi köleliğini garanti altına almıştır.

Mutlakiyetçi hükûmet, ata yurdumuzun kaderi ve oranın evlatları olarak bizlerin geleceği hususunda keyfi bir idare sürdürmekte, yönetilen halkın hiçbir etkinliği olmadan ve yönetilen halka karşı herhangi bir sorumluluk duyulmadan idare etmektedir.

Ancak Macaristan ve Avusturya'nın soylu meclisleri önünde toplanan işgalci yöneticiler, ata topraklarımızın idaresi hakkındaki bildirimleri ve tavsiyeleri doğrultusunda, bizim hakkımızda biz olmadan tartışmalar yapıp her geçen yıl yeni kararlar almaktadır. Sadece bu şekilde Bosna-Hersek ve biz, bizler olmadan idare edilmekle de kalınmıyor, bizim aleyhimize gelişen bir idarenin varlığı bile söz konusu edilebiliyor. Öyle ki sanki bizler herhangi bir siyasi ve insani hakka sahip olmayan sıradan vatandaşlar imişiz gibi davranılıyor. Çoğu kez bizler, aleyhimize de olsa, ölümcül de olsa hükûmet yetkilerinin emirlerini yerine getirmek zorundayız. Bu emirler dinimizin mukaddesatına, kadim ata vatanımızın iktisadi ve siyasi varlığına karşı olsa bile yerine getirmekle yükümlüyüz.

İçinde bulunduğumuz duruma göre ata yurdumuzdaki bu dayanılmaz ve zalim şartlara karşı çıkmaktan, sadece bunları dayatmış olan ve zulmeden hükûmetten merhamet dilemekten başka bir imkânımız yoktur. Bizim bu idarenin bağlı olduğu müşterek bakanlık aleyhine verdiğimiz toplu şikâyet

dilekçemizi, Macaristan ve Avusturya meclislerinin soylu kurullarına sunarken biliyoruz ki bu kurullar aynı yönetimin verdiği bilgileri esas almaktadırlar.

Bütün bunlar bizim ata yurdumuzdaki dinî, millî ve iktisadi varlığımızın teminini sadece zorlaştırmamakta, imkânsız hâle getirmektedir. Siyasi ve iktisadi haklardan mahrum bırakılmış bir hâlde ayakta kalabilmemiz için verdiğimiz emek ve mücadele itibarıyla dilenci derecesine düşürülmüş bulunmaktayız. Bu dilencilerin ata yurtlarında hayat hakkı için yabancıların kapılarında dilenmesi beklenmektedir. Şu kadar farkla ki başka ülkelerdeki dilenciler şahsi hürriyet ve güvenlik haklarına sahipken Ban Kulin'in ve Sadrazam Sokullu'nun torunları olan bizler, kadim yurtlarında medeni devletlerin en aşağı dilencisinin bile sahip olduğu haklardan mahrum bırakılmış durumdayız.

Evet, işgal edilen topraklarda dinî, millî ve iktisadi varlığımızın temini için gereken en basit insani ve siyasi haklar hususunda aşağılık bir dilenci gibi merhamet dileneceğimiz zaman bile işgal idaresi, kendisinin izin verdiği hususlarda, kendisinin arzu ettiği biçimde ve arzu ettiği kimseler önünde dilencilik yapmadığımızda ocağımızın kutsallığına hakaret etmekte ve ata yurdumuzdaki her türlü seyahat hürriyetimizden bile bizi mahrum bırakmaktadır!

Şimdi de toplantıya çağırılmış olan Avusturya-Macaristan'ın ünlü devlet meclisleri önünde işgal hükûmeti, işgal edilen topraklarda sürdürdüğü kendi idaresi hususunda sunumlarda bulunurken buraların idaresini aynı şekilde sürdürebilmek hususunda yetki talep etmiştir. Macaristan ve Avusturya meclislerinin asil kurulları önünde işgal idaresinin bildirimleri tartışılacak ve bu bildirimler hakkındaki kararlar işgal idaresinin verdiği bilgilere dayanılarak verilecektir. İşgal edilmiş toprakların halklarının istikbali, yine devlet meclisinin yüksek forumu

önünde tartışılırken işgal edilen toprakların halkı yüce kurulların huzurunda yine suçlu sandalyesine oturtulacak fakat şu farklılıkla: Mahkemeler, suçlanan kişinin savunması dinlemeden karar veremeyecekleri gibi karar verme cesaretini de gösterememelerine rağmen Bosna-Hersek halkının istikbali hususunda halkın fikri alınmadan karar verebilmektedir çünkü bu halk, gıyabında yargılanmaya mahkûm edilmiştir.

Bizler, her şeye rağmen bu defa da devletin yüce kurullarına başvururken monarşinin en yüksek forumunun, ata yurdumuzun konumunun aşağılamasını ve ata yurdumuzun çocuklarının adaletten mahrum bırakılmasını protesto ediyor, bu yüce makamın işgal edilmiş topraklardaki halkın bastırılmış sesini sadece kendi halklarına değil, yetkili mercilerin idarecilerine de ivedilikle duyurması için imkân sağlamış oluyoruz. Bu sayede yüce makam, işgal edilen topraklarda “parlayan her şeyin altın olmadığını” açık bir şekilde anlayacaktır.

Çeyrek asrı aşan zamandan beri ülkemizde devam eden işgal idaresinden sonra Bosna-Hersek Müslüman halkının 136.000 reşit erkeği tarafından Ali Fehmi Efendi Cabiç ve bizler, ata yurdumuzdaki Müslüman halkın temsilcileri sıfatıyla, din-eğitim özerkliği yoluyla din ve eğitim haklarımızın tesis edilmesi hususunda yetkili kılınarak 1900 yılında görevlendirilmiş bulunuyoruz. Bosna-Hersek Müslümanlarının mevcut dinî hareketinin ortaya çıkmasına neler sebep olmuştur ve Müslüman halkın temsilcileri bu halkın işgal edilen topraklardaki din ve eğitim imkânlarının temini hususunda neler yapmışlardır ve bunların çalışmaları ne gibi meyveler vermiştir ve işgal idaresi Müslüman temsilcilerinin çalışmalarına karşı ne gibi bir tavır takınmıştır? Çeyrek asırdan daha uzun bir süre bu idare altında yaşamış olmalarına rağmen Müslümanların ağzından herhangi bir sızlanma ve şikâyet duyulmamıştır. Mübarek İslam dininin Müslümanların ruhuna ekilmiş

sabır ve ümit tohumları, dert ve acı çektiriyor olsa da Müslümanların şikâyet etmelerine mâni olmuştur.

Buna rağmen halkımız, işgal hükûmetine güçlü bir inançla güvenmiş olduğundan tüm adanmışlığı ve sadakatiyle hizmetine koyulmuştur. İdarenin talep ettiği herhangi bir hizmeti Müslüman halk geçen çeyrek asır boyunca sükûnetle ve gözü kapalı bir şekilde icra etmiş ve buna karşı idareden herhangi bir ödül veya takdir beklememiştir.

Peki ya sonra ne oldu?

Çeyrek asrı aşan işgal idaresinin ve acı çektiren itaatın sonunda Bosna-Hersek'in Müslüman halkı, çevresinde yıkılmış camiler, tahrip edilmiş ve yağmalanmış Müslüman mezarlıkları, dindar Müslümanların bırakmış olduğu hayır eserlerinin yağmalanmasını, Katolik kiliselerine çevrilmiş camileri, Müslüman mezarlıkları üzerine inşa edilmiş Katolik manastırlarını, parkları ve hayvan pazarları ile Müslüman mezarlarına ait nişanelerden yapılmış kaldırımları görmüştür. Bakışlar, dinî müesseselere ait bu yıkıntılardan kaldırılıp da gençliğe çevrildiğinde bunların dinî eğitimden, İslami şuurdan ve gururdan yoksun bırakılmış oldukları ve nihayet Başpiskopos Ştadler'in Katolik propagandasının avı hâline getirilmiş oldukları görülmüştür. Müslüman halk bu işlerin bu şekilde yürümeyeceğini görmüştür çünkü 25 yıllık işgal idaresinden sonra bütün Bosna-Hersek içinde, çoğu şehirlerde olmak üzere sadece 40 tane dinî mektep kaldığı tespit edilmiştir.

Müslümanlar, karılarının ve çocuklarının ellerinden zorla alındığını, manastırlara götürüldüğünü ve oralarda Katolik yapılırken bunu yapanların cezaya uğramadıklarını görmüşlerdir.

Müslümanlar, ne idare tarafından tayin edilmiş olan reisülulemanın ne Ulema Meclisinin ne de Darüluallimin mezunu hocalarının, Müslümanların kutsal varlıklarını koruma hususunda seslerini yükseltmediklerini, din değiştirme hususunda

mevcut olan kanunların gereğini yerine getirmediklerini, çiğnenen dinî hakların iadesini talep etmediklerini görmüşlerdir.

Müslüman halk, ne Darümualliminin ne medreselerin ne mekteplerin, mevcut hâlleri ile kendilerine yüklenmiş olan din ve eğitim görevlerini yerine getiremediğini ve getirme imkânlarının olmadığını görmüştür. Müslümanlar görmüştür ki Bosna-Hersek'te yeterli sayıda ne mektep ne medrese ne hoca vardır, mevcut olanlar da yok olmanın kıyısında bulunmaktadırlar.

Müslüman halk, muazzam vakıf mülklerinin zengin gelirlerinin çoklukla dinle alakası olmayan işlerde kullanıldığını, birtakım ne idiği belirsiz şirketlere tahsis edildiğini, gereğinden çok olan memurların maaşlarını ödemediğini ve ülke idaresinin vakıfların başına koyduğu idarenin esasen sayısı az olan medreseleri yıkmakta olduğunu görmüştür. Ne işgal idaresi ne de buna bağlı vakıflar idaresi, Müslümanların bırakmış olduğu hayır müesseseleriyle ilgilenmediklerinden bu hayır müesseseleri artık senetlerinde yazılı maksatlara hizmet edememekte, bundan doğan zararlar karşılanmamakta, ne Müslüman halka ne de hayır kurumlarının hedefi olan işlere tahsis edilmemektedir. Vakıf mülkünün bu durumu yüzünden yetişen Müslüman gençliği dinî eğitimden yoksun kalmakta ve Katolik propagandasının şikâri olmaktadır.

Müslüman halkı, dinî müesseselerin mülklerinin zarara uğratılmakta olduğunu görmüştür. Şöyle ki tabiatı icabı "mülk" vasfını taşıyan gayrimenkuller, tapu dairesinde "araziimiriye" olarak kayda geçirilmektedir. İşbu tutum, şeriat kanunlarının, miras, vakıf ve vasiyet hususundaki hükümlerine ve 7 Ramazan 1274 tarihli kanuna açıkça aykırıdır.

Müslümanlar, işgal edilmiş topraklarda yaşayan Müslümanların dinî bakımdan böylesine kahredici bir durumda bulunduğunu görmüşler, kurtuluş çarelerinin ise binlerce Müslüman

atalarının mübarek hatıralarının topraklarında, çok uzakta bulunan Küçük Asya'nın kavurucu sahillerinde olduğunu anlamışlardır.

Atalarının toprağına sadık kalmış olan Müslüman halk, işgal edilmiş topraklardaki Müslümanlar ile kendilerinin en yüksek dinî müessesesi olan meşihat arasında herhangi bir dinî ve manevî bağ kalmamış olduğunu, bütün sıkıntıların İslam dininin ve İslam dinî mülkünün idaresinin yabancı bir dine ait olan işgal idaresine terk edilmiş olmasından kaynaklandığını sarsılmaz bir şekilde anlamıştır. Ata toprağına kalmış olan Müslüman halk bütün bunları müşahede ettikten ve anladıktan sonra kalabalık kümeler hâlinde toplanmaya başlamış ve bu toplantılar 136 bin reşit Bosna-Hersek Müslüman'ının vekillerini seçmesi şeklinde muhteşem bir hadiseye dönüşmüştür. Bu vesile ile Bosna-Hersek'teki bütün Müslüman halkı adına işgal edilmiş topraklardaki Müslüman halkının dinî varlığının temini hareketi başlatılmıştır.

İşte işgal edilmiş topraklarda işgal idaresi altındaki Müslüman halkın dinî hareketi yukarıda sayılan sebeplere dayanılarak başlatılmıştır.

Bosna-Hersek Müslümanlarının dinî bir hareket başlatmaları, işgal edilmiş topraklardaki dinî varlığını seçilmiş vekilleri eliyle temin etmek için yol ve yardım aramaya başlamış olmaları konusundaki haber bile ve hatta Müslüman halkının vekilleri henüz seçilmemişken de bu hususta herhangi bir harekete henüz başlanmamışken, işgal idaresini öyle bir asabiyet tutmuştu ki idare, mahallî teşkilatları vasıtasıyla bizi isyancı ve itaatsiz ilan etmeye ve bu vasıfla da bizi takibata uğrutup hapse atmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, Macaristan Meclisinin başkanı, işgal idaresinin vermiş olduğu bilgilere dayanarak 1900 yılının aralık ayında bizi "halkı isyana sevk etmek

isteyen ve idarenin acarlık ve şiddet ile muamele etmesi gereken tehlikeli siyasi tahrikçiler” olarak vasıflandırmıştır.

Elbette ki Macaristan Parlamentosu, işgal idaresinin Bosna-Hersek'teki Müslümanların dinî hareketi konusundaki vermiş olduğu bilgileri herhangi bir sorgulamaya tabi tutmadan bir hüsnüniyet içerisinde kabul etmiştir. Bosna-Hersek Müslümanlarının vekilleri daha seçilmeden ve kendilerine emanet edilmiş görev istikametinde faaliyete geçmeden önce işgal idaresi, Macaristan meclisinin yüksek huzurunda Müslüman seçkinlerinin görevini ve faaliyetini, bizzat bu meclisin yardımı ile mahkûm etmiş bulunmaktaydı. İşgal idaresinin işgal edilmiş topraklardaki Müslümanların dinî hareketini mahkûm etmesi üzerine bu istikametteki faaliyeti, en ufak bir şekilde haklı görülebilir miydi?

Müslüman halkının vekaleti temin edildikten sonra Müslüman seçkinlerinin ilk faaliyeti, işgal edilmiş topraklardaki Müslüman halkının dinî hayatı ile ilgili kötü ve tehlikeli durumu sadakatle ve doğrulukla anlatan bir muhtıra hazırlamak olmuştur. Bu muhtırada temsilciler, bu durumu doğuran şartları işaret etmiş ve bu hastalıklı durumun tedavi edilebileceği yolları -din ve eğitim özerkliği- göstermişlerdir. Temsilciler, Müslümanların din ve eğitim özerkliğinin tüzüğünü hazırlamış ve muhtıraya eklemişlerdir.

Peki, işbu bencil ve isyancı Müslüman temsilciler, hazırladıkları muhtırayı ve din-eğitim özerkliği tüzüğünü daha en başta kime takdim etmişlerdir?

Bizzat günün ortak bakanı, Soylu Benjamin Kalay'dan başkasına değil elbet. Müslüman temsilciler 19/12/1900 yılında Saraybosna'da zamanın ortak Maliye Bakanı Kalay'a muhtırayı ve Müslümanların din-eğitim özerkliği tüzüğünü sunmuşlardır. Kısa bir süre önce Macaristan Meclisinin başkanı yoluyla Bosna-Hersek Müslümanları ve bunların temsilcileri konusunda

öylesine menfi bir beyanda bulunmuş olmasına rağmen zamanın Ortak Maliye Bakanı Benyamin Kalay, Saraybosna'da işgal edilmiş topraklardaki Müslüman halkının temsilcisi ve vekilleri sıfatıyla bizi resmen kabul etmiş ve bizim sunmuş olduğumuz din-eğitim özerkliği tüzüğünü kabul ederek içinde bulunduğumuz kötü şartları kabul etmiş, bu durumun din-eğitim özerkliği yoluyla tedavi edilmesi hususundaki tavrımızı övmüş ve sunmuş olduğumuz muhtıra ile tüzüğü dikkatle okuyup mütalaa ettikten sonra Sivil Aldatus Baron Hugo Kuçera vasıtasıyla bizimle müzakereye başlayacağını vaat etmiştir. Müşterek Maliye Bakanı Kalay'ın Saraybosna'daki temsilcisi sıfatıyla Sivil Aldatus Baron Hugo Kuçera'nın, 1901 yılının şubat ayının başlarında, işgal edilmiş topraklardaki Müslüman halkının temsilcileri sıfatıyla işgal edilmiş ülkelerdeki Müslüman halkının bugüne kadar süregelmiş olan kötü şartlarının, din ve eğitim hususundaki vakıf-maarif özerk yönetiminin kurulması yoluyla tedavi edilmesi hususunda sunmuş olduğumuz muhtıra ve Müslümanların din-eğitim özerkliği tüzüğü esası üzerine bizimle müzakereye başlamış olması, memorandumun ve tüzüğün muhtevasının haklı bulunduğunu göstermektedir.

Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcileri olarak faaliyetimizin başlangıcı bizde memnuniyetten başka bir duygu yaratamazdı.

Budapeşte'deki Macaristan Yüksek Meclisinin huzurunda Bosna-Hersek Müslümanlarının dinî hareketini mahkûm etmiş ve Müslüman seçkinlerinin dürüstlüğüne ve önemine çamur atmış olan işgal idaresinin ta kendisi, daha önce iftira ettiği Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcilerine karşı Saraybosna'da Müslümanların dinî hareketinin haklılığını kabul etmekle bu suçlamalardan rücu etmiş ve barışçıl kalplerin tatmin olabileceği bir mutluluk vermiştir.

Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcileri sıfatıyla böylesi bir başlangıçla ancak tatmin olmuş ve bizim ile işgal idaresi arasındaki müzakerelerin arzu edilir bir neticeye ulaşacağını ümit etmiş olabildik.

İşgal idaresi ile Saraybosna'daki 3 aylık müzakereler beklentilerimizin aksi bir durumun mevcut olduğu hususunda bizi inandırmıştır çünkü bu müzakereler bizim ve Müslüman halkının uzun zamandan beri özlediği meyveleri yani din-eğitim özerkliğini verememiştir. Gönül huzuru ile diyebiliriz ki bu müzakerelerdeki başarısızlığın kabahati bize ait değildir ve fakat işgal idaresinin Bosna-Hersek Müslümanlarının dinî meseleleri konusunda ortaya koyduğu siyasi tavırdan kaynaklanmaktadır.

Bosna-Hersek Müslümanlarının tamamen yeni bir meselesinin çözümünde siyasi bir tavır takınan işgal idaresi bizim din-eğitim özerkliği meselemizin tamamını mahvetmiştir çünkü Sünni Müslüman olan bizlerden bizzat din-eğitim kurumumuzun bütün Sünni Müslümanların en büyük başı olan halife ile her türlü ilişkimizi kesmemizi talep etmiştir.

Biz, müzakerelerde işgal idaresinin isteklerine birçok taviz vermiş isek de Ulema Meclisi, meşihatın müftüleri ve toplantıların menşuru hususunda taviz vermedik. Çünkü idarenin din-eğitim özerkliğinin işlevi hususundaki talepleri Sünni Müslümanların dinî kuralları ile çatışıyordu.

Böylece işgal idaresi bizim din-eğitim özerliğimizin tesisine siyasi sebepler ve tavırlar yüzünden mâni olmuş ve işgal edilmiş topraklardaki Müslüman halkın dinî hayatının kötü şartlarını sürdürmüştür.

İşte bunun açık delilleri şudur:

İşgal edilmiş topraklardaki biz Müslümanların Sünni olduğu açık bir gerçektir ve bizler sadece Kur'an'daki ilahi emirler ile imanımızı sınırlı tutmuyor ve fakat peygamberin sözlerini de "suna-geleneğe" göre de imanımızın gereklerinden ve

şartlarından sayıyoruz. Hilafet, sun-gelenekler üzerine kurulmuş olup hilafetin günümüze kadar olan devamlılığı da geleneklerimize dayanmaktadır. Dolayısıyla günümüzde İstanbul'daki halife, dinimizin emirleri gereğince bizim dinimizin en yüksekindeki başkişisi olup bununla mevcut olan manevi bağlarımızı, dinsiz ve münafık durumuna düşmeden ne kesmeye cüret edebiliriz ne de buna cevaz vardır.

Büyük Sultan Süleyman, halife olarak İslam dininin en büyük ruhani rütbesi olan hilafeti getirmiş, halifeliğin bütün yetkilerini, imamların görev yetki ve tayinlerini üstlenmiş; dinî vecibelerin yerine getirilmesi adına şeyhülislamın bilgisi altında ve şeriata uygun olarak yerine getirilip yayılmasını (menşur yoluyla) istemiştir.

Hatta buna göre Romanya'daki Müslümanlara atanan başmüftünün atamasının bizzat sultan tarafından yapıldığını görüyoruz. Benzer durum, Kıbrıs adası ile Teselya bölgesinde de görülmüştür.

Bosna Hersek'i işgal ettikten sonra 21/04/1899'da Osmanlı Devleti ile konvansiyonel anlaşma imzalayan ve bu konuda aynı düşüncede olan Avusturya-Macaristan Monarşisi, aynı anlaşmanın ikinci maddesinde şu saptamayı yapmıştır: Müslümanlara tam özgürlük verildiği özellikle belirtilmiş olup ruhani büyükleriyle ilişkilerinde ise serbestlik garantisi verilmiştir.

Ruhani büyüklerden anladığımız, İstanbul'daki en yüksek mertebede yetkileri olan ruhani kişilerdir. Çünkü işgal altındaki ülkelerde yaşayanlara ruhani liderleriyle ilişki kurma izni verilemeyeceği gibi milletlerarası bir antlaşmanın konusu bile olamazdı.

Ancak bu konudaki ikilem, aynı maddenin 2. bendinde uzaklaştırılırken şu ibareye yer verilmiştir: "Ulu sultanın ismi, eskiden olduğu gibi şimdi de edilen dualar ve verilen hutbe-lerde açıkça zikredilecektir."

Bundan başka, bahse konu konvansiyonel anlaşma yapılırken tutulan tutanaklarda özellikle ruhani yetkililerden bahsedilmiştir. Buna göre tayin edilen Reisülulema Mustafa Hilmi Efendi'ye, işgalci yönetim vesilesiyle İstanbul meşihatı tarafından 29 Mayıs 1298 tarih ve 63 sayıyla neşredilen menşure verilmiştir.

İşte tam da bu meseleyle ilgili olarak Bosna Hersekli Sünni Müslümanlara İstanbul'daki en büyük ruhani yetkililerle dinî-ruhani ilişkiler kurma serbestisi verilmiş iken işgalci hükûmetle yapılan müzakerelerde bizim din-eğitim hakkındaki özerklik meselemiz sekteye uğramıştır çünkü işgalci hükûmet, biz Sünni Müslümanlardan İstanbul'daki en yüksek mertebeli dinî idareimiz ile her türlü bağlantılarımızı koparmamızı; dinî sorumluluklarımız ve vecibelerimizi yerine getirebilme iznini, diğer dinden olan işgalci hükûmetin elinden almamızı; atalarımızın, dedelerimizin kutsal dinine ihanet etmemizi ve kendi kendimize İslam bölücülerini damgasını vurmamızı istemiştir. İşgalci hükûmet, işgal edilmiş topraklarda din-eğitim özerkliği meselesi ve din-eğitim özerkliği hakkındaki durumu iyileştirmek adına bizimle müzakerelere giriştiğinde İslam din-eğitim özerkliği meselesini göz önünde bulundurup bunu kullanmış, sadece siyasi amaçlarına erişmeyi hedeflemiştir.

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 21/04/1879'da imzalanan konvansiyonel anlaşmanın 2. bendine göre Bosna-Hersekli Müslümanlara, İstanbul'daki ruhani büyükleriyle ilişkilerinde serbestlik garantisi verilmişti. İşgal edilmiş topraklarda yaşayan İslam dinine bağlı Müslüman halktan Bosna-Hersekli Müslümanların din-eğitim özerk idaresinin mutabakatı ve aracılığıyla bahse konu anlaşmanın ikinci bendinin uygulanmasına rıza göstermeleri istenmiş, böylece Bosna ile Hersek'in ilhak edilebilmesine bir adım daha yaklaşılmıştır.

Ve işte bu sebeple Bosna-Hersekli Müslümanlar ve onların temsilcileri, işgal hükûmetinin amaçladığı ve arzuladığı siyasi hedeflerine erişmelerine aracı olmak istemediler. İslam din-eğitim özerk idaresi meselesinin düzenlenememiş olması manidar olup bugün dahi Bosna-Hersekli Müslümanların dinî konularının günbegün kötüye gitmesi ve bu duruma katlanmaları zaruri olmuştur.

Bosna-Hersekli Müslümanların bu konuyla ilgili yaşadıkları deneyimlerin aynısını, Hersek-Bosna'da yaşayan Ortodoks Sırp halkı da yaşamış, din-eğitim özerk idarelerinin düzenlenmesinde verdikleri mücadelelerde sıkıntılara maruz kalmışlardır. İşgalci hükûmet, uzun yıllar boyunca Bosna-Hersekli Ortodoks Sırp'ların dinî düzenlerini kurmalarına engel olmaya çalışarak onlarla çekişmiş, din-eğitim özerk idaresinin düzenlenmesini ertelemiş ve onları İstanbul'da bulunan Ortodoks Sırp Patrikliği ile dinî ilişkiler kurmaktan vazgeçirmek için zorlamıştır. Sırp Ortodokslar siyasi kışkırtıcılar durumuna düşürülmüş, sürgün edilmiş, para cezalarına çarptırılmış ve hapsedilmiştir çünkü işgal hükûmeti, Sırp halkının din-eğitim idaresini kendi siyasi amaçları için sömürmek istemiştir.

Olan bitenin neticesinde Bosna-Hersekli Ortodoks Sırp'lara karşı kayıtsız şartsız güç kullanma ile hükmetmenin verdiği bütün imkânları, amaçları doğrultusunda harcayan işgalci yönetim her şeye rağmen Sırp'ların İstanbul'daki Doğu-Ortodoks Patrikliği ile ilişkilerinin Osmanlı döneminde olduğu gibi devam etmesine (her ne kadar işgalci hükûmet, bu ilişkinin kesilmesi için bütün gücünü kullanmış olsa da) rıza göstermek zorunda kalmış, böylece bu ilişkinin daha önce olmadığı kadar güçlenmesine sebep olmuştur.

Bir tek Bosna-Hersekli Rum Katolikler, ülkenin işgal edildiği andan itibaren din konusunda kendilerine verilen tam bağımsızlığın keyfini yaşamış, yüksek dinî liderliği, Roma Papalığı,

ile sürdürülen ilişkilerinin keyfini günümüze kadar taşımışlardır. Kendilerine verilen bu serbestliğe istinaden yüksek mertebedeki Bosna Başpiskoposu Şadler, işgal hükûmetinin emir ve direktiflerinin kendisi için bağlayıcı olmadığını alenen ilan edebilmiştir. Buna rağmen işgal altında olan ülkelerde yaşayan, hangi dinden olursa olsun, bütün halkların ortak düşüncesi Katoliklere sağlanan bu hoşgörünün en büyük sebebinin dinî merkezlerinin İstanbul yerine Roma'da olmasından kaynaklandığıdır. İşgal edilmiş ülkelerde yaşayan çeşitli dinlere mensup yüksek mertebeli din adamlarının, günümüzde sahip oldukları makamları, işgal hükûmetinin insafla değiştirilmiş olsaydı dinler ve mezhepler arasındaki ilişkilerin alt üst olmasına sebep olabilirdi.

Yukarıda açıkça belirtildiği üzere işgalci hükûmetin kendi siyasi hedefleri doğrultusunda bize ait olan din-eğitim özerk idaresinin içine, güzellikle ya da zorla kendi düzenini getirmek niyeti, siyasi alanda çöküntüye uğramıştır.

Peki ya biz, işgal edilmiş ülkelerde yaşayan Müslüman halkın yukarıda belirtilen meselesinin çözülmesi adına hareket eden işgal hükûmetinin uygulamalarına karşı ne yapabildik? Bosna-Hersek Müslümanlarını temsil edecek İslam dinine mensup halkın seçtiği ve işgalci hükûmet tarafından kabul edilmiş kişileri seçtik.

Bizler, sadık vatandaşlar olarak Haşmetli Çar ve Kralımız I. Franjo Josip'e usulünce ve alçak gönüllükle hazırladığımız muhtıramızla başvurarak işgal altındaki topraklarda yaşayan Müslümanların dinî meselelerini dürüstçe ortaya koyduk.

İşgalci hükûmet ile Sarayevoda yapılan müzakerelerin akışını ayrıntılarıyla anlattık. Müzakerelerin bizim kabahatimiz olmadan kesilmiş olduğunu etraflıca ve kanıtlarıyla belirtirken nesiller boyu gönülden bağlı evlatları olarak baba gibi saydığımız ve kanatlarının altına girdiğimiz haşmetli kralımızdan

işgal altındaki topraklarda yaşayan Müslüman halkın dinini idame ettirip ilerletmesi, din-eğitim özerk idaresini tesis etmesinde gerekli garantiyi sağlaması için usulüne göre ricalarda bulduk. Özerk yönetimimizin statüsünde değişiklikler yapmış olduğumuzu ve ülke hükûmeti ile bu konuda mutabık kaldığımızı da belirttik.

Bosna-Hersek Müslüman halkının kendi arzusu ile seçilmiş ve işgalci yönetim tarafından da kabul edilmiş temsilciler ve ileri gelenlerinin, her bakımdan geçerli sayılan sadakatle ve usulüne göre yapmış oldukları davranışımıza işgalci yönetim neyle ve nasıl cevap verdi?

İşgal edilmiş ülkede yaşayan Müslüman halkın temsilcileri ile liderlerinin hazırladığı muhtıra, zatışahanelerine 10/06/1901 tarihinde Viyana’da sunulmuştur. Herhangi bir dilenci, zatışahanelerinden merhamet isteyip dilekçe ile bu amaçla başvuru yaptığı zaman kabinenin ofisi bu talebi nazariitibara alarak belli bir süre içerisinde bu zavallı dilencinin dilekçesine herhangi bir şekilde cevap verir.

Bununla birlikte işgalci yönetim, 600.000 Bosna-Hersekli Müslüman’ın temsilcilerininin 10 Haziran 1901 tarihinde vermiş oldukları muhtirasına, hem de bugüne kadar, herhangi bir cevap vermeyi uygun bulmamıştır.

Sivilleşmiş ülkelerde yaşayan en zavallı konumdaki dilencinin dahi cevap alma hakkı saklı iken işgalci yönetim, Bosna-Hersekli Müslümanlar için hayati önem taşıyan dilekçeye hiçbir surette cevap vermemekle “İşgal edilmiş topraklarda yaşayan Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcilerini ve 600.000 kişiden oluşan bütün Müslüman halkını küçük düşürürüz.” düşüncesiyle Bosna-Hersekli Müslümanların kötü durumda olan dinî durumu ile dinî özerk idare meselesini gündem dışı tutmayı amaçlıyordu.

İşgalci hükümet, işgal edilmiş topraklarda yaşayan Müslümanların dinî meselesine sadece olumsuz yanıyla bakmamış, bu meseleyi olumlu ve aktif bir usulle çözümlenmek adına ileriye doğru birkaç adım atmıştır.

İşgal edilmiş topraklarda tarihte ses getiren dönem böylece başlamış, bu dönem içerisinde işgalci yönetim, özenle ve yorulmadan, Avrupa'nın yersiz yurtsuz göçmenler hakkında aşırıya kaçan polisiye uygulamalarını yürürlüğe koyarak istenmeyen Bosna-Hersek vatandaşlarını tutuklamış; aynı kişileri, var olma haklarını gözetmeksizin mutlu bir şekilde yaşadıkları yerlerden alıp doğdukları yerlere sürgün etmiştir. Güvenilir halkın yönetimini memnun etme kaygısı taşıyan işgalci yönetim, bu ağır ve meşakkatli uygulamalarını yürürlüğe koyarken arama-tarama, tutuklama ve para cezalarına çarptırma gibi usulleri unutmamış, bunları yoğun bir şekilde tatbik etmiştir.

İşgal edilmiş topraklarda yaşayan halk, işgalci yönetimin bu uygulamalarını, Bosna-Hersek halkının manevi, bedensel ve maddi durumuna karşı uyguladığı siyaset olarak tanımlamıştır. Bu uygulamaların, işgalci yönetim ile Bosna-Hersekli Müslümanların temsilcileri arasında Sarayevo'da yapılan müzakerelerin kesilmesiyle çaresizlik içinde kalan Müslüman temsilcilerin, zatışahaneleri kralın kanatlarının altına sığındığı dönemde başlatılmış ve yoğunlaştırılmış olması elbette tesadüf değildi. Yersiz yurtsuz göçmenler ile istenmeyen kişilerin tutuklanıp bunların yerleşik oldukları yerlerden doğdukları bölgelere sürgün edilmeleri hususundaki emirler, tartışmasız ve öncelikli olarak daha 3 ay önce birlikte müzakereler yürüttükleri Bosna Hersek Müslümanlarının temsilcileri ile onların yandaşlarına, yukarıda belirtilen emirler doğrultusunda, para cezası, arama-tarama, takibat, tutuklama ve sürgün edilme olarak uygulanırken en sonunda ata topraklarından yoksun bırakılmaları amaçlanmış, ayrıca Bosna-Hersekli Müslümanların olumlu ve aktif şekilde yürüttüğü dinî faaliyetlerinin gündem

dışı tutulmasıyla Bosna Hersekli Müslümanların din-eğitim idaresi yoluyla dinî faaliyetlerinden vazgeçmeleri, işgal etmiş olduğu toprakları ilhak etmeyi hedefleyen işgalci yönetimin siyasi hedeflerinden yana olmaları istenmiştir.

Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcilerinin talep edilen davranışları şu veya bu şekilde sergilemeleri mümkün değildi çünkü Müslüman Halk onlara hain ve dinsiz damgası vururdu. Temsilcilerin şu veya bu şekilde talep edilen davranışları sergilemekten sakınacağını bilen işgalci hükümet, onları tehlikeli siyasi propagandacılar ilan etmiş, bu bahaneyle de takibat altında tutmuş, onlara işkence yaparak öcünü almıştır.

İşgalci yönetimin mutlakiyet sistemi altında dinî haklarını elde edebilmek adına ata topraklarına sadık kalarak mücadele eden Bosna-Hersek Müslümanları, can ve mallarına dokunan çok ağır bedeller ödediler.

Ve acınacak çaresizlikler içinde kalan Bosna-Hersek Müslümanları, “Çar’ın uzakta olduğunun”, işgalci yönetimin takibatı altında işgalci yönetimin merhametine terk edilmiş olduklarının farkına vardılar.

Büyük çaresizlik içerisinde kalarak sadakatle bağlı olup da eğilerek danıştıkları kişilerden yardım etmeleri için ricada bulduklarında bu kişiler, yardım etmekle yükümlü olmalarına rağmen onları sadece terk ettikleri gibi bir de iteklemiş, vahşi yaratıklarımız gibi kovalamıştır. Acı içindeki Bosna-Hersek’in Müslüman halkı ve onun gerçekten dürüst temsilcileri de her yerden kovulmuştur.

Müslümanların temsilcileri, 28/05/1902 tarihindeki muhtıra ile Avusturya-Macaristan Monarşisi’nin en büyük forumunun ve şanlı Macar ve Avusturya meclisinin toplantı hâlindeki üyelerinin karşısına çıkarak Bach ile Kuen-Hedervar’ın yayımlanmış sisteminin işgal edilmiş ülkelerde uygulanan üç kat daha kötüleşmiş kara resmini ortaya koymuşlar, ayrıca işgal edilmiş

ülkelerde yaşayan Müslüman halka bu sistem altında uygulanan sürgüne zorlanma, işkence ve zorbalıkları belirterek aşağıdaki beyanlarını erkekçe sunmuşlardır:

“Bizler, işgalci yönetimin yetkili organlarının bahse konu edilen sürgün uygulamaları nedeniyle Müslüman halkın en üst seviyeye çıkan memnuniyetsizliğini belirtmeyi, Avusturya-Macaristan Monarşisi’nin en yetkili kişilerini uyarmayı kutsal vatandaşlık görevi addediyoruz. İşgal edilmiş topraklarda işgal altında yaşayan halk ile Bosna ve Hersek’in faaliyetlerini pasif hâle getirmeyi üstlenen monarşinin de çıkarlarına zarar veren bu dik başlı sistemin uygulanmasına engel olma becerisinin hükümet yetkililerinde olduğunu düşünüyoruz.

Bizler, kendi vatanımızda bugün uygulanan yönetimi resmen protesto ediyoruz ve ata topraklarımızda uygulanan bu yönetim şeklinin zararlı neticeler oluşturabileceği hususunda uyarılarda bulunurken önlem alma çağrısında bulunduğumuz kişilerden işgal edilmiş topraklarda yaşayan Müslüman halkın günümüzde oluşan kabul edilemez konumunun iyileştirilmesini talep ediyoruz.”

Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcilerinin, Avusturya-Macaristan Monarşisi’nin en üst forumunun önüne çıkıp erkekçe, açıkça ve onurlu bir şekilde verdiği bu çaba ne gibi neticeler doğurmuştur?

Gerçek şu ki 31 Mayıs 1902 tarihinde toplanan Macaristan Devleti’nin şanlı meclisinin toplantısında meclis delegeleri, Stevan Rakovski ve Vladislav Okolicanj, “Bosna Hersek yerli halkının ilişkilerinin yerinde incelenip araştırılması ve oluşan memnuniyetsizliğinin nedenlerinin tespit edilmesi için bir komisyon oluşturulmasını, komisyonun hazırlayacağı açıklamalı raporu gelecek yıl delegelere sunması” üzere teklif sunmuşlardır. Fakat bu teklif reddedildiği gibi o dönemde Bosna Hersek’in yönetimine layık görülen ve o dönemin müşterek

finans bakanına; bu gibi beyanatın işgal edilmiş ülkelerin idari sistemine zarar verebileceği, suç sayılacağı hükmüne varılmış olduğu bildirilmiştir. Bizler bugün bu beyanata dayanmak ve geriye dönüp aynalarına bakmak zorundayız çünkü bu beyanatın, yakın zamanda Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin en üst forumunun önünde işgal edilmiş ülkelerde yaşayan yerli halkın kaderi ile 600.000 Bosna-Hersek Müslüman'ının acılarını ve memnuniyetsizliklerini güçlü ve tamamlayıcı şekilde konulmuş olduğunun kanıtıdır. Din-eğitim özerk idaresinin düzenlenmesini isteyen Bosna-Hersekli Müslümanlar ile işgalci hükûmet arasında yürütülen müzakerelerin sadece bu sebeple Hükûmet tarafından kesilmiş olduğu şüphesine varan Bosna-Hersekli Müslümanların temsilcileri; bu özerk idarenin, işgalci hükûmetin Bosna-Hersek'i ilhak etmek için güttüğü siyasi hedefine hizmet etmesini istemediler. İşte bu nedenle Bosna-Hersekli Müslümanların temsilcileri, işgal hükûmetinin yöneticileri tarafından insafli veya insafsızca sürgün cezalarına maruz bırakıldılar. Bosna-Hersekli Müslümanların kuşkularının haklılığını, o dönemin müşterek finans bakanı, verdiği olumlu beyanatıyla ortaya koymuş oldu. Bu beyanatında bakan, "Dinî eylemlerde bulunan Bosna-Hersekli Müslüman bir ileri geleni, Novisad şehrinin "Zastava" adlı gazetesinde çıkan makalesinde Bosna-Hersekli Müslümanlar Bosna-Hersek'i, Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmedikleri gibi bu toprakların Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu, Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin ise yabancı ülke sayıldığını, bu nedenle kurtuluş için Müslüman halkı bu alanda faaliyet göstermeye davet ettiğini yazmış olması nedeniyle bu kişiyi sürgüne gönderdim." diye belirtmiştir.

İşgalci yönetimin müşterek maliye bakanının verdiği bu beyanat ne anlama geliyordu? 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşmasına göre işgal edilmiş ülkelerde kanun çerçevesinde oluşturulan düzene göre faaliyet göstermek istemeyen ve bu

düzeni yıkmak isteyen az ya da çok kişi sürgün cezasına maruz kalmıştır. Kaldı ki 21/04/1879 tarihinde Osmanlı Devleti ile Avusturya'nın imzaladığı konvansiyonel anlaşma gereği zatı-sahaneleri sultana, işgal edilmiş bu topraklarda en resmî şekilde özerk yönetim garantisi verilmiştir.

Her ne kadar mutlakiyetle idare edilse de medeni olduğu bilinen bir devletin adalet anlayışı ve bireysel uygulamaları, her bakımdan garip gelmektedir! Macaristan'ın yüce meclisine verilen muhtıradan devlete bağlı yönetim kadrolarının, Bosna Hersekli Müslüman temsilcileri ile ileri gelenlerine kovuşturma, rahatsız etme, işkence yapma, karşı dinden olan kişileri aşağılama gibi sayısız kara uygulamaları ortaya konulmuş, böylece işgal hükümetinin bu kara uygulamalarını o dönemin ortak maliye bakanı gündemden düşürmeye çalışmıştır.

Maliye Bakanı, bu kara uygulamaları düşürmeye çalışırken işgalci yönetiminin, işgal altındaki halka karşı olan sorumluluk anlayışını da şu manidar sözlerle belirtmiştir: *“Değinen olayların birçoğunun, gerçek dışı ve uydurma olduklarının bilginin dâhilinde olduğunu samimi olarak ifade edebilirim.”*

Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin en üst anayasal forumunun önüne 600.000 nüfusa sahip bir halkın sunulan şikâyetlerini, işgal yönetiminin başkanı hafife alıp sorumsuzca davranmışsa ülkemizin zavallı insanların üzerine düşen yıldırmalara karşı sundukları şikâyetlere acaba nasıl davranışlar sergilemektedirler? O vakit bütün halkları bütün zamanlarda idare eden mutlakiyet sistemini, idare edilen halkın %90'ı nasıl memnun kalıp destekleyebilir ki?!

İşgal edilmiş topraklarda yaşayan Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcilerini 1900 yılının aralık ayında Sarayevo'da, kendi makamında kabul eden müşterek maliye bakanı, temsilcileri ve onların sunduğu bildiriye hukuki bulunduğunu, Bosna-Hersekli Müslümanların dinî faaliyetlerini iyileştirebilmek

adına onlarla başlatılan müzakereleri devam ettireceğini söylemesine rağmen Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin en üst anayasal forumunun önünde nasıl oluyor da böyle bir bildirimde bulunmuştur?

O dönemin ortak maliye bakanı, 600.000 Bosna-Hersekli Müslüman'ın dinî faaliyetleri hakkında kendisinin de kanunen kabul ettiği temsilcileriyle yaptığı görüşmeler hususunda Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin en üst anayasal forumunun önünde işte şu bildirimde bulunmuştur:

“Onlardan büyük bir kısmının ne istediğini bilmediğini kendimden emin bir şekilde, rahatça söyleyebilirim. Önderleri bana gelip aşağıdaki aldatmacalarla başvurdular. İşte örnek olarak bir arzuhâl, peki içeriği ne ihtiva ediyor? İçeriğinde ise yok orman bölgesinden bir parça yok bir tarla parçası alacaksın ve sen de 1/10 vergi oranından daha az ödeyeceksin gibi teklifler var. Dinin tehlikede olduğundan ise halka bahsetmemişlerdir çünkü halkın böyle bir tehlike hakkında hiçbir bilgisi yok, halk bu gibi safsatlarla etki altına alınamaz çünkü bu tehlikenin gerçek olmadığını en iyi halk biliyor.”

Müşterek maliye bakanının aynı toplantıda yaptığı bildirimler esnasında yetkisiz göçmenler hakkında verilen emirleri haklı bulurken aşağıda söyledikleri, düşüncelerinin karakterini en iyi şekilde ortaya koymaktadır:

“1900 yılında göç edenlerin sayısı birden 7.684'e yükselmiştir. Peki, ya sonra ne oldu? Kötü bir yıl mı olmuştu? Hayır! Peki, bu sayının birden 7.684 kişiye yükselmesine ne neden oldu? Buna sebep, din kışkırtıcılığının yapılmaya başlanmasıdır. Fanatik kişileri dinin tehlikede olduğu belirtilerek korkuttular bu nedenle onlara göç etmelerinin gerekli olduğunu anlattılar. Bu durum tahammül edilemeyecek bir durum olduğundandır ki bu emirler çıkarılmış olup sıkı önlemler alınmıştır.”

Yukarıda belirtilen bu üç beyanat da aynı adamın aynı konu hakkında vermiş olduğu birbiriyle bağdaşmayan ve gerçek olmayan sözlerden ibaret olan beyanlarıdır! İşgal yönetiminin başı bu adam, 19/12/1900 tarihinde Sarayevo'da yapılan toplantıda işgal altında yaşayan Bosna-Hersekli Müslümanların dinî faaliyetlerinin haklılığı ve gerekliliğini, Müslüman önderleri ile ileri gelenlerinin hukuki bakımdan temsil yetkilerinin olduğunu, temsilciler üzerinden ise din-eğitim özerk idaresinin bu amaçla yapacağı çalışmalarını geliştirmesini kabul etmiş ve Sivil Adlatus Hug Barun Kuçer aracılığıyla müzakerelere girişmiştir.

İşgal yönetiminin başı olan bu aynı adam, 31/5/1902 tarihinde Budapeşte'deki Macar Devleti'nin şanlı meclisinin önünde dinin tehlikede olduğu parolasıyla halkın önüne çıkmaya cesaret edemeyen (çünkü işgal edilmiş ülkelerde yaşayan Müslüman halk buna inanmazdı), orman ve tarlalar verileceği, onda bir vergilerin azaltılacağı hususunda yalan yanlış vaatlerde bulunup halktan imza toplayan Bosna-Hersekli Müslümanların seçkin önder ve ileri gelenlerini kendisine göre "madrabaz" ilan etmiştir.

İşgalci yönetimin başı olan bu aynı kişi, kanun dışı göçü önlemek amacıyla uygulanan canavarca baskı ve şiddet içeren emirleri haklı göstermek adına devletin şanlı meclisinin önündeki aynı toplantı esnasında "Bosna-Hersek Müslüman halkının 1900 yılında 'din tehlike (tehdit) altındadır' parolası ile dinî eylem yapması mümkün değildir çünkü Müslüman halk, dininin tehlike altında olmadığını çok iyi bilmektedir." diye beyanat vermiştir. Aynı toplantıda aynı kişi "Bosna-Hersek Müslümanlarının ileri gelenlerinin 1900 yılında, din tehlike altındadır, diye yaptıkları kışkırtmalar nedeniyle Bosna-Hersekli göçmenlerin sayısınının 7.694'e yükseldiği" beyanını vermiştir.

Bu beyanlardan hangisi gerçektir, bunlardan herhangi birine inanmak mümkün müydü, ya da inanmaya cesaret edilebilir miydi?

Şayet Müslüman liderlerin 1900 yılında “din tehlike altındadır” parolasıyla yaptıkları kışkırtmalar neticesinde göç eden Müslümanların sayısı en üst seviyeye çıkmışsa o vakit nasıl oluyor da işgalci hükûmet 1900 yılının sonlarına doğru bu temsilcileri huzura kabul edip faaliyetlerini övüyor ve onlarla 1901 yılının şubat ayına kadar bu konuda yapılan müzakereleleri sürdürüyor? Kaldı ki işgalci hükûmet, kanunsuz göçmenler hakkında çıkarılan emirleri 30/10/1901 tarihine kadar uygulamadan bekletmiş, Bosna-Hersekli Müslümanların göç hareketlerinin bu tarihten itibaren giderek yavaşlayıp azalması üzerine Bosna-Hersek Müslümanlarının önderleri hakkında takibat uygulamalarına başlamıştır.

“Bosna-Hersek Müslüman önderleri, 1900 yılında ‘din tehlike altındadır’ kışkırtmalarıyla halkın önüne çıkma cesareti gösteremedi çünkü halk, bu kışkırtmalardan etkilenmezdi.” diyen hükûmetin iddiaları doğru ise o vakit işgalci hükûmet, ‘din tehlike altındadır’ kışkırtmalarına dayanarak hangi hak ve gerekçe ile kanunsuz göçmenler ile ‘din tehlike altındadır’ iddialarında bulunan kişiler üzerinde insanlık dışı baskı ve korku salmayı gerekli bulma cesareti gösterebilmiştir?

“Erkläre mir Graf Örindur, Diesen Zwiestpalt der Natur?” (Ortamın yarattığı bu garip durumu bana izah et ey sevgili soyum?)

Bizi, işgalci hükûmetin Avusturya-Macaristan Monarşisi’nin en yüksek forumunun gözleri önünde sunduğu gerçeklere dayanmayan kendi bildirişiyle soktuğu bu dolambacın içinden alıp temize çıkaracak olan yegâne şey, Bosna-Hersek Müslüman önderlerinin 19/12/1900 tarihinde verdikleri muhtırada belirttikleri gerçekler ile müşterek maliye bakanı ile yapılan

görüşmeler esnasında müzakere edilip kabul edilen muhtıranın gerekliliği ve gerçekliliğidir.

Bu muhtırada Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcileri “dinin tehlikede olduğu”nu dile getirmişler, işgal edilmiş topraklarda yaşayan Müslümanların bu topraklardan yoğun bir şekilde göç etmiş olmalarının sebebinin de bu olduğunu belirtmişlerdir. Bunun böyle olduğunu, muhtıranın sadece şu kısmı ispatlıyordu:

“Yapılan baskılar ve eziyetlerle kendi dininin çöküş manzarası karşısında 400 yıl önce İslamiyet’i kabul etmiş, İslamiyet’le kaynaşmış olan Bosna-Hersek Müslüman halkının gözleri yaşla doluyor, halk derin bir iç çekip verdiği nefeste bile göğsünde bir sıkışma hissediyor, bu açmazdan kurtulmak için çok sevdiği ana vatanından boş yere medet umuyor.

Binlerce Müslüman, bu iç çekmeler ile doğdukları ata topraklarından, kendilerine ait aziz hatıralarından ayrıлып kurtuluşu bu kez uzakta, Küçük Asya’nın sahillerinde arıyordu. Çoğu Müslüman, gruplar hâlinde göç ederken geriye kalan bütün Müslümanlar ise bizim etrafımızda toplanarak bizden ata topraklarını ve İslam’ın kutsallığını korumamızı isteyip bize umut bağlıyor.”

Bu muhtırayı dönemin ortak maliye bakanı, bizzat Bosna-Hersek Müslüman temsilcilerinin elinden 19/12/1900 tarihinde Sarayevo’da teslim alırken dikkatlice okuyup inceleyeceğinin, ondan sonra kendileriyle görüşmeler yapacağını sözünü vermiştir.

Dönemin müşterek maliye bakanı, muhtırayı dikkatlice okuyup inceledikten sonra Bosna-Hersekli Müslümanların temsilcileri olan bizlerle 1901 yılının şubat ayında Sivil Adlatus Hugo Barun Kučer aracılığıyla yeniden görüşmeler başlatmıştır. Bu görüşmelerin ana konusu 19/12/1900 tarihli muhtıra olmuştur.

Şayet biz, işgal edilmiş topraklarda yaşayan Bosna-Hersekli Müslümanların reşit olan 136.000 erkek vatandaşından işgal edilmiş topraklarda tehlike altında olan İslam dinini kurtarmak adına sahte imzalar toplamış olsaydık işgal yönetiminin en başındaki şef olarak müşterek maliye bakanı bizleri Bosna-Hersek Müslümanlarının kanuni temsilcileri olarak kabul etme cesaretini gösteremezdi.

Müşterek maliye bakanı, kendisine göre, muhtıramızı dikkatlice okuduktan sonra bizleri olduğumuz gibi açıkça kabul edip bizimle müzakereler başlatmış olmakla işgal edilmiş topraklarda yaşayan Müslümanların dininin gerçekten de tehlikede olduğunu ve bu tehlike nedeniyle de birçok Bosna-Hersekli Müslüman vatandaşın 1900 yılında gruplar hâlinde ata topraklarından göç ettiğini, kalanların ise bizim etrafımızda toplanarak bizim din-eğitim özerk yönetimimiz sayesinde babalarımız ve dedelerimizin emaneti olan vatanımızda dinin kutsallığını kurtaracağımızı resmen kabul etmiştir. O vakit müşterek maliye bakanı, tehlike altında olan İslam dininin sadece din-eğitim özerk idaresinin faaliyetleri ile bu durumdan çıkabileceğini de resmen kabul etmiştir.

Bosna-Hersekli çok sayıda Müslüman'ın 1900 yılındaki kitlesel göçünün sebebi, dinî memnuniyetsizlikler değil de Bosna-Hersekli Müslümanların temsilcilerinin tahammül edilemeyen kışkırtmaları olsaydı işgal yönetiminin en başındaki şefi konumunda olan müşterek finans bakanı, bizimle din-eğitim özerk idaresinin oluşturulması hakkındaki görüşmelere girişmeye cesaret edemez, göçün kışkırtıcıları olarak bizler hakkında 19/12/1900 tarihinde tahkikatlar başlatarak bizi cezalandırırdı.

Peki, her şey söyledikleri gibi ise müzakereler sona erdiğinde ve Müslümanların kanunsuz göç faaliyetleri yavaşlayıp kesildiğinde konuyla ilgili olarak verilen emirler neden

uygulanmaya konulmuş, neden Müslüman temsilcileri hakkında yoğun tahkikatlar başlatılıp bahse konu kişiler cezalandırılmıştır?

Bu uygulama, artısı eksisi olmadan tam olarak şu anlama geliyordu:

İşgal yönetimi, Bosna-Hersekli Müslümanların kendince de kabul etmiş olduğu dinî hareketini kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullanamayacağını anlayınca, Bosna-Hersekli Müslümanların tamamen haklı bu dinî hareketini, kanunsuz göçler hakkında verilen emirler doğrultusunda başlattığı kişileri gözaltına alma, ikamet adresleri ile doğum yerlerinden kovma, para cezasına çarptırma, arama-tarama gibi canavarca baskı ve uygulamalarla boğmaya çalıştı.

Çünkü bütün gelişmeler, yukarıda belirtildiği gibiydi ve başka türlü de olamazdı. Bu nedenle 31 Mayıs 1902 tarihinde Budapeşte’de yapılan şanlı Macar Devlet Meclisinin oturumunda, işgal yönetiminin sunduğu bildirimler, bizim sunduğumuz gerçekleri çürütür içerikli olmak zorundaydı.

31/05/1902 tarihli toplantı; işgal altındaki topraklarda yaşayan Müslüman halkın konumunu Bengal ışığı ile aydınlatmış, zaman içerisinde iyileştirilmesi gereken bu konumun bütün olumsuzluklarını umutsuzca bekleyiş içerisinde göstermiş, buralarda yaşayan 600.000 Bosna-Hersekli Müslüman’ın kaderini iyileştirme gibi en öncelikli sorumluluğu olan işgalcilerin insafına veya insafsızlığına bırakmıştır.

İşgal edilmiş topraklarda yaşayan Müslüman halk korkunç bir gerçekle yüzleşmiştir çünkü bir tek onlar dinî vecibelerini yerine getirme konusunda engellenmiştir. Oysa daha ilk günlerden itibaren Bosna-Hersekli Katoliklerin liderleri ile konu istişare edilmiş ve Katoliklere tam dinî özgürlük tanınmıştır. Birkaç yıl sonra ise Bosna-Hersekli Ortodoks Sırp-lara da din-eğitim amaçlı özerk idare hakkı tanınmış, böylece

her iki topluma da dinî özgürlük garantisi altında Roma'da, İstanbul'da bulunan dinî merkezleri ile ilişkiye geçmelerine izin verilmiştir. Sadece bizim, Bosna-Hersek Müslümanlarının, İstanbul'daki Meşihat ile her türlü ruhani bağlantı kurmamız engellenmiştir.

İşgal altındaki topraklarda yaşayan Müslüman halk, dinî faaliyetleri bağlamında Afrika ülkelerinde dahi görmeyi tahmin edemeyeceğimiz en basit sosyal ve siyasi haklarından mahrum bırakılma gerçeğiyle yüzleşmeye başladı.

Peki, o vakit bütün bu kovuşturmaların sonunda başka dinden oldukları için aşağılanmış ve ezilmiş olan Müslüman halk ile işgal yönetimi tarafından kabul edilmiş onun temsilcileri nasıl tepki vermişlerdir?

Kendi haklarının kutsallığına ve inançlarına güvenerek her şeye rağmen bir gün hakkın haksızlığı, gerçeklerin yalanları yeneceğine inanarak, kaderin acılarını sabırla içine çekerek, bütün bunların bir gün mutlaka sona ereceğine inanıyorlardı ve sonunda beklentileri gerçekleşmiş, işgal hükümetinin zirvesindeki kişi görevden alınmıştır.

Müşterek Maliye Bakanı Benjamin Kalay'ın yerine, pek yüce Bay Styepan Baron Buryan atanmıştır. Göreve gelir gelmez devletin kurulları önünde işgal altında yaşayan Müslüman halkı memnun etmek adına arzularını yerine getirmeye hazır olduğunu, dinî-eğitimin kalıcı olması bağlamında Müslümanların din-eğitim özerk idaresini idame edebileceklerini belirtmiştir.

İşgal yönetiminin zirvedeki şefi ve yeni müşterek maliye bakanı, kamuoyunun önüne ilk çıktığında meselenin etkisi altında kaldığından Bosna-Hersekli Müslümanların dinî eğitiminin bekasının gerekliliğini kamuoyuna açıkça belirtmiş, bu bağlamda ise işgal altında yaşayan Müslümanların isteklerine olumlu cevap vermeye hazır olduğunu açıklamıştır.

Yeni ortak maliye bakanı, Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin en yüksek devlet forumu ile Avusturya ve Macaristan meclislerinin önünde kendisini bu şekilde temsil etmiştir.

Peki, işgal yönetiminin zirvedeki şefi ve yeni müşterek maliye bakanı, Müslüman halk ile onun temsilcilerine kendisini ne şekilde temsil etmiştir?

Bu sorunun cevabını ise Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcilerinin 22/04/1905 tarihinde Bord'da verdikleri dilekçenin kaderi verebilir.

Bosna-Hersek Müslümanları yakın geçmişte yaşadıkları acı tecrübelerden işgal edilmiş topraklarda oluşan dinî meselelerin düzenlenmesi hakkında işgal yönetimi ile hiçbir şekilde gereksiz müzakerelere girişilemeyeceğini öğrendi. Aksi takdirde evlerinin kutsallığını ve şimdilerde sahip oldukları kişisel hürriyetlerini, ekmeklerini ve ata topraklarını kaybetme riskini göze almış olacaktırlar. Üstelik Demokles'in kılıcı, onların ve kanunsuz göçmenlerin başlarının üzerinde sallanmayı sürdürürken ikamet ettikleri yerlerden alınıp tutuklanma ve doğdukları yerlere sürgün edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır.

Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcileri, 22/04/1905 tarihinde verdikleri dilekçeden sonra edindikleri tecrübelere dayanarak işgal yönetiminin zirvedeki yeni şefinden şu isteklerde bulunmuşlardır:

“Müslüman halkın yaşamında din ve eğitimin düzenlenmesi ihtiyaçtan da öte bir şey olduğuna göre konulan sıra dışı polise önlemler kaldırılıp hukuki açıdan eşit haklara sahip vatandaşlara tanınan serbest faaliyetlerde bulunma garantisi verilmeyeceği Müslüman halk bu uygulamalara itibar etmeyecektir. Bu nedenle imzalamış olduğumuz dilekçe ile yüksek şahsınızdan ricamız şudur:

“Yüksek şahsınıza sunulan dilekçemizi değerlendirmenizi, dilekçede belirtildiği üzere kişi hak ve özgürlüklerini, serbest

çalışma hayatını kısıtlayan kovuşturma ve takibat gibi kötü polisiye önlemlerin uygulamadan kaldırılmasını, böylece Müslüman halkın, temsilcileri vasıtasıyla nihai olarak kendi din-egitim idaresinin düzenlenmesine iştirak edebilme imkânının sağlanmasını rica ediyoruz.”

İşgalci yönetim, dilekçede belirtilen isteklere Bosna-Hersek yönetiminin yeni yüksek şefi kanalıyla ne cevap vermiştir? Her şeyden önce işgalci hükümet, Bosna-Hersekli Müslümanların dinî özerkliğinin düzenlenmesi hususunda yapılan müzakerelerin başarılı sonuçlar doğurmamasının nedenini, dilekçede belirtilen ve Müslümanların çıkarlarını ilgilendiren isteklerinin kanun çerçevesinde yerine getirilemiyor olmasına bağlamıştır.

Tabii ki isteklerimizden Bosna-Hersek Müslümanlarının meşihat ile dinî bağlar kurma talebi anlaşılıyordu. İsteğimizin haklılığı ve gerekliliğini öylesine kanıtlamıştık ki başka söz söylenemeyeceği gibi sunduğumuz savunmamıza ekleyeceğimiz başka da bir şey kalmamıştı.

İşgalci hükümet, yeni yüksek temsilcisiyle verdiği cevabıyla her fırsatta bütün diğer mutlakiyet sistemlerinin kanatlarından ortaya çıkan eski mutlakiyet sisteminin ruhundan memnun olduğunu göstermiştir. Buna dayanarak da tabii ki onlara göre, sadece hükümetlerin isteği doğrultusunda idare edilen halkların çıkarları anlaşılabilir durumdadır çünkü halk kendi çıkarlarını hiçbir zaman belirleyebilecek durumda değildir. Olgunlaşmamış ve bilince erişmemiş halk hiçbir zaman kendisi için neyin yararlı neyin yararsız olduğunu bilemez.

Yakın geçmişte Barun Fejervary, bağımsız bir şekilde ve kendi başına hem de kanun çerçevesinde Macar halkının çıkarlarını gözeterek Macaristan’da hüküm sürmüştür.

İşgalci yönetim dilekçeye verdiği cevapta kanunsuz göçler hakkında çıkarılan ve tarihî ses getiren emirleri öne çıkararak kendisini savunmaya çalışmıştır. İşgalci hükümet savunmasında,

konuyla ilgili olarak uygulanan cezaların Avrupa ülkelerinde aynı suçu işleyen kişilere verilen cezalardan çok daha hafif olduğunu belirtmiştir.

1902 yılında şanlı Avusturya-Macaristan Devleti'nin meclislerine verdiğimiz muhtırada konuyla ilgi çıkarılan emirleri ve düşüncesiz uygulamaların çirkinliğini tüm ayrıntılarıyla belirttiğimiz için bugün bunları bir daha tekrar etmek istemiyoruz.

Biz sadece çıkarılan emirlerle ilgili kurumun uygulamalarıyla sınırlı açıklama yapacağız. Buna göre göçlerle ilgili olarak Bosna-Hersekli bir yetkili herhangi bir maksatla doğrudan veya dolaylı bir şekilde münakaşa etmiş veya münakaşaya kalkışmış ise ve bu nedenle ülkeden uzaklaştırılırken yabancı ülkelere seyahat edebilmesi için geçerli yol belgesine sahip olsa bile ülke yönetimi tarafından kanunsuz göçmen ilan edilmiş ve kendisine ata topraklarına ebediyen dönmeme yasağı konulmuştur.

Biz, 1902'de verdiğimiz muhtırada, bahse konu kurumun bu uygulamalarının uygar devletlerde eşi benzerine rastlanmayan, insanlık dışı ve barbarca olduğu inancında olduğumuzu belirtmiştik. Fakat emirlerin uygulanmaya devam etmesi ve yürürlükte kalması üzerine 22/04/1905 tarihinde verdiğimiz dilekçede işgal hükûmetinin, tam da bu kurumunun, yönetilen halka karşı acımasız davranışlarında sınır tanımadığını, kanıtlarıyla, özellikle belirtip öne sürmüştük. İşgal hükûmetinin dilekçemize verdiği cevapta bu gibi durumlar karşısında çoğu Avrupa ülkesinde çok daha katı cezalar verildiği belirtilince devletin sosyoiktisadî coşkusu içerisinde ikna edilmiştik. Zaten bilgisiz ve uyarılmamış kişiler olan bizlerin öz güvenimiz sarsılınca bu konuda bize bilgi ve öğüt verebilecek kapasiteye sahip bilgili kişilere danıştık.

İşgalci yönetimin Berlin'deki gerçek ve yasal Dışişleri Danışmanı Bay Goetsch'tan şu bilgiyi aldık:

“Geçmiş dönemlerde siyasi ve dinî sebepler, sık sık göç hareketlerini kışkırtmıştır. Semitizm haklarının kaldırılması yüzünden Fransız Protestanları (1685’te), Salzburg Protestanları (1431-32’de), Puritenler Büyük Britanya’dan, günümüzde ise Yahudiler Rusya’dan dinî sebeplerle göç etmişlerdir.

Modern hukuk devletlerinde serbestçe göç edebilme prensibi yerleşmiştir. Göçlerin meydana geldiği yerde oluşan olumsuzluklardan korkulacağına ve göçler zor kullanılarak önlemeye çalışılacağına devletin görevi, göçe neden olan asıl sebepleri bulup önlem almaktır.

Fransa’nın kanun yapıcıları, daha 1789 yılından itibaren serbestçe göç etmeyi insanın temel haklarından birisi olarak ilan etmiştir. Almanya’da 09/06/1897 tarihinde çıkarılan devlet kanununda göç etme serbestliği yer almıştır.

Avusturya’nın, 21/12/1869 tarihli anayasasını oluşturan temel kanununda serbest göç hakkı ifade edilmiştir.

Kanunlarla belirlenen cezalar, göç etme işleri ile uğraşım maddi kazanç sağlayan ajanlara uygulanmıştır. Bu cezalar, göç eden kişilerin korunması ve ajanların sömürüsüne maruz kalmamaları amacıyla uygulanmıştır.

Avrupa’da ün salmış bilim adamlarından Almanya Üniversitesi profesörü Gustav Schmoller’in bize verdiği bilgiye göre önceki yıllarda yapılan göçler zorlaştırılmış fakat 1820-1860 yıllarından sonra göç, temel insan hakkı olarak kabul edilmiştir. Bu yıllardan sonra göç hakkında çıkarılan kanunlarla kendi yurtlarında olsun yabancı ülkelerde olsun göçmenlerin ajanlar, gemi kaptanları, konaklamacılar ve tüccarlar tarafından kandırılması, zor duruma düşürülmesi gibi olaylar kontrol altına alınmış, bu gibi cürümleri işleyenler ise kanuna göre cezalandırılmışlardır.

Göç nedeniyle dinî ve siyasi kışkırtıcıların kanun çerçevesinde veya çıkarılan emirler doğrultusunda cezalandırıldığı

hiçbir dünya ülkesi yoktur çünkü göçlerin sebebi dinî ve siyasi memnuniyetsizlik ise göçlere sebep olan nedenler ortadan kaldırılmalı ve en radikal önlemlerle durdurulmaya çalışılmalıdır. Sadece kışkırtıcıların cezalandırılması memnuniyetsizliği azaltmayacağı gibi göçler de önlenemeyecektir.

Mutlakiyet teorisine göre mutlakiyet idaresinin hâkim olduğu devletlerde idare edilen halkın çıkarlarının sadece hükûmetin anlayışına göre olduğu bilinen bir gerçektir. Her kim hükûmetin anlayışına ters düşen anlayışta ise o vakit bu kişi asi ve haindir çünkü onların anlayışı doğru olmadığı gibi halkın ve devletin çıkarlarıyla ters düşmektedir. Bununla birlikte bu kişiler kendi anlayışlarını -sözlü veya yazılı olsun- ortaya koyarlarsa tehlikeli ajanlar olarak mutlakiyet sistemine göre uygulanan çok katı cezalardan kurtulamazlar.

Bugüne kadar işgal hükûmetinden başka en totaliter rejimlerde bile kanunsuz göçler hakkında dinî ve siyasi kışkırtma yapan kişiler hakkında kovuşturma başlatma, en azından onları yurtlarından yoksun bırakma ve var gücüyle onlardan “zoraki göçmenler” yaratma düşüncesi hasıl olmamıştır.

Modern ülkelerde oluşan kültürel gelişimin sonucu olarak her insan, hangi şekilde devlet yönetimine bağlı olursa olsun, aynı şekilde devlete göre hukuki sùje sıfatıyla devletine bağlı birey-vatandaş olarak bazı haklara sahiptir: Bu hakların en basiti ise yurt edinme hakkı olup bu hakkı hiç kimse kısıtlayamaz. Devletin hükûmeti vatandaşına tutuklama, mal varlığına el koyma, ölüm cezasına çarptırma gibi cezalar verebilir fakat ebediyen yurdundan yoksun bırakma cezasını asla uygulayamaz.

Bütün bunlar bize, işgalci hükûmetin sisteminin zirve-deki yeni şefin vasıtasıyla getirdiği uygulamaların zerre kadar iyiye gitmediğini; kanunsuz göçler için çıkarılan emirlerin Bosna-Hersekli Müslümanların her türlü faaliyetini her

zaman engelleyip bastırmak, dinî ilişkiler kurmalarına ve en basit vatandaşlık haklarının sağlanmasına engel olmak için işgâl hükûmeti şimdiye kadar nasıl tatbik etmişse bundan sonra da aynı şekilde uygulayacağını kanıtlamıştır.

22/04/1905 tarihli dilekçemize işgal hükûmetinin verdiği cevapta eski iftira ve karalamalar yinelenmiştir. Verilen bu cevapta Müslüman önderlerin dinî bakımdan tehlikeli kıskırtmalar yaptığı, bu nedenle işgal yönetiminin kanunsuz göçler hakkında yeni emirler çıkarmak zorunda kaldığı ve tanınmış Bosna Hersekli önderlere bu emirlerin uygulama zorunluluğu olduğu belirtilmiştir.

Macaristan Devlet Kurulunun 31/05/1902 tarihindeki oturumunda yapılan görüşmeler esnasında çıkardığı emirleri önderlerimize uyguladığını anlatan dönemin müşterek maliye bakanının değindiği yeni şekliyle eski iftiralarını, verdiğimiz muhtıra ile çürüttüğümüzü ve bu muhtıraya şimdi de sadık kaldığımızı belirttik.

Bu fırsatla kanunsuz göçlerle ilgili olarak çıkarılan emirlerin nasıl güçlü bir şekilde saptırıldığı hususunda uyarıda bulunmak istiyoruz. İşgalci hükûmetin beyanatına göre çıkarılan emirlerin asıl maksadı işgal edilmiş topraklarda yaşayan Bosna-Hersekli vatandaşların göç etmelerinin önlenmesi ve göç azmettiricilerinin cezalandırılmasıdır.

Oysa, S-a 8. sayılı emirde [Orijinal metinde hangi emir olduğu açıklanmamıştır.] işgalci hükûmetin zor kullanarak yeni bir göçmen tipi, zorbalık altında göçmen tipi, yaratmakta olduğu açıkça görülmektedir. Buna göre kanunsuz göçmenlerle alakalı çıkarılıp ilan edilen emirler tamamen yanlış ifade edilmiştir çünkü bu göçmenler kanunsuz göçmenler olmadıkları gibi tam aksine onlar, kendi isteklerinin dışında, işgalci hükûmetin emir ve isteği doğrultusunda oluşturulan zoraki göçmenler durumuna düşüklerinin bilincindeydiler. Bu nedenle konuyla

ilgili olarak çıkarılan emirleri “mecbur edilen göçmenler için çıkarılan emirler” olarak telaffuz etmek doğru olur.

Burada açıkça görüldüğü üzere işgalci hükûmetin kendisi, işgal ettiği topraklarda yaşayan Bosna-Hersek’in yerli halkı ile yurttaşlarını göç ettirmek için aktif olarak çalışmalarını sürdürmektedir. İşgal hükûmeti bu icraatlarından dolayı kimseye karşı sorumlu olmadığına göre kendisi tarafından oluşturulmuş emirler dâhilinde ona cezaî hükümlerin uygulanması mümkün değildi. Ayrıca bu emirlerin güç ve zorlama gibi usulleri kullanmadan sadece göçleri uygun hâle getirmeye çalışan kişilere uygulanması gereksiz ve usulsüzdü çünkü “kanun önünde herkes eşittir” ilkesine uymuyordu. İşgalci hükûmetin 22/04/1905 tarihli dilekçemize verdiği cevapta önem arz eden bir husus da şu idi:

“İşgal hükûmeti, Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilci sıfatı olan üç önderine, kanunsuz göçler hakkında çıkarılan emirleri uygulamış olduğunu itiraf etmiş, ayrıca bu üç kişinin hür iradesi ve kararıyla vatanlarını terk ettiğini iddia etmiştir. İşgal hükûmetinin bu konuyla ilgili itiraf ettiği beyanını nazarıtibara alırsak bu üç temsilcinin hür iradeleri ve serbest kararlarıyla ülkeyi nasıl terk etmiş oldukları gerçeğini görmüş oluruz. Bu üç kişiden birisinin dilekçe verip de ana vatanına dönme talebi, artık hiçbir siyasi faaliyetlere katılmayacağına dair söz vermesi durumunda yüksek bakanlık tarafından kabul edilmiştir.”

Bu üç talihli temsilcinin kendi hür iradesi ve isteği, kanunsuz göçmenler için çıkarılmış emirlerin amacı ve yapısı daha kısa ve daha açık olarak anlatılamazdı. Onlardan insanları artık göçe azmettirmemeleri hususunda söz vermeleri istenmiyordu çünkü onlar zaten bunu hiçbir zaman yapmamışlardı. Onlardan siyasi kışkırtmalara karışmamaları isteniyordu. Oysa siyasi kışkırtmaların içine Bosna-Hersek Müslümanlarının

din-eğitim meselesi ve en basit şekliyle vatandaşlık haklarının düzenlenmesi adına yapılan çalışmalar girmektedir. Dolayısıyla siyasi faaliyetler, devletin idaresi altında olan her türlü din, eğitim, iktisat, iletişim, adalet, genel sağlık vb. gibi konuları kapsamaktadır. Siyasetin başarıya ulaşması için yapılan her türlü çalışma siyasi kışkırtmadan başka bir şey değildir.

İşgalci hükûmetin kanunsuz göçler hakkında çıkardığı emirleri sadece bu kapsamda kullanmadığı, Bosna-Hersekli Müslümanların hiçbir şekilde siyasi kışkırtmaların içine girmemeleri adına da uyguladığı, bahse konu emirlerin polisye müdahalelerde de kullanıldığı, İşgalci hükûmetin verdiği aynı cevabının içeriğinden anlaşılmaktadır.

Hiçbir sorgulama, tahkikat yapılmadan ve hüküm verilmeden, Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcisi sıfatına sahip önderlerinden biri, Yemanliçi köyünde 30 aydan fazla gözaltında tutulmuştur. Bu temsilcinin 23/02/1905 tarihinde yüksek bakanlığa telgraf yoluyla gönderdiği itiraz dilekçesinde, gözaltı süresinin daha ne kadar süreceğini sorması üzerine gelecekte her türlü hırçınlık ve isyan hareketlerden uzak duracağına, ülkenin yararlı kanunları çerçevesi içerisinde uysal bir vatandaş olarak hayatını sürdüreceğine söz verdiği takdirde tutukluluk hâlinin derhâl sona erdirileceği cevabı verilmiştir.”

Yukarıda belirtilmiş bütün örnekler, işgalci hükûmetin cevabında yer alıyor ve şu anlama geliyordu:

Zoraki göçmen tanımlamasının altında “siyasi kışkırtma” ifadesi belirtilmiş, daha sonra ise terminolojiye göre bu tanımlama “hırçınlık ve isyan” olarak isimlendirilerek ülkenin yararlı kanunları çerçevesinde “uysal vatandaş” yaratılması amaçlanmış ve bu maksatla ilk olarak kişiden siyasi olaylara “karışmaması”, akabinde ise “itaat” etmesi istenmiştir.

Peki, işgal altındaki ülkelerin kanunları nasıl değerlendirilmektedir?

İşgal altındaki ülkelerde kanunların uygulanış şekli iki türdür. Birinci şekilde herkese hatta anlama yeteneği sınırlı olan yurttaşlara dahi kamuoyunun önünde uygulanan kanunlar olup ceza makamının kamuoyu önünde belirlediği uygulama şeklindedir. İkinci şekil ise devletin idari organlarının uygulamaları olup yurttaşlar için gizli kalması gereken kanun uygulamalarıdır. Bu nedenle yurttaşların üzerinde herhangi bir takibat ve soruşturma yapılmadan verilen hüküm kamuoyuna açıklanmaz. Bu kanunlar, mutlakiyet hükûmetinin her türlü güvence altında “güvenilir” olarak tanımladığı kanunlar olup “ülke ve vatandaşların çıkarlarını koruma altına alırlar” diye ifade edilirler.

Alman şair, bu çeşit kanunları, dizelerinde şu şekilde tanımlamıştır:

“Jahrelang schon bedien’ich mich meiner Nase zum Riechen; Habich den wirklich an Sie auch ein erweisliches Recht?”¹

İşgal hükûmeti, daha sonra çıkardığı kanunlar çerçevesinde Bosna-Hersekli Müslümanların önderlerini gözaltına almıştır. Bütün gücünü polisiye usullerle ortaya koyan İşgalci hükûmet, “uyusal vatandaşlar” yaratmaya çalıştığı bu kişileri polisiye usullerle “kaşkırtıcılar” potasına koymuştur, bu tip eylemlerde bulunup da cürüm işlemiş suçlular olarak ilan ettiği bu kişileri suçlular potasının dibinde bırakırken sonradan çıkardığı kanunlar çerçevesinde yaptığı bu uygulamalarının sebebini ve geçerliliğini başka türlü kanıtlayamazdı.

Görüldüğü üzere Bosna ile Hersek’in de daha Orta Çağ’dan itibaren Avrupa devletleri ve halklarına uygulanmak istenen kültürün bir parçası olması için tasarlanan bu büyük görev

1 Uzun yıllar burnumla aldığım bu kokuların kaynağını ispatlama hakkım var mı? Korkarım ki yok.

bağlamında işgal altındaki ülkelerde yeni bir işkence yöntemi yürürlüğe konulmuştur.

İşgalci hükûmet, Bosna-Hersek Müslümanlarının muhtirasına, 22/04/1905 tarihinde verdiği nihai cevapta, doğal olarak, bahse konu polisiye önlemler ile hükümlerden vazgeçilemeyeceğini ve bunun istenmediğini de bildirmiş fakat yine de bizim din-eğitim faaliyetlerimizin düzenlenmesi, kanunsuz göçmenler hakkında uygulanmaya devam eden emirler, gözaltına alma ve tutuklamalar, kişilerin ikamet ettikleri yerlerden alınıp doğdukları yerlere sürülmeleri vb. konular hakkında kesilmiş olan görüşmelerin devam ettirilmesine hazır olduğunu belirtmiştir.

Bosna-Hersek Müslümanlarının temsilcileri ve liderleri, işgal hükûmetinin 11/5/1905 tarih ve 750 sayı ile verdiği cevabından yeni müşterek maliye bakanının idaresi altında olan işgal hükûmetinin idari sisteminde iyiye giden hiçbir değişikliğin yaşanmadığını, sadece maliye bakanının değişmiş olduğunu açıkça anlamışlardır. İşgal idaresi, öncelikli olarak Bosna-Hersekli Müslümanların din-eğitim meselesinin olumlu şekilde çözümlenmemesini hedeflemiş ve bu ruhla hareket etmiştir. Şayet işgal idaresinin bu hedef ve ruhuna hizmet eden Horovitz, Kuçera, Hörman gibi kişiler idarede kalmış olsalardı bile yine de değişen pek bir şey olmayacaktı çünkü bu sitemin temeli, sadece Bosna-Hersek vatandaşlarının siyasi faaliyetlerinin değil, işgal edilmiş ülkenin diğer vatandaşlarının da temel hak ve hürriyetleri doğrultusunda, her alanda açıkça yapacakları ciddi çalışmalarının da başarısız olması üzerine atılmıştı.

Vatanımızda yaşayan 600.000 Müslüman'ın dinî, toplumsal ve iktisadî bekasını olumsuz etkileyen totaliter-polisiye sistem bugün dahi devam ettirilmektedir. Bu Orta Çağ döneminin barbarca totaliter-polisiye sisteminin desteklenmesiyle suçlar uydurulup suçlular yaratılmış, gözaltına alınanlar sürgüne

gönderilmiş, yaşamlarını idame ettirmeleri için gerekli olan koşullardan mahrum edilmişlerdir. 1900 yılında Müşterek Maliye Bakanı Kalay'a, 1901'de zatişahaneleri kral ve krallığına, 1902'de Macaristan ve Avusturya devletlerinin şanlı meclislerine, 1905 yılında şimdiki müşterek maliye bakanına verdiği muhtıralar ile yine bu muhtıramızda belirtmiş olduğumuz şikâyetler, zorluklar, üzüntüler ve protestolara konu olan uygulamaların tamamı bugün dahi yürürlüktedir.

Üstelik bizim siyasi, dinî, sosyal, özellikle de iktisadi durumumuz düşüşe geçmiş hatta en kötüye doğru sürüklenmişken işgalci hükûmetin sıra dışı polisiye tedbirler bağlamında uyguladığı takibatlar ve dışlamalar yetmiyormuş gibi desteklediği ihbarcı yayınlar vasıtasıyla Türkiye'deki yüksek hükûmet ve Avrupa'nın yabancı ülkeleri ile işgal altındaki topraklarda yaşayan Müslüman halkımız önündeki her türlü itibarımızı zedelemeyi amaçladığı açıkça görülmektedir.

Yurdumuzun yazılı basınında sansür uygulamalarının hüküm sürdüğü bilinen bir gerçektir. Bu uygulama, işgal hükûmetinin bilgisi ve izni olmadan hiçbir şey yazılamayacağı hususu ile özdeşleşmiştir. Bu nedenle yazılı basına, tarih boyunca mahkemelerin hoş görmediği, yazılı yayımlar için yapılan bu uygulama ile Tanrı ve halk huzurunda manevi sorumluluklar yüklenmiştir.

Ve böylece işgal hükûmetinin kendisine göre hayırlı olacağını düşünerek verdiği devlet desteği ve izniyle işte bu önleyici sansür hükümleri altında, Bosna-Hersekli Müslümanların önderleri ve temsilcilerine karşı çıkarılan gazeteler aracılığıyla sürekli olarak onların zatişahaneleri sultana karşı olan Jön Türkler oldukları ihbar, İstanbul'daki yüksek hükûmet önünde bu kişilerin dinî fanatikler olarak Katoliklik ve Hristiyanlığa düşman oldukları ilan edilmiş; eğitimli Avrupa'nın önünde karalanıp Sırbistan tarafından satın alınmış rüşvetçiler oldukları

ilan edilerek işgal edilmiş topraklarda yaşayan İslam halklarının nezdinde karalanmaları istenmiştir.

Bizler, Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin yüksek forumu önünde işgal hükûmetinin desteği ile çıkarılan gazetelerin sinsice ve alçakça yaptığı ihbarlar ile karalamalarından kendimizi soyutlayıp en resmî ve en kararlı şekilde bunu protesto ediyoruz. İşgal hükûmetinin desteği ile vatanımızda hüküm süren önleyici sansür eşliğinde çıkarılan gazetelerin sinsi ve alçakça karalamalarını, böyle yüksek bir forumun önünde protesto etmek zorunda kaldığımız için üzgünüz. Buna rağmen bizlerin vatanımızda çıkan gazetelerimiz vasıtasıyla bu tip karalamalara karşı kendimizi soyutlamamız, savunma yapabilmemiz, protesto etmemiz yasaklanmaktadır.

İşgalci yönetimin idari organları tarafından uydurulmuş karalamaları, Müslüman önderleri takibat altına alabilmek için nasıl kullanmış olduklarının en iyi örneğini, Biyelina'da 31/08'den 03/09'a kadar olan zaman dilimi içerisinde yaşanan olayların günümüzde dahi hissedilen etkilerini kanıt olarak gösterebiliriz.

31 Ağustos günü Biyelina'da çıkarılan ve bomba etkisi yapan habere göre Türklerin, askerî kampı basıp bütün Avusturyalıları ve diğer yabancıları öldürme, kadınlarının namusunu kirletme, askerî kışlaları yakma, vergi dairesini basıp paraları toplama, banka ve baruthanenin altına bomba yerleştirme, tek kelime ile katliam yapma niyetinde oldukları söylentisi yayıldı.

Bunun üzerine hükûmet kasabayı bir nevi ablukaya almış; bütün gün ve bütün gece boyunca polis ve atlılar, kılıçlar elde, kasabada tur atmışlardır. Bütün kasabalıları, özellikle de bu iğrenç hile ile kandırılmış Müslüman halkı, tarifi mümkün olmayan bir korku sarmış; üstelik bu korku, Zvornik'ten gelen askerî birliğin Biyelina'da konuşlanması üzerine daha da büyümüştür.

Bu ürkütücü durum, Kotor valisinin daveti üzerine Biyelina önderlerini, Kotor'daki görüşmelere çağırdığı zaman da etkisini azaltmamıştır. Önderler, validen derhâl bu kabul edilemez durumun durdurulmasını ve Müslümanları sindirmeye yönelik bu yalanlardan ibaret hilenin de kaldırılmasını ısrarla istediler. Vali Markoviç, bahse konu Biyelinalı önderleri üsteğmen rütbeli bir subayın eşliğinde dinledikten sonra önderlere asi muamelesi yapmıştır. Onlara dönüp “Aranızda asiler var.” deyince önderlerden Ziya Bey Paşiç, “Kim bunlar?” diye sorunca vali, “Benim polislerim onları arıyor.” cevabını vermiştir.

Ertesi gün Müslüman önderler Hakkı Bey, Ziya Bey, Osman Bey, Derviş Bey Paşiç ile Muharrem Bey ve Ziya Bey Salihbegoviç Sarayevo'ya gitmiş, kendi adlarına ve Biyelinalı Müslüman halkın adına ülke hükûmetine şikâyete bulunup yukarıda bahse konu aldatmacalardan koruma isteğinde bulunmuşlardır.

Bölüm Başkanı Benko, onları gülümseyerek karşılamış ve şu alaycı sözlerle hitap etmiştir: “Sizi dövdüler mi kestiler mi işkence mi yaptılar? Şayet bunları yapmadıysalar o hâlde Tanrı'nın izniyle geriye dönün.” Bu sözlere yorum yapmaya bile gerek yoktur. Hükûmetin Müslümanları koruma altına alması için masum insanların can vermesi, Müslüman kanının dökülmesi mi gerekiyordu. Bunun üzerine bizim zavallı ve acılı önderlerimiz, şimdiye kadar az da olsa hükûmete olan itimatlarını kaybetmiş vaziyette evlerine döndüler.

Daha sonra anlaşıldığı üzere bu yalan ve iftiraları yayan kişinin, bizim önderlerimizin Biyelina'daki soruşturma esnasında Kotor valisinin yanında yer alan aynı üsteğmen olduğu ortaya çıkacaktı. Daha sonra bölge müdürü ile ülke hükûmetinin başkanı Bay Alboria'nın da bu şekilde yürüttüğü soruşturmalar ise formaliteden öteye gitmeyecek ve ortaya bir sonuç çıkmayacaktı. Tabii ki “*Karga karganın gözünü oymazdı.*”

Kısa bir zaman aralığı içerisinde yaratılan ve dar anlamda ittifak hâlinde kurgulanan bu karanlık olaylar aydınlanmasaydı Biyelinalı Müslümanlar ve çok sayıda masum insanın üzerinde olumsuz sonuçlar yaratabilirdi.

Osman Bey Paşiç, bir gece evine dönerken yolu vergi dairesinin önünden geçer. Vergi dairesinin önünde nöbet tutan asker, onu tam üç defa sebepsiz yere durdurup dolu tüfeğini ona doğrultur.

Sayırsız küfürlere maruz kalmasına rağmen tabii ki korkudan nöbetçi askere tepki vermeyen Osman Bey, uzun uğraşlardan sonra serbest kalır ve canını kurtarıp evine sağ salim döndüğü için kendisini şanslı hisseder. Aynı Osman Bey'e bir keresinde Bırçko'daki bankadan (tamamen ticari usullere göre) hesaplarına hükümet başkanı tarafından haciz konulduğuna dair bir telgraf gelir. Üç günlük süre içerisinde bu telgrafı görmek istediğini beyan eden Osman Bey'e, telgrafın kaybolduğu söylenir.

Siyasi yaver Molnar, Biyelina şehrindeki asilerin içinde O.B. (Osman Bey Paşiç) adında bir asinin bulunduğunu ve bundan emin olduğunu anlatmıştır. Osman Bey, ticari işleri için Sisak şehrine gidince Hükümet Başkanı Markoviç, onun Belgrat'a bomba almak için gittiğini söyler. Şayet Osman Bey, seyahatinin nedenini kanıtlayamamış olsaydı sonu ne olurdu ancak Tanrı bilebilirdi.

Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin, Bosna-Hersek'i işgal etmesinden 28. yıl geçmesine rağmen Bosna-Hersek hâlâ siyasi ve toplumsal haklarından yoksun olup vatandaşları ise bugün dahi hukuki sùjeler olmaktan öte mutlakiyet devleti hükümetinin hukuki haklarından mahrum edilmiş unsurlarıdır. Buna göre işgal edilmiş ÷lkelerde günümüzde dahi basın özgürlüğü, toplantı ve ortak karar alma özgürlüğü, kurumlar arası birlikte hareket etme özgürlüğü, kendimizi idare etme

özerkliği ya da ülkenin bütün bölgelerinde, illerinde, ilçe ve belediyelerinde temsilcilikler açma hakkımızın olmaması doğaldır.

Diğer tarafta ise 1878 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'na sadık olan vatandaşların, bu tarihten sonra Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Girit ve yeni oluşan Karadağ'ın muhtelif bölgelerinde yaşayarak Avrupa'nın anayasal çerçevesi içerisinde hukuki, siyasi ve toplumsal haklara sahip oldukları gerçeği ile karşılaştığımızda utancımızdan yüzümüz kızarıyor. Bir tek bizler, gerçek özerk idaresi olmayan en ilkel vatandaşlık haklarından mahrum edilmiş kişiler olarak sivil anayasası olan güçlü bir devletin idaresi altındayız.

İşgal altındaki ülkelerde yaşayan vatandaşların idaresinin emanet edilmiş olduğu işgal yönetiminin anayasal ve vatandaşlık hakları bakımından yaptığı çalışmaları ve sistemini 28 yıllık idaresi boyunca uygulamaya koyamamış olması gerçeği, büyük kınamalara neden olmuştur. Oysa küçük ve yeni kurulan Balkan ülkeleri bu çalışmaları çoktan yapıp sistemi uygulamaya koymuştur.

Bizim yurdumuzda özgür basın sayesinde siyasi çalışma ve propaganda ile 15.000 kişilik toplanma ve kamu sözleşmesi yapma hakkı, özellikle ülkemizin çıkarlarına ve işgal altında yaşayan topraklarda yaşayan Müslüman halka karşı çalışmalar yapan, güvenilir saydıkları kötü nam salmış olan Strasnoff'a, yoldaş Franko Josip ile onun aile fertlerine, Başpiskopos Ştadler'e ve onun yandaşlarına verilmişti.

Peki, işgal yönetiminin 28 yıllık idaresinden sonra Bosna-Hersek'in yerli halkının iktisadi durumu nasıldı?

Bu sorunun cevabını şu gerçekler versin:

İşgal yönetimi devletin bütün kiralık yerlerini, endüstri şirketlerini ve çeşitli tedarik yerlerini sadece yabancılara kir alıyor ve kendisi de bu faaliyetlere katılıyor, bu sayede ülkenin zenginlikleri ile yerli halkın çalışmaları yabancılar üzerinden

sömürülüyordu çünkü bu şirketlerin elde ettiği gelirler ülkemizin zararına yurt dışına gidiyor, orada katlanıyor ve yabancılar tarafından harcanıyordu. Bu durum ata topraklarımız için kayıp demekken yabancı ülkeler için kazanç anlamına geliyordu.

Bütün bunlara karşın yerli halkın çeşitli tarım işleri, zanaatkarlık, ticari ve endüstri şirketlerini faaliyete geçirebilmek adına bütün gücü ve inisiyatifleriyle yaptığı girişimlerin karşısına işgal hükümeti var gücüyle engeller koyuyordu.

Böylece tarımla uğraşanlar, esnafılık yapanlar, ticaret ve sanayi ile iştigal edenler ihmal ediliyor, varlıkları yok ediliyor; yaratılan haksız rekabetten dolayı yerli halk yabancılarla boyun eğmek zorunda kalıyordu.

Bizler 12 Aralık 1900 tarihinde verdiğimiz muhtırada, işgal yönetiminin makamlarının, mülk ve arazilerin mirîye-tapuya kaydedilmesi esnasındaki yaptıkları uygulamaların dinimiz ve özellikle şeriat kanunlarına yapılan saygısızlık olduğuna dair uyarıda bulunduk. Bu uygulamalarla zarar gören kişinin hakkı zedeleniyor, sahip olduğu mülk ve topraklarının mülkiyeti devlete devrediliyor, kişiye ise sadece hizmet etme hakkı tanınıyordu.

Bizim vatanımızda mülk ve toprakların tapuya kaydedilmesi esnasında sadece ilçelerdeki mal ve mülk sahiplerini değil, genel olarak işgal altındaki bütün topraklarda yaşayan yerli halkı büyük zararlara uğratan haksızlıklar yapılmıştır.

Yerli halkın tarım ve hayvancılık alanında az çok gelişim gösterebilmesi için toprağa, ormanlara ve tarlalara çok ihtiyacı vardır.

İşgal yönetimi, kadastro çalışması sırasında hem kişilerden hem de tüm köylerden aldığı büyük toprak parçalarını, ormanlık alanları, otlakları, kesimlik ağaçlık alanlarını kamulaştırmış; bu topraklar üzerinde koloniler kurdurduğu yabancı

kişilere kimi yerleri hibe olarak vermiş, kimi yerleri ise çok düşük bir bedelle satmıştır.

İşgal yönetimi, yaptığı bu tip uygulamalarla sadece bireysel olarak kişilerin değil, bütün köylerin mal edinme hakkını çiğnemekle kalmamış, onları zarara uğratmıştır. Kamulaştırılmış ormanlık alanlar, otlaklar ve kesimlik ağaçlık alanlardan yoksun bırakılmış kişiler ve köyler, kendilerine bırakılan bir miktar topraklarda rasyonel olarak tarım ve hayvancılık işleri ile yeterince uğraşamayınca sahip oldukları topraklar da değerini kaybetmiştir.

Böylece evsiz bırakılmış ırgat hâline düşürülmüş bizim köylümüz çökme noktasına gelmiş vaziyette uçurumun kenarına itilirken bütün bu zenginlikler yerleşimci yabancılara bol kepçe dağıtılmıştır.

Bizim köylümüzün elinden alınan ormanlık alanlar, otlaklar ve kesimlik orman bölgelerine girmeleri kovuşturma, takibat ve hapsetme gibi cezai müeyyidelerle yasaklanırken el konulmuş ormanlara yabancı yerleşimcilerin girmesine ve orada kesim yapmalarına izin veriliyor hatta buradaki kesimlerini tamamladıktan sonra onlara el konulmuş başka ormanlık bölgeler tahsis ediliyordu.

Böylece Priyedor, Biyelina, Brčko, Gradiška, Derventa gibi yerleşimlerin ilçelerinde yer alan ve el konulan sipahilere ait ormanlık bölgelere yabancı yerleşimciler yerleştirilmiş, yerli halkın büyükbaş hayvancılıkla uğraşabilmesi imkânsızlaştırılmıştır. Bu uygulamanın neticesinde ilçelerden birine yerleştirilen yabancı yerleşimci sayısının yerli halkın sayısından daha fazla olduğu görülmüştür. İşte işgal yönetiminin Bosna-Hersek'i hangi usullerle pasifleştirmeye çalıştığı belli olmuştur! Bununla birlikte işgal hükûmetinin toprak reformu adı altındaki uygulamalarını "böl ve hükmet" prensibine dayandırdığı görülmüştür.

Toprak reformu öylesine karışık ve karmaşık bir hâl almıştı ki... 27/07/1878 tarihinde yürürlüğe konan Sefer Kanunu'nun o eski âdetlere dayalı uygulamaları geçerliliğini kaybedince verilen tek taraflı ve haksız hükümlerle toprak sahiplerinin gelirleri garanti altına alınmadığı gibi bu gelirler en alt seviyeye düşürülmüştür. Toprak reformu uygulamasının yeniden yapılandırılması, dolayısıyla Öşürün tespiti için 15/05/1905 tarih ve 91 sayı ile belirlenen hüküm ile toprak ile ilgili sübvansiyonların kaldırılması için çıkarılan 31/05/1905 tarih ve 86.098 sayılı kararname, toprak reformu ilişkilerini çok daha kötüleştirilmiş, böylece toprak sahibinin topraklarında çalışan tarım işçilerinden bizzat hakkını talep etmesi durumunda ise hayatının tehlike altına gireceği tehdidi ile çok daha sık karşılaşmıştır. Yeni getirilen sisteme göre %10'ların götürü usulde vergilendirilmesi ve toprakla ilgili sübvansiyonların kaldırılması, bizler için o kadar tehlikeli bir hâl almıştı ki en hayati ve en önemli toprak gelirlerimizden mahrum edileceğimiz gibi dedelerimizden, babalarımızdan kalan topraklarımıza sahip olma hakkımızı da kaybedeceğiz.

Tarımda “götürü usulde” vergilendirmenin yürürlüğe girmesiyle toprak sahipleriyle tarım işçileri arasındaki ilişkilerin ne kadar bozulduğunu, öşürün götürü usulde vergilendirilmesi kanununun yürürlüğe girmesinden bu yana toprak sahiplerinin mülkiyetindeki 60'tan fazla çardak yakıldığı hâlde hiçbir failin yakalanıp cezalandırılmamış veya hapsedilmemiş olması göstermektedir. 27/07/1878 tarihli bildiri ile mal ve gelirlerimiz kefalet altına alınmış olmasına rağmen sahip olduğumuz topraklar üzerinde bize zarar veren bu kişilere hiçbir ceza verilmemiş olması ile mal ve gelirlerimizi nasıl kaybettiğimiz ortadadır!

Çok sayıda toprak sahibinin, sahip olma hakkı kanunlarla resmen garanti altına alınmış olmasına rağmen oluşan

bu şartlar altında canlarıyla bedel ödememek için kendi topraklarına gitmeye cesaret edememiş olması garipsenmemelidir.

Bosna-Hersek'te böyle suçlar işlenirken işgal yönetimi, işlenen suç oranının %3'ü bile geçmediğini iddia ediyor, faillerin peşine düşmediği gibi suçlular cezalandırılmıyor, hiç suç işlememiş kişilerin ise peşine düşülüyordu.

İşgal yönetimi, yukarıda belirtilen emirlerin uygulanmasında ayrımcılık yapıyor, olayları tamamen tek taraflı ve yanlış bakış açısıyla değerlendiriyordu.

Biz, bunu ülkenin yüksek hükûmetine %10'luk dilime uygulanan götürü usule yapılan bir itiraz dilekçesiyle kanıtlayacağız.

Bu dilekçe, toprak sahibi ile muhtar arasındaki ilişkiyi ihtiva ediyor:

Bosnalı toprak sahipleri, soylular ile toprağı işleyen tarım işçileri arasındaki ilişkiler, başlangıçta ve çok daha sonraları bile bugün gösterilen durumda değildi. Çiftlik sahibi-toprak sahibi, hiçbir sınırlama olmadan sahip olduğu toprakların tamamını çoğu zaman köy kooperatiflerine kiraya (icar) veriyordu. Toprak işçilerinin bu toprakları daha kolay işleyebilmeleri için toprak sahibi, kullanımlarına amade edilecek olan yardımcı alet ve edevatı temin ediyor, barınacakları binaları inşa ettiriyor, hayvan ve tohum temin ediyor, böylece toprağın işlenebilmesi için gerekli tüm kolaylıkları sağlıyordu çünkü bu tarım işçileri -belirtmekte fayda var- genellikle komşu ülkelerden çok sayıda gelip hiçbir alet ve edevatı olmayan insanlardı. Bir tarafta sahip olduğu toprakların tamamını istediği gibi, sınırsız kullanma hakkına sahip olan toprak sahipleri, çalıştırdıkları toprak işçilerini istedikleri zaman işten çıkarıp onların yerine başka işçileri alma hakkına nasıl sahipse diğer tarafta toprak işçileri de aynı şekilde istedikleri zaman işi bırakma hakkına sahipti. Toprak sahipleri bu durumda topraklarını sürmüş olan dürüst toprak işçilerinin tüm zaruri masraflarını tazmin ederdi.

Bu durumdan görüldüğü üzere bahse konu toprak işçilerini hiçbir surette “serfler” olarak adlandıramayız çünkü Bosnalı soylular ile toprak işçileri arasındaki ilişkiler, yakın zamana kadar Batı’da görülen serflik ilişkisiyle hiçbir bakımdan benzerlik göstermiyordu. Şöyle ki burada toprak işçisi her zaman, hatta şimdi bile, hür iradesiyle davranan tam anlamıyla kiracı vasfına sahipken Batı’da toprak işçisi serf, toprak sahibinin keyfine kayıtsız şartsız bağlı, toprağa çakılı esirdi. Buna göre bizim toprak işçimiz, toprağı işlemek üzere yapılan sözleşmenin şartlarını beğenmediğinde hiçbir engelle karşılaşmadan çiftlikten ayrılabilirdi, kaldı ki yukarıda belirtilen ilişkiler toprak işçisi için uygun ve uygulanabilir olduğundan toprak işçisinin kendi isteğiyle işlemesi için kiraladığı topraklardan ve çiftlikten ayrıldığı (belki kendi topraklarına sahip olmak isteyenler hariç) neredeyse hiç görülmemiştir.

Bu durum gayet normal sayılırdı çünkü toprak sahibi yuvarıda belirttiğimiz gibi tarım işçisinin emrine uygun olan ihtiyaçlarını sunuyordu: Birçok yerde ev, ahır, hayvan kesim yeri, buğday ambarı gibi elzem binaları inşa ettiriyor, tohum temin ediyor, gerekli alet ve edevatı kullanımına sunuyor; şayet o yıl hasat zayıf geçmişse iâşesi ve tohum için gerekli tahılı, parayı borç veriyor. Bununla birlikte toprak sahibi emlak, orman, gelir vergilerini öderken toprak işçisi, ormanlık bölgede kestiği ağaçları satıp keyif çatıyor.

Toprak sahibi ile toprak işçisi arasındaki bu ilişkinin tam olarak kiralama sözleşmesine dayandığı, bazı değişik ilişkiler oluştuğu da görülmektedir: Şöyle ki sadece belirli bölgelerde değil, aynı köydeki bir toprak sahibinden çoğu kez değişik kişiler kiralama talebinde bulunuyordu. Burada toprağı kirala-yan kişi bazen 1/3, orada ise bazen 1/4, bazen de yarı yarıya bedel ödüyordu. Burada toprak sahibi, hayvan ve tohum veriyor, bazı yerlerde ise tarım işçisi evini kendisi inşa ediyor, bütün alet ve edevatı temin ediyor gibi. Yani bütün bunlar, toprak

sahibi ile kiracılar arasında yapılan anlaşmalara göre oluyordu. Bu ilişkiler, yıllarca hatta yüzyıllarca böyle sürdürülmüş, toprak sahibi ile kiracılarca hatta başkaları tarafından da aynı şekilde tatbik edilip kabul görmüştür. Burada şu iki örneği rahatlıkla verebiliriz: Fransız bilim adamı, coğrafyacı ve Paris'teki Göçmen Sorunları Derneği üyesi E.de Sainte-Marie geçtiğimiz yüzyılın 70'li yıllarında yazdığı eserde bir tartışmayı aydınlatıyordu. Bu tartışma konusu Bosna soyluları ile toprak işçileri arasındaki ilişkilerdi. Yazısını şu şekilde kaleme almıştır:

“Toprağın neredeyse tamamı sadece Müslümanlara aitti. Fakat onlar çok nadiren bu toprağı işliyor, genel olarak Hristiyanlara kiralyıyorlardı. Toprak sahibi ya da ağa toprağı icara veriyor, kiralayan ise (ona göre kolon) kendi emeğinin yanı sıra gerekli alet ve edevatı temin ediyordu. Hasılatı ise sözleşmeye göre yarı yarıya ya da 1/3 olarak bölüşüyorlardı. Anlaşmanın bozulması hâlinde toprak sahibinin, kiralayan tarım işçisine topraktan daha fazla ürün alabilmek ve toprağı iyileştirmek için yaptığı masrafları ödemesi gerekiyordu. 1855 yılından yani Cevdet Paşa döneminden bu yana toprak sahipleri ile tarım işçileri bazen uzun, bazen de kısa süreli kiralama anlaşmaları yapıyorlardı. Şayet yerleşimci tarım işçisi (kolon), anlaşmanın koşullarına uymuyor ise toprak sahibi hasat sonunda tarım işçisini topraklarından çıkarabilir ve kesinlikle Bosna soylularına sempati duymadığını söyleyebileceğimiz Vuk Stefanoviç Karaciç, ‘Serbico-Germanico-Latinum’ başlıklı sözlüğünde bu konuyla ilgili benzer şeyler yazmıştır. Bahse konu sözlüğün 277. sayfasında ‘kmet’ sözcüğünün altına şunu yazmıştır: ‘*Bosna’da kmet: başkasının toprağında, başkasının evinde yaşayan köylü anlamına gelmektedir.*’ Çünkü burarlarda kendi toprakları, kendi evi olan çok az köylü vardır. Bu köylülerin efendileri sipahiler değil, ağa dediğimiz çiftlik sahipleridir. Köylüler, ağalarına aralarında yaptıkları anlaşmaya göre kira (arenda) ödüyorlardı.”

Bütün bunlar bize, Bosnalı soylular ile tarım işçilerinin arasındaki ilişkinin kiralama sistemine dayandığını kanıtlıyordu. Fakat her şey akıp giden yıllar içerisinde, nasıl ki daha belirgin bir şekil alıyorsa ise toprak sahipleri ve toprak işçileri arasında uzun yıllara dayanıp devam eden bu ilişki de kendine has bir şekle dönüşmüş ve ilk zamanlarda tatbik edilen adil usullere dayalı bu ilişkiler, her iki taraf için uygun olmayan bir hâle almaya başlamıştı. Bu dönüşüm şu şekilde oluşmuştur: Toprağı iyi ve işleyen, kirasını dürüstçe ve düzenli ödeyen, mustencir adı verilen toprak işçileri, aynı çiftlikte (topraklarda) istedikleri kadar kalabiliyor, onların soyundan olanlara da hiçbir değişiklik uygulanmıyordu.

Toprak sahibi ağa, çiftliği kiralayan tarım işçisi işini doğru dürüst yaptığı sürece sözleşmeyi değiştirip yenilemeye lüzum görmüyordu. Toprak işçisinin genç nesli baba ve dedelerinin izinden giderek düzene sadık kalıyor, süregelen ilişkiyi ise son zamanlara kadar aynı uyum içerisinde devam ettiriyorlardı. Toprak sahipleri, tarım işçilerinin sadakati ve dürüstlüğüne güvenip uzun yıllar anlaşmaları yenilemeye gerek duymasa da meydana gelen bazı olayların sebebiyet verdiği son değişiklikler nedeniyle kiracılar, ilk zamanlarda yapılan sözleşmenin şartlarını unutmuş, geleneksel ilişkilerdeki uyum zaman içerisinde bozulmaya başlamıştır. Bütün bunlara ilave olarak çağdaş dünyada gelişen olayların, son değişikliklerin yaşanmasını zorunlu hâle getirmiş olduğunu anlamayan köylüler, bütün bunların kendileri yararına oluşan bir şeffaflık gösterisi olduğunu zannettiler. Bu duruma göre hiçbir hakları olmadığı hâlde birtakım ayrıcalıklar elde etmek için öne atılarak, tertemiz yapılan kiralama sözleşmesinden yavaş yavaş “toprak meselesi” yaratarak toprak sahibinin kendi topraklarından serbestçe faydalanıp gelir elde etmesini imkânsız hâle getirmeye başlamaları garipsenmemelidir.

%10 vergilendirmede götürü usule geçilmesi ve tarımda sübvansiyonun kaldırılmasına ait hükümlerin eksikleri ile hatalarını belirtmek adına %10 vergilendirmede götürü usule geçilmesini ihtiva eden bir diğer muhtıra ile ortaya koyarken kanıtlarımızı da şu şekilde ortaya koymuş olduk: Ülkenin yüksek hükümetinin Bosna-Hersek için çıkardığı 31 Mayıs 1905 tarih ve 86.078/1 sayılı emirname tamamen yüzeysel, yetersiz ve tarafgirdi. Çünkü emirnamenin hükümlerine göre hasat zamanı geldiğinde tarım işçisi ağayı davet eder, şayet ağa bu davete uymaz ise o vakit tarım işçisi ağanın nezareti olmadan da yıllık ürünü toplama işini yapabiliyordu. Hasat zamanı tarım işçisi tarafından davet edilen ağanın bu davete uymamasından dolayı tarım işçisinin hiçbir sorumluluğu yoktu. Tarım işçisi tarafından davet edildiği hâlde yıllık ürün toplama işine nezaret etmek üzere gelmeyen ağa mesul tutulur ve ona ceza verilirdi. Tarım işçisi olabilecekleri düşünmek zorunda değildi. Tarım işçisi için bağlayıcı ve zorlayıcı bir hüküm olmadığı için ağayı yıllık ürün toplama işine nezaret etmeye davet edip etmemesi isteğine bırakılmıştı. Oysa ağanın, tarım işçisinin yıllık ürün toplama işine nezaret etme zorunluluğu vardı.

Yine bu yüksek emirnamede çiftliği kiralayan tarım işçisi için aşağıda belirtilen durumda belirleyici maddelerden bahsedilmemiştir. Harman veya yıllık ürün toplama zamanı geldiğinde toprak işçisi, topladıklarının bir kısmını bir kenara çekip sakladıktan sonra ağayı davet ederse ağa da bu davete icabet ettiğinde -mesela toplanmış mısırların bir kısmının bir yere istiflenmiş veya saklanmış olduğunu fark ettiğinde- yıllık ürün toplama işine nezaret etmemesi tamamen haklı bir nedendir.

Verdiğimiz bu örneklerde görüldüğü üzere tarım işçisi, ağayı bilerek zarara uğratmış, Safer Kanununun 8. maddesini açıkça ihlal etmiş olmuyor mu?

Bu gibi durumlarda toprak sahibinin haklarını korumak için tarım işçilerine cezai müeyyideler uygulanması gerekmiyor mu? Zira olumlu olarak niteleyebileceğimiz 14 Sefer-Aralık 1276 tarihinde çıkarılan ve hâlâ yürürlükte olan tarım kanununun ne yazık ki günümüze kadar çok az tatbik edilebilen 8. maddesini tarım işçilerine hatırlatmamız yeterli olacaktır kanısındayız. Çünkü toprak sahibi ile toprak işçisi arasında açılan bir dava 10 yıl sürebiliyor ve her iki taraf da bu nedenle dilenci konumuna düşebiliyordu. Bu gibi duruşmalarda “Toprak işçisinin hasat zamanı ağayı davet etmesi, ağanın da sebepsiz olarak buna icabet etmemesi üzerine toprak işçisi, yıllık ürünü ağanın nezareti olmadan da toplayabilir.” denilebileceği gibi “Toprak işçisi, ağayı hasat zamanında davet etmemiş veya ürün toplamanın yarısına yakın bir zamanda çağırılmışsa Safer Kanunu’nun[10 Haziran 1867 (Hicri 7 Safer 1284)] 8. maddesinin hükümleri kendisine tatbik edilir.” denildiğinde bu kanun gerçek anlamda uygulanmış olacaktır. Aslında bu gibi meselelerde tamamıyla geleneklere dayanılarak verilmiş olan kararlar, bahse konu kanunun oluşturulmasında asıl örnek olmuştur.

Bizler, yüzyıllardır süregelen ve işgale kadar devam eden yıllık ürün toplama usulünden hiç endişe etmez ve bu işten kaçınmazdık. Hasat, o döneme kadar belirli ölçüleri ihtiva eden karar mekanizmasıydı. Topraklardan elde edilen ürün miktarı her zaman biliniyor, bu ürünün ne kadarının toprak sahibine düştüğü, ne kadarının tarım işçisine emeğinin karşılığı olarak verildiği, ne kadarının öşür adı altında vergi olarak devlete düştüğü tam olarak biliniyordu.

Günümüzde elde edilen yıllık ürün ile öncekileri kıyaslayacak olursak öncesinin herkesi memnun ettiği, şimdilerde ise adil ve iyi olmayan paylaşımlar nedeniyle çoğu zaman kişilerin birbirlerini katletmeye çalıştığı gerçeği ile yüzleşmek zorundayız. Hasat yerleri, toprak sahipleri, onların subaşı ve itimat ettikleri kişilerin hayatlarını kaybettikleri yerler oldular.

Bu durumda mal varlıklarından çok daha kutsal sayılan değerleri; din, onur ve namusları incitilmektedir.

Hasat yerlerinde, çiftlik tarlalarında işgalden bugüne kadar ki zaman dilimi içerisinde meydana gelen bu olayların çokluğunu sayabiliriz fakat bunları burada sayma gereği duymuyoruz çünkü bu olaylar ülkenin yüksek hükûmetinin bilgisi dâhilinde olan olaylardır.

Peki, bugünden itibaren onda bir vergilerin kaydedilmemesinden vazgeçilir de toprak sahibi hasat yapmaya gönderilir ve bu durum gelecekte de aynı şekilde devam ettirilecek olursa o vakit ne olur? Öncelikli olarak Banya Luka şehrinde meydana gelen olaylarda götürü usulcülerin kararlılıkla yükselen haykırışlarını örnek olarak gösterebiliriz.

Ülkenin yüksek hükûmetinin Sarayevo'da yayınladığı yukarıda bahsi geçen 86.078/1 sayılı emirnamenin gerçek eksikliklerine değinmeden önce farkına varmanız gereken şey, bahse konu emirname ile eş zamanlı olarak hasat yapmaya gönderilen toprak sahiplerinin güvenliğini sağlayacak, geniş anlamli istisnai hükümlerin yayınlanmasının gerekliliği olacaktır. Böylece toprak sahipleri ile onların temsilcilerine, sahip oldukları topraklarda yaşamlarına, bedenlerine, dinlerine, onurlarına ve dürüstlüklerine zarar gelmeyecek vaziyette, gece gündüz korkmadan hasat yapabilme imkânı sağlanmalıdır. Çünkü ilk yıllarda oluşan bu büyük değişikliklere istinaden barış içinde geçen zamanlarda bile uygulanan cezai ve idari kurallar yeterli olmadığı gibi bizim ve temsilcilerimizin çiftliklerine gidip serbestçe hareket etmelerini ve hasat yapmalarını garanti altına almaya yeterli olmamıştır.

Yukarıda dile getirdiğimiz kanıtlarla istisnai güvenlik kurallarının çıkarılmasının gerekliliğinden bahsettik, şimdi de yönetimin hasat ile ilgili çağrısını içeren yukarıda bahsedilen emirnamenin eksiklerinin kanıtlarına geçmek istiyoruz.

Çiftliği kiralayan kişiye, ağası olmadan da hemen hasat yapma hakkı tanınmış olsaydı bile çiftliğinde sadece bir çiftçisi olan ağaya hasat için çağrı yapılmış ve ağa bu çağrıya uymamış ise çiftliği kiralayanın ağası olmadan hasat yapma haklılığı ortadan kalkardı. Aynı şekilde şayet 10, 20, 50 veya 100 çiftliği olan ağanın çiftliğinde ağanın nezareti olmadan hasat yapma hakkı verilmiş olsaydı o vakit çiftçiler bu hakkı kesinlikle suistimal eder, bu ağanın sahip olduğu çiftliklerinde verimli olan belirli topraklarda hasat yapmak için aralarında sözleşerek meyve toplar, mısırları biçer veya istif eder, saman yığınlarını toplarlardı. Böylece birlik olmuş çiftçilerin hepsi birlikte veya ayrı ayrı ağayı aynı gün hasat işlemine nezaret etmesi için davet ederlerse en iyi niyetli bir ağa bile çiftçilerden en çok üçünün veya dördünün davetine cevap verebilirdi. Oysa o köydeki diğer bütün çiftçiler, o zaman ağanın nezareti olmadan da hasat işlemini aralarındaki bu yanlış anlaşma gereği oluşacak sorumluluklardan korkmadan diledikleri gibi yaparlardı çünkü hükûmetin yukarıda belirttiğimiz emirnamesi, onlara sınırsız yetkiler sağlıyordu. Bahse konu emirnamede bu konudan ön yargı ile bahsedilirken hasat işlemi başlatılmadan önce ekinlerin değerlendirilmesi, meyvelerin toplanması işleminin, toplanan mahsulün miktarının kalıcı itimada dayanandırıldığı bu miktarların olası gerçek dışı beyanlarının ağanın temsilcisi tarafından tespit edilmesi durumunda ağanın bunu beyan edip itiraz etmesine olanak sağlanmazdı.

Bahse konu emirnamede adı geçen kuruluş, meselenin çözümünde yanılıcı izlenim vermektedir. Emirnamede bu konudan şöyle bahsedilmektedir: Ağa ile tarım işçisi arasında hasada davet ve davete icabet konusunda izlenen anlaşmazlıkta ilçe ofisi, dolayısıyla onun şubesine sorunu usulüne göre çözme fırsatı verilmiştir. Ağa, tarım işçisini hasat zamanında kendisini doğru dürüst çağırmadığı hususunda yetkili makama

şikâyet ededursun bu arada tarım işçisi yıllık ürünü toplamış oluyordu çünkü cezai sorumluluğu yoktu.

Bu nedenle bahse konu emirnamede konu edilen maddenin şu şekilde belirtilmesi gerekmektedir: Ağa, çiftçinin hasat zamanı davetine belirtilen süre içinde, geçerli bir mazeret göstermeden katılmaz ve cevap vermez ise çiftçi, ağa olmadan da hasat yapabilme ve meyveleri toplama yetkisine sahip olabilir. Ancak ağa, daha önce bir diğer çiftçinin daveti üzerine yıllık ürünün hasat edilmesi veya meyvelerin toplanmasına nezaret etmesi veya çok önemli ve çözümlenmesi zaruri bir mesele için belli süreliğine çağrılmış ise o zaman ağanın nezareti olmadan hasat yapılamayacağı gibi bu sürenin geçmesinin beklenmesi zorunludur. Aksi hâlde buna riayet etmeyen ve yıllık ürünü ağanın nezareti olmadan hasat eden ve meyveleri toplayan çiftçi, Safer Kanunu'nun 8. maddesine göre hasat yerinden uzaklaştırılır.

Ayrıca çiftçilerin azami yüzdelerinin belirlenmesi, ağanın aynı gün içerisinde hasat için kaç çiftçiyi çağırabileceği, ürün kaldırıldıktan sonra toprak sahibi ağanın hakkının ürün ve saman olarak ayrılması, buna göre tarım işçisinin topraktan elde edilen ürünü 3 eşit parçaya bölmesi ve toprak sahibinin kendisine düşen 1/3'ü alması, emirnamede belirtildiği üzere toprak işçisinin toprak sahibinin bu 1/3'ünden belirli ondalığı kendisi için kesmesi, toprak sahibinin ise kalan kısmını hak ediş olarak alması gibi hususların belirgin bir şekilde kayıt altına alınması gerekmektedir.

Bütün bunlar, hasat ve ağanın hasat zamanı kendisine yapılan çağrılara icabet etmesini ihtiva eden, hükûmetin yayınladığı emirnamenin eksikliklerini kısmen de olsa ortaya koyan belirlemelerdir. Bunlara göre her anlayışlı insan, ortaya konulan bu belirlemelerden sonra bahse konu emirnamenin her bakımdan takviye edilmesinin zorunlu olduğunu kabul edecektir.

Hükûmetin bahse konu 86.078/1 sayılı emirnamesinde yine büyük bir eksiklik dikkat çekmektedir. Hakların miktarlarının belirlenmesiyle ilgili davalarda temel olarak paylaş-tırma kararı alma yetkisine sahip olan memurun, kendi kararını açıklarken bu eksiklik, yukarıda belirtilen emirnamenin “Paylaştırma Konusunda Kısaltılmış Süreç” başlığı altında ortaya konulan 4. bölümünde en iyi şekilde görülmektedir. Bu bölümde meselenin çözümü için yetkilendirilmiş olan memur, hakların paylaşılması adına verdiği kararda temel olarak, bireylerin elde ettiği hak miktarlarını, 1/10 paylaşımlarında tatbik edilen götürü usulle tasfiye edebilir. Bu kuralın biz toprak sahiplerine ne kadar büyük zararlar vermiş olduğu aşağıdaki gerçekler göz önde bulundurulduğunda çok kolay anlaşılacaktır. Buna göre bazı köylü tarım işçilerinin topraklarında yapılan yatırımlardan gelecekte elde edilecek olan 1/10 gelirler ile şimdiye kadar elde edilmiş 1/10 gelirler tasfiye edildiğinde durum açıkça izah edilip daha kolay anlaşılır.

Mesela ilçelerden birisinde kadastrosu yapılmış, aynı yüz ölçümlerine sahip tarım işçilerinin yaşadığı 100'er dönümlük 3 köy yerleşimi bulunmuştur. Bu yerleşimlerden birincisinde büyükbaş hayvancılıkla iştigal eden bir arkadaş grubu yaşamakta, tarıma elverişli bütün bu toprakların her parselini kurdıkları çiftçi kooperatifi ile özenle ve uygun bir şekilde işlemekte; ikinci köy yerleşiminde ise araziyi kiralamış olan ve kalabalık olmayan bir aile yaşamakta olup az sayıda büyükbaş hayvana sahip olsa da çalışkan olmayan bu aile, köy yerleşiminin mevcut 100 dönümden sadece 60, 70 veya en çok 80 dönümünü işlemekte, kalan 20 dönümün tamamını ise işlememekte. Oysa toprağı gübreleyebilecek kadar dahi büyükbaş hayvanı olmayan bir çiftçi ailenin yaşadığı üçüncü köyde ise mevcut olan kooperatiflerin en fazla 2, 3 veya 4 üyesi bulunuyordu. Bunlar kendi köy yerleşimindeki 100 dönümün, 10 veya 20 dönümlük arazisini bile işleyebilecek durumda olmadıklarından

kalan arazilerin tamamını yabancılara hayvancılık yapmasını kolaylaştırmak amacıyla büyükbaş hayvanlarına otlak olarak sunuyorlar çünkü bahsedildiği üzere onların hiçbir büyük baş hayvanı yok. Ortaya konulan bu canlı resim ile iyi durumda, orta hâlli ve kötü durumda olan çiftçilerin gerçek durumları ortaya konulmuş olduğundan yatırıma hazır topraklar ile belirlenen onda birleri karşılaştırdığımızda reddedilmesi mümkün olmayan kanıtları ortaya koymak zorundayız.

Şimdi de bu üç çiftçinin onda bir defterine bakıp ikileme düşmeden gerçek durumu görelim. Birinci örnekte verdiğimiz çiftlikteki büyük baş hayvanıyla donanımlı, itinalı tarım işçisi 80, 85 hatta 90 kron onda bir ödemektedir. Orta derecede belirtilmiş ikinci çiftçi 50, 55 hatta 60 kron kadar, üçüncü sıradaki çiftçi 5, 10 ya da 15 kron onda bir öderken çoğu kez bu ondalıktan da muaf tutuluyordu çünkü bu çiftçi, vergi memurlarının onun çiftliğini denetleyip vergi dairesine onun ondalık vergisini hesaplatıncaya kadar elde avuçta ne varsa bir kısmı ile alacaklılara borçlarını ödüyor, kalanı ihtiyaçları için harcıyor, haciz konacak ne hayvanı ne de başka bir şeyi de olmadığından devlet mecburen bunun ve bu gibi olan çiftçilerin borcunu silmek zorunda kalıyordu.

Yüzde onlar götürü usulde incelendiğinde birinci çiftçinin onda bir mükellefiyetinin 85 kron, ikincisinin 55 kron, üçüncü çiftçinin de 10 kron olarak belirlenmesi yani toplamda 150 kron etmesi gerekir. Buna göre onda birlerde götürü usulün tatbik edilmesiyle yukarıda belirtilen üç çiftçinin gelirleri arasında büyük farklılıklar olmasına rağmen kullandıkları arazilerin yüzölçümleri aynı olduğundan mükellefiyetleri da aynı yani 50 kron olacaktır.

Yukarıda belirtilen örneğe göre hükümetin bahse konu emirnamesi dâhilinde onda birin götürü usulde belirlenmesi ile ağanın hakkına düşen miktar tasfiye edildiğinde, üçlü siteme

göre payların haklı bir şekilde dağıtılması adına, ağanın payına birinci çiftçiden sadece 150 kron düşerdi. Oysa toprakların tamamının gerçek anlamda ve itinalı bir şekilde işlenmesiyle bu çiftlikten payına düşmesi gereken miktar 255 kron olurdu. Bu durumdan açıkça görüldüğü üzere, onda birlerin götürü usulde belirlenmesi ile ağanın hakkı tasfiye edildiğinde toprak sahibinin gelirinin neredeyse yarısı heba edilmiş olur ki ağa bu zararını karşılayabileceği bir çare bulamayacağı gibi bu konuda hiçbir hak elde edemez. Bu uygulamada onda birlerin götürü usulde belirlenmesi ile ağanın payına üçüncü çiftçiden 30 kron düşeceği yerde 150 kron düşmesi gerekse de toprakların tamamını gerçek anlamda ve itinalı bir şekilde işleyemeyen, büyük baş hayvanı olmayan, küçük ve iş görmez bir kooperatife sahip olan bu üçüncü yerleşim yeri, ağanın 150 kronluk hakkını ödemek istese de bunu ödeyemezdi çünkü hiç kimse fakir fukarayı tutuklayamazdı. Bu nedenle Bosna-Hersek'in bütün ilçelerini kapsayan ve yadsınamayan bu gerçek durum ortadadır, bahse konu uygulama devam ettikçe hep var olacaktır. İzah edildiği üzere; birinci, ikinci ve üçüncü köy yerleşimlerinin sahip oldukları aynı yüz ölçümlü topraklardan elde ettikleri gelirler ile onda bir gelirlerin tasfiye edilmeyeceği gibi onda birlerin de götürü usule tatbik edilemeyeceği verilen izahattan kolaylıkla anlaşılabilirliği gibi ağanın payına düşen hakkın bahse konu götürü usul ile tasfiye edilemeyeceği de belirtilen örnek ile en iyi şekilde kanıtlanmıştır.

Bu şartlar altında yukarıda belirtilen örneklerle hükümetin emirnamesinin tenkit edilmiş olduğu ve çiftçinin sahip olduğu toprakların tamamının yüz ölçümü taban alınarak ağanın hakkı olan onda birlere götürü usul uygulanarak tasfiye edilmesiyle biz toprak sahiplerine zararlar veren hükümler içerdiği kanıtlanmıştır. Peki, o hâlde aynı emirnamenin kurallarına göre çiftçilerin bireysel olarak sadece ekip biçtiği topraklar taban alınarak onda birlere götürü usul uygulanmak suretiyle bizim

hakkımız tasfiye edilirse ne olacaktır? Oysa ekilip biçilmeyen topraklardan hiçbir gelir elde etmememize rağmen emlak vergimizi ödemekteyiz.

Bu durumda bize de ekilmemiş topraklardan gelir dağıtılması gerekmektedir çünkü biz ekilmemiş topraklar için emlak vergisi ödemekteyiz. Bu durumda tarım işçisi daha fazla toprağı ekmeye mecbur edilmiş olurdu. Aksi hâlde toprak işçileri bizim topraklarımızı otlaklara dönüştürerek, sadece toprak sahiplerine topraklarından düşen hakkı ödememek adına büyükbaş hayvancılıkla uğraşmaya başlayacaktır.

Bununla beraber 1895 yılında yürürlüğe giren toprak meselelerini ihtiva eden kurallar ile 1905 yılına ait 86.078/1 sayılı emirnamenin kurallarının, aralarında feci şekilde çatıştığını ve ters düştüğünü göz ardı edemeyiz çünkü ilkinde göre hak, hasat yılı tamamen sona erene kadar alışlagelmiş usullere göre dağıtılırken ikincisinde paraya yani onda birlere götürü usulün uygulanmasıyla dağıtılmaktadır ki bu tezatlığın her halükârda ortadan kaldırılması gereklidir.

Daha önce hatırlattığımız üzere onda birlere götürü usulün uygulanmasıyla hakların adil ve gerektiği gibi hangi şekilde dağıtılacağı hususu yani onda birlerin kayıt altına alınması uygulamasının iptal edilmesiyle çiftçiye toprak sahibinin hakkını elde etmemesi adına her türlü fırsattan yararlanma veya ağayı hasat zamanı öylesine çağırabilme imkânı sağlanmıştır. Bu durumdan yararlanmak isteyen çiftçi, ağaya “Bugün hasat yapamam ve meyveleri toplayamam çünkü evlatlarım hasta, harman için yeterli rüzgâr yok, ayrıca atım da yok.” gibi bahaneler uyduracaktır. İşe koyulduğunda ise ağa ile onu temsil eden subaşı, sırf oradan uzaklaşsın diye işi yavaştan alma gibi bıkırtma oyunlarına başvuracak, onları oradan uzaklaştırdıktan sonra ise hasat edilmiş ürün ile toplanan meyvelerin bir kısmını saklayarak dağıtımına dâhil etmemiş olacaktır.

Bu nedenle onda birlere götürü usulün uygulanması asil bir davranış olmayacağı gibi soylular ile toprak işçilerine herhangi bir yarar sağlamayacak, ayrıca toprak sahiplerini de bitme noktasına getirecektir.

Bizler, yukarıdaki durumu çeşitli gerçeklerle örnekleyerek hükümetin 31/05/1905 tarih ve 86.078/1 sayılı emirnamesini ihtiva eden eksik hükümlerini tereddütsüz bir şekilde ortaya koyarken can ve mal güvenliğimizin sağlanmasını, bizim çiftçilerin keyfi hareketlerinin önlenmesini, gereken tedbirlerin ivedilikle alınmasını ve bunların sıkı bir şekilde yürürlüğe konulmasını, ayrıca burada 14 Sefer 1276 tarihinden beri yürürlükte olan emirnamenin özellikle de 8. ve 12. maddelerinin çok sıkı bir şekilde tatbik edilmesini talep ve rica ediyoruz. Şayet bu yapılmaz ise o vakit çıkarılacak hiçbir yeni emirname ve uygulanacak kural, Bosna-Hersek ağaları ve çiftçileri arasında eskiden beri var olan anlaşma, tahammül, sevgi ve karşılıklı destek gibi ilişkileri yeniden sağlayamaz. Kaldı ki işgalden günümüze kadar bu ilişkiler, yapılan çeşitli propagandalar ile ikirciklik yaratılarak ve onda birlere götürü usulün uygulanmasıyla sarsılarak bozulmuştur.

Onda birlere götürü usulün uygulanması, bazı çiftçilerimizin kafasında bizim sahip olduğumuz toprakların en yakın zamanda onların mülkiyetine geçeceği gibi yanlış düşüncelerinin oluşmasına neden olmuştur. Günümüzde oluşan şartlar dâhilinde onların kafalarındaki bu düşünceyi çıkarabilmenin yegâne yolu, Sefer Emirnamesi'nin 12. maddesi gereğince çiftlik sözleşmesinin yapılması ve onda birlere götürü usulün uygulanması ile bizlerin eskiden beri mülkiyetimizde olan toprakların hiçbir şekilde eksilmeyeceğine ve zayıflamayacağına ikna edilmesiyle mümkün olabilecektir. Bizler bu konuda hiçbir ayrıcalık talep etmezken zatışahaneleri kralın, işgalin başlangıcında resmen vaat ettiği ve bütün dünyanın gözü önünde

resmen garanti altına alınacağını söylediği mevcut kanun ve geleneklerin sadece uygulanmasını talep ediyoruz.

İşgal hükûmeti hatta bütün Avrupa, toprak sahibi olan bizlerin, işgale kadar zaman içerisinde, engel ve zorluklarla karşılaşmadan, bahse konu kanunun hükümleri doğrultusunda, sahibi olduğumuz çiftlikleri kiralayan tarım işçilerinin topraklarımızı önemsemeyen işlemleri, işleyip de elde ettikleri ürünleri gizlemeleri veya bizi zarara uğratmaları, mal sahipliği hakkımızı zedelemeleri veya kiralama sorumluluklarını yerine getirmemeleri durumunda bu çiftçileri çiftliğimizden çıkarma hakkımızın garanti altına alınmış olduğunu biliyordu. Ağaların bu hakkı olmasına rağmen herhangi bir ağanın çiftçisini kendi yerleşiminden çıkardığı çok nadir görülmüştür çünkü çiftçiler, sorumluluklarını yerine getirmemeleri ve ağaya zarar vermeleri durumunda ağanın kendilerini çiftlikten çıkarmaya hakkı olduğunu bildiklerinden ve attıkları yanlış adımları ağanın nezdinde izah edemeyeceklerinden bu gibi ihlallerden kaçınıyorlardı.

Tek tük de olsa herhangi bir çiftçiyi ağa; inatçılığı, kaprisleri ve saygısızlığı nedeniyle gerçekten çiftliğinden çıkardığında bu gibi çiftçiler, bir hafta bile çiftliksiz, topraksız kalmazdı çünkü toprakları işlenmeyen ve bu nedenle gelir elde edemeyen komşu ağalar, işsiz kalan veya aile fertlerinden bazılarının ölmesi nedeniyle yerleşimlerini terk eden bu çiftçi ailelerini bir an evvel kendi çiftliklerine çalıştırma fırsatını kaçırmak istemez, onları aralarında kapışırlandı. Verilen bu örneğin tartışılmaz bir gerçeğe dayandığının kanıtı, işgal esnasında Bosna-Hersek'te yerleşimsiz hiçbir çiftçi aileye rastlanmamış olmasıdır. Ayrıca hiç kimse bir çiftçi ailenin ağası tarafından çiftlikten çıkarılmış veya Bosna-Hersek'ten komşu bir ülkeye zorla göç ettirilmiş olduğunu söyleyemeyeceği gibi kanıtlamaz da. Ayrıca göç yoluyla buralara gelmiş olan yabancıların

toprak işçileri olarak faaliyet gösterdikleri açık olup bugün dahi onlardan çoğunun yaşadığı bilinmektedir.

Toprağı iyi ve dürüstçe işleyip kirasını düzenli ödeyen çiftçiler, aynı çiftlikte istedikleri kadar kalabilirlerdi. Bu durumda yeni nesiller burada yaşamaya devam eder ve hiçbir şey değişikliğe uğramazdı.

Ağa hiçbir zaman, çiftliği kiralayan tarım işçisi görevini namusuyla yaptığı sürece, yeni nesil de büyüklerinin ağa ile yaptığı anlaşmaya dolayısıyla eski Sefer Kanunu'nun hükümlerine ve geleneklere sadık kaldığı sürece sözleşmeleri değiştirme ya da yenileme ihtiyacı duymazdı. Bu durumda sadece toprak işçileri değil, toprak sahipleri de her türlü kavganın ve münakaşanın dışında kalır, böylece genel olarak barış ve düzen garanti altına alınmış olurdu.

Onda birlere götürü usul uygulandığı takdirde bütün bu açıklamalarla hiç olmazsa Bosnalı toprak sahiplerinin bekasını tehdit eden önemli engel ve tehlikeleri kısaca da olsa belirtmiş olduk. Bu nedenle burada yüksek bakanlıktan yukarıda belirttiğimiz tüm hususların göz önüne alınıp değerlendirmesini, güvenliğin sağlanması adına gerekli önlemlerin mümkün olduğu kadar çabuk alınmasını, özellikle de 14 Sefer 1276 tarihli Tarım Kanunu'nun hükümleri ile geleneklerin yerinde ve çabuk uygulanmasını, rica ediyoruz. Böylece devlete, bizlere ve bizim çiftçilerimize kalıcı barış ve düzen garanti edilmiş olur, yoksa kaçınılması mümkün olmayan karışıklıkların sonunun ne olacağını şimdilerde hiç kimse tahmin bile edemeyecektir.

Bahse konu emirlerin kabul edilmiş sonucu; çiftliği kiralayan tarım işçisinin kendisini kiraladığı toprağın sahibi olarak hissetmesiydi. Bu nedenle haklarını almaya gelen ağayı, topraklarını soymaya gelen yetkisiz bir kişi olarak görüyor, ağa hakkını alırken onu engelliyor, ağaya intikam alacak hatta canına kastedecek birisiymiş gözüyle bakıyordu.

İşte bunun kanıtları:

1905 yılında Prusats köyünde Hüseyin Bey ve Ali Bey Çeriç'in ahır 20 hayvanıyla ateşe verilip yakılmış, 3.492 kron zarar verilmiştir. Aynı kişilerin aynı yıl Grabaşnitsa köyünde 1.260 kron değerindeki samanları yakılmıştır. Aynı yıl aynı köye gelen köylüler aynı kişilerin çardaklarını basmış ve toprağı sürmelerini yasaklamışlardır. Aynı yıl Hacı Osman Topiç'in, Rakovats köyündeki ağılında bulunan 1.200 kronluk samanı ağılıkla birlikte yakılmıştır.

Aynı yıl samanları ateşe verilip yakılan kişiler:

Osman Bey Kapetanoviç'in Ravnitsa ve Rujişka köylerindeki samanları; Mehmet Ağa Kuhiç'in Brişevats köyündeki, Mehmet Suvaliç'in Petkovats köyündeki, Maliç Bey Çeriç'in Kulender köyündeki, Hasan Bey Krupiç'in Kaleoder köyündeki, Şerif Hankiç'in Strigovi köyündeki, Ahmet Bey Çeriç'in Çitluk köyündeki, Mehmet Bey Kapetanoviç'in Slabinja köyündeki, Muhammed Bey Muratbegoviç'in Vitosivci köyündeki, Hamsi Badak'ın Dragotin köyündeki, Ömer Efendi Çavuşeviç'in Dragotin köyündeki samanları yakılmıştır.

1906 yılında binalarında mevcut olan samanları yakılan kişiler:

Zaim Bey Filipoviç'in Hotkovtsi köyünde 40.000 kron, Hüseyin Bey Filipoviç'in Hasanbegovats köyünde 10.000 kron, Murat Bey Kapetanoviç'in Palançişte köyündeki 4.000 kron değerindeki çardağı; Raşit Bey Hacı Selimbegoviç'in Dvorişte köyünde 2.000 kron, Mustay Bey Muratbegoviç'in Vitosivci köyünde 500 kron, Ahmet Bey Çeriç'in Gaçani köyünde 8.000 kron, Hüseyin Ağa Sitniç'in Rokelyiçe ve Timar köylerinde 2.000 kron, Hüseyin Bey Kriçbegoviç'in Svinyuha köyünde 3400 kron, Rustan Bey ile Vasif Bey Bişçeviçlerin Hasanbecaseviçe köyünde 8.000 kron, İbrahim Çavuşeviç'in Arapuşe köyünde 3.000 kron, Beşir Velagiç'in Badiçe köyünde 1.000 kron,

Salih Bey Kulinoviç'in Bilaytse köyünde 2.000 kron değerindeki samanları ile Ömer Efendi Çauşeviç'in, Ahmetovats köyündeki samanları da yakılmıştır. Bu liste böyle uzayıp gitmektedir.

Toprak sahipleri, toprak işçilerinin çıkardığı bu yangınlardan dolayı uğradıkları zararların yanı sıra mısırlarının çalınması, erik ağaçlarının altının oyulması, atlarının çalınması, davarlarının kesilmesi, beylikleri altında olan toprakların işlenmesine engel olunması gibi zararlara da katlanmak zorundaydılar. Mağdur olan kişiler: Hüseyin Bey ve Ahmet Bey Çeriç, Sulyaga Lumanoviç, Hacı Hasi Falan, Sulyo Yusufagiç, Salko Çauşoviç, Hafız Topiç, Fuat Bey Hacı Alipaşiç, Rizvanbegoviç beyleri ve Ahmet Efendi Çumuriya gibi kişilerdi.

Tarım işçileri, kin duydukları toprak sahiplerini zarara uğratmak adına yangınlar çıkarmış, mallarını yağmalamış, bunlarla da yetinmeyerek onların mal varlıklarını tahrip etmek amacıyla evlerine ve çardaklarına açıkça saldırılarda bulunarak tüfikle ateş etmiş, toprak sahipleri ile hane halkının can güvenliğini tehdit etmişlerdir. Toprak sahipleri ile onların temsilcilerinden bazıları yaralanmış hatta yaşamlarını kaybedenler de olmuştur.

Tarım işçilerinin açıkça saldırıda buldukları kişiler şunlardı: Ahmet Bey Çeriç, Muhammed Bey Caferbegoviç, Ali Bey Çeriç, Ömer Efendi Çauşeviç, Hüseyin Bey Çeriç, Hasan Çauşeviç, Salih Ağa Çauşeviç ve subaşıları, Subaşı Ömer Arifagiç vb.

Tarım işçilerinin intikam almak uğruna işledikleri cinayetlerde yaşamlarını yitirmiş kişilerden Rasim Bey Çeriç'in, tarlasında yetişen mısırları bölüştürdüğü esnada çıkan tartışma yüzünden kendi çiftçisi tarafından öldürülmüş olduğu örneğini gösterebiliriz.

İşte bunlar, işgal yönetimin yayınladığı emirnamelerinin acı sonuçları olup ardından çok sayıda kişinin kurban edilmesine sebep olacaktı çünkü işgal hükümetinin yetkilileri bu

faillerin peşine düşebilecek kudrette olmadıkları gibi suçlular da cezalandırılmamış olacaktır.

Berlin Kongresi, Avusturya-Macaristan Monarşisi'ne Bosna-Hersek'i pasifleştirilme uygulamaları için belli süreliğine yetki vermişti. Bahse konu emirnamelerin sonuçlarını işgal hükûmetinin belli süreliğine üstlendiği pasifleştirme görevinde yaptığı uygulamalar en açık şekilde gösterip kanıtlamaktadır.

Bu emirnameler, tarım işçileri ile toprak sahiplerinin arasında şimdiye kadar bilinmeyen derecede yakın akan dere ya dağının daha da genişlemesine neden olacaktır, bu emirnamelerle her iki taraf arasında öyle bir düşmanlık yaratılmış olacaktır ki taraflar birbirlerini çökme noktasına getireceklerdir. Ve bahse konu emirnamelerle kesin olarak iktisadi çöküş hazırlanan kişiler ise Bosna-Hersek'in yerli unsurları olacaktır, bu durumda Büyük Almanya'nın uyguladığı sömürge siyaseti ile iktisadi ve politik ölüme mahkûm edilmiş modern beyaz kölelik yaratılmış olacaktır ki bu köleler bir taraftan 20. yüzyılda kendi iktisadi ve siyasi arenalarında ölürken diğer taraftan da sömürülenler olarak yeni Sezar'larını Roma köleleri gibi "Ave Caesar, morituri te salutant" nidalarıyla selamlamak zorunda kalacaklardır.

Bize göre içtenlikle ve dürüstçe ortaya koyduğumuz durum; eskiden beri kendi yurtlarında yaşayan ve 600.000 kişiden oluşan Bosna-Hersekli Müslüman halkın dinî, iktisadi, siyasi ve sosyal yaşamının kara tablosunu yansıttığı gibi işgal yönetiminin altında kendi ata topraklarımızda oluşan durumun bugünkü kara ve acıklı tablosunu da göstermektedir.

Bizler bu muhtıramızı önemsiz sayılabilecek değişiklikler ile ilaveler ihtiva eden 28 Mayıs 1902 tarihinde verdiğimiz ve yaklaşık olarak aynı sözlerle biten muhtıramızla da bitirebiliriz.

İşgal altındaki ülkelerde yaşayan Müslüman halkın bugünkü dinî, iktisadi, siyasi ve sosyal durumu ve konumundan

dolayı oluşan memnuniyetsizlik ve ikilik nedeniyle kutsal vatandaşlığımıza dayanan sorumluluğumuza binaen her şeyden önce bizlerin ve bizim vatanımızın kaderini Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin eline teslim edenler ile yönetimi elinde tutan Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin yetkililerini, işgal edilmiş ülkelerde yaşayan Müslüman halkın ve işgal edilmiş olan ülkelerin hatta Avrupa'nın, Bosna-Hersek'i pasifleştirilme uygulamaları için belli süreliğine yetki vermiş olduğu monarşinin de zararına olan bu yönetim sisteminin zararlı olacağı hususunda henüz vakit varken bir daha kez daha uyararak istedik.

Bizler, işgal yönetiminin, bizim vatanımızda bugün uygulamakta olduğu yönetim şeklini protesto ederken zararlı sonuçlarından dolayı uyarılarda bulunarak sorumlulardan, İşgal altındaki ülkelerde yaşayan Müslüman halkın bugünkü kabul edilemez konumlarının iyileştirilmesini talep ediyoruz. Buna istinaden yüksek makamdan, kendi ortamından seçeceği bir heyetin bize göre işgal edilmiş ülkelerde yaşayan halkın acı dolu dinî, iktisadi, siyasi ve sosyal konumlarının kötüleşmiş durumları ile Bosna-Hersekli Müslümanların ilişkilerinin ve memnuniyetsizliklerinin nedenlerinin incelenmesini talep ediyoruz. Yapılan araştırmalar neticesinde oluşturulacak raporun devletinizin ünlü meclisine sunulması hâlinde sizlere minnettar olacağız.

16 Aralık 1906 Macaristan – Budapeşte.

Mustafa Bey İbrahimpaşîç, Mağçup Bey Kulenoviç
 Derviş Bey Miralem, Ahmet Ağa Mediç
 Rifat Bey Süleymanpaşîç, Hafiz Efendi Hacı Osmanoviç
 İbrahim Bey Aganbegoviç, Sulyaga Saraç
 Ali Bey Firdus, Rifat Bey Teskereciç
 Haşim Bey Hafizzadiç, H. Mahmut Bey Ciniç
 Ali Bey Miralem, İdris Bey Ömerbegoviç
 Hamza Bey Miralem, Mehaga Küçük

H. Zülfikar Efendi Boriç, Rasim Ağa Guşiç
Ömer Bey Süleymanpaşiç, Halil Ağa Salihagiç
Osman Bey İdrisbegoviç, Muhammet Ağa Muhurdareviç
Hasan Bey Rustenpaşiç, Haşim Ağa Muhurdareviç
Derviş Bey Aganbegoviç, İbrahim Ağa Katiloviç
Ahmet Bey Aganbegoviç, Nazif Bey Begleroviç
Süleyman Bey Kulenoviç, Hüseyin Bey Çeriç
Hüseyin Ağa Arnavutoviç, Muharrem Ağa İmamoviç
Hüseyin Bey Begleroviç, Süleyman H. İbrahimbegoviç
Mustafa Ağa Hacialiç, Hayri Bey Gradaşçeviç
İbrahim Bey Çeriç, Ali Bey Paşiç
Selim Ağa Halilagiç, Mahmut Bey Alaybegoviç
Hamdi Bey Kapetanoviç, Derviş Bey Gradaşçeviç
Aganga Seydagiç, İzzet Bey Yahic
H. Muhammet Bey İbrahimbegoviç, Osman Bey Paşiç
Hasan Bey Begleroviç, İsmail Bey Alaybegoviç
Kadri Bey Körbegoviç, İbrahim Ağa Glinaç
Şerif Efendi Arnavutoviç, Derviş Bey Zaimoviç
H. Hasan Ağa Falan, Murat Ağa Çilinkoviç
Mustafa Bey Begleroviç, Ahmet Bey Siyerçiç
Ömer Ağa Seferoviç, H. Abdaga Kunosiç
Osman Bey Kapetanoviç, H. Reşit Ağa Tinyiç
Hasan Ağa Şehoviç, Hakkı Bey Paşiç
Hasan Ağa Peziç, Fuat Bey Hacialipaşiç
Rustan Bey Çeriç, Ziya Bey Salihbegoviç
Hüseyin Bey Kapetanoviç, Muharrem Bey Salihbegoviç
Vasif Bey Bişçeviç, Derviş Bey Paşiç
Muharrem Ağa Paşaliç, Hamdi Efendi Prciç
Hüseyin Bey Alaybegoviç, Muradif Bey Trnovlyakoviç
Agan Hacıç, Üzeyir Ağa Dizdareviç
Derviş Bey Bişçeviç, Nur Ağa Beşlagiç
Malik Bey Filipoviç, Osman Ağa Kunosiç
Muhammet Bey Kulenoviç, Mustafa Ağa Boşnyic

Tahir Bey Beőireviç, Ali Ağa Pekariç
Ahmet Bey Bişçeviç, H. İbrahim Ağa Muyenizoviç
Zaim Bey Filipoviç, H. Salih Ağa Begiç
Hasan Bey Ceko, Ziya Bey Paőıç
İbrahim Ağa Muhammedagiç, Mehmet Ağa Yaőareviç
Hafiz İbrahim ef. H. Bayramoviç, Hakkı Bey Buőatliya
Ali Bey Hacıalibegoviç, Salim Efendi Mufliç
Őemsi Bey Zaimoviç, Mustafa Halilbaőıç
Mustafa Bey Gradaşçeviç, Ahmet Ağa Ramiç,
Toplam 100 imza

4. 3 Şubat 1900 Tarihli Muhtıra: Artur Benko Tarafından Müslüman Sorunu Adıyla Kaleme Alınan Muhtıra

**Künye: ARHIV GRADA SARAJEVO,
Zıbirka poklona otkupa, br. ZV 484.**

Bosna-Hersek'in Siyasi Konumu

Gumplovitz, kendisine ait “Devlet Hukuku”nda şunlardan bahsediyor: “Devletler kadın gibidir. En güzeli ise hakkında en az konuşulandır.” İşgal edilmiş bölge hakkında son 20 yıl içerisinde çok az şey konuşulmuştur. Bosna meselesini tartışabilecek kişiler zaman zaman ortaya çıkmış olsa da bu konu üzerinde en çok duranlar; yeteri kadar bilgi sahibi olmayan, millî marşların etkisinde kalarak yeren yazılar yazan gazeteciler olmuştur. Bosna meselesi, monarşi için büyük önem taşıyor olsa da büyük ciddiyetle değil de kolayca tartışılıyor olabilmesine çalışılmıştır. Meseleyi mümkün olduğu kadar anlaşılabilir ve gerçeğine uygun olarak gösterebilmek adına Bosna meselesini 3 açıdan ele aldım. Öncelikli olarak Müslümanlık

meselesine bağlantılı olarak Sırp ve en sonunda Hırvat meselelerini irdeleyeceğim.

I.

Müslümanlık Meselesi

Müslümanların, yeni oluşuma uyum sağlamakta zorluk çektiklerini işgal edilmiş topraklarla ilgilenen herkes iyi bilmektedir. Müslümanların 1878 yılından önce toprakların mutlak sahipleri oldukları bilinmektedir. Diğer dinden olanların eşit haklara sahip oldukları söz konusu bile edilmezken onlar sadece bu duruma katlanmak zorundaydılar. Avusturya-Macaristan çetelerinin ülkeye girmesiyle Müslümanlar, topraklarının üzerindeki egemenliklerini kaybetmişlerdir. Üstün sınıf konumundan eşit haklara sahip duruma düşmüşlerdir. Aslında sadece onlar ülkenin tüm haklara sahip olan vatandaşlarıydılar. Müslümanlık, devletin resmî diniydi. Sadece onlar vergi toplayabiliyorlardı, sadece ve kesin olarak sadece onlar verilecek askerlik hizmetleri bakımından yetkiliydiler.

Avusturya-Macaristan, bütün din mensupları arasında eşitlik ilan edince yeni oluşan şartlar Müslümanlar için çok fena olmuştur. Artık vergi keseneklerinin onlar tarafından toplanmasından bahsedilmediği gibi Müslümanların ve Hristiyanların sahip oldukları topraklardan alınan onda birler eşit olarak tahsil edilir olmuştur. Askerlik hukuku bakımından devreye eşit olarak askerlik hizmeti konulunca Müslüman Hristiyan'la omuz omuza bu görevi yerine getirmek zorunda kalsa da çok büyük toprak sahipleri belli bir bedel ödeyerek kendi yerine bir başkasını askere gönderebiliyordu. Yeni ortamda ortaya konulan bu değişikliklere Müslümanların acı çekerek katlandıklarını, sınıfsal bakımdan aşağılandıklarını, yaşamı boyunca aşağılanmış her kişi kolayca anlayabilmektedir.

Bunun yanı sıra Avusturya-Macaristan çeteleri, ülkeye adım atar atmaz peşlerinden Batı kültürünün bazı parçalarını getirmişlerdir. Batı kültüründen Müslümanlar ne anlayabilirlerdi ki? Yabancı oldukları bu kültürü Hristiyanlıkla bağdaştırmışlardır. Bu yeni kültürle istemeden de olsa mecbur oldukları için tanıştıklarından kendilerini aşağılanmış olarak görüyorlardı. Onlar için eski kültürleri yeterliydi. Bu eski kültür, Araplar ile Türklerin geçmişteki büyüklüklerinin hatırlanmasına yardımcı oluyordu. El Hamra Sarayı, Saracen'in felsefi ve matematik eserleri, Arap sayıları, Mauriler ve Türklerin muhteşem siyasi geçmişleri, bunların hepsi eski kültürün eserleriydi. Kur'an, yapılan her iş ile yaşamın alfa ve omegası idi. Kur'an'dan alınan bütün alıntılar ile İncil'deki kaynakları, Müslümanlar ve diğer halklar hatta insan aklı tamamıyla ayırt edememektedir. Müslümanların yaşam amacı, özellikle Kur'an'ı orijinal şekliyle okumak, anlamak ve açıklamaktır. Bu beceriye ulaşmak her Müslüman'ın idealidir. Bu amaçla çok sayıda mektep, iptidadiye ve medrese hizmet vermektedir. Müslümanların henüz Kur'an'ın ve hatta İncil'in bütün bilgilerin kaynağı olabileceğine tanıklık etmemiş olmaları üzüntü vericidir. Bu nedenle insanların her derde deva olabilecek kaynakları, bu iki kitabın içerisinde aramaları boşunadır. Mamafih her Müslüman, bütün benliği ile Kur'an'a tam olarak bağlı değildir. Bu nedenle özellikle yabancı idealleri aşamalı olarak bulsalar da Kur'an'a çok fazla yakınlık göstermemektedirler. Müslümanların, Batı'ya karşı dostane davranmadığı ve Batı'nın en iyi ideallerini sahte ve düzmece buldukları düşüncesi, iyi olmadığı gibi hayret vericidir. Müslümanlar, gelecekte pek fazla beklentilerinin olmayacağını vahametiyle geçmişin rüyalarına dalmaktadırlar. O eski dönemlerde her şey çok daha değişikti ve onlar ülkenin sahipleriydiler. Devlet idaresinde ise en üst kademededen en alt kademeye hatta en son jandarmaya kadar her şey onların ellerindeydi. Her Müslüman,

etrafında olan bitene büyük bir memnuniyetle bakabiliyordu. Her şeye muktedir olan sipahilerin önünde yaşlısı genci eğiliyordu. Müslümanlara, görüldükleri yerlerde korku karışımı saygı gösteriliyor, onlar da gururlandıkları için göğüsleri kabarıyordu. Onlar, büyük İslam'a sahip olan, Devlet ve taht sahiplerinin önünde titrediği soylu atalarının varisi olan sultana bağlıydılar. Onlar, İslam'ın geçmişte kazandığı büyük kahramanlıklara hayrandılar. Onlar, kendilerini 15. yüzyıl ve 16. yüzyıl Türkleri ile bir tutuyorlardı. Onlar, bugün dahi hilalin bir kez daha ortaya çıkıp buradaki ülkeler ve onların halklarına sahip çıkacaklarına dair olan sarsılmaz inanca sahipler. Müslüman emir almaya değil emir vermeye alışıktır. Her ne kadar Türkiye ile olan dayanışmanın zaman zaman sarsıldığına dair düşünceler olsa da Türkiye'nin hâlâ buralara sahip olabilecek güçte olduğuna dair sağlam inanç hiçbir zaman kaybedilmemiştir. Bu inanç 1856, 1878 ve 1881 yıllarında kısa sarsıntılar geçirmiş olsa da Türkiye'nin, Yunan Harbi'nden zaferle çıkması bütün Müslümanlar arasında gelecek için daha güçlü umutların doğmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra Bulgaristan tahakkuk devletidir. Mısır ise hâlâ Osmanlı egemenliğinin altındadır. Bosna Hersek ise sadece işgal edilmiştir. Girit kaybedilmemiş, Arnavutluk'a henüz dokunulmamıştır. Onca zamandır idareyi elinde tutan Osmanlı Devleti'nin hükümdarlık esasının elinden alındığı mı yoksa uzlaşma yoluyla yeniden bu asayı eline alıp da eski parlak günlerine dönebileceği mi düşünülüyor? Oysa Osmanlı Devleti, hâlihazırda kesinlikle güçlü ve büyük bir Devlet olup diplomasi yolunu destekleyerek Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya ile aynı safta yer alıyor. Sadece Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanma zamanının gelmesini beklemek gereklidir. İslam dünyasının yeniden doğuş zamanının gelmesi zorunludur. Yüce Kur'an'ın değerinin korunması ve sahip olduğu eski öneminin muhafaza edilmesi zorunludur. O hâlde yabancı

kültürle karışmak da ne demek oluyor? Sağlıklı siyaset yürütmek, beklemek demektir.

Bu şekildeki plan ve düşünceler, her Müslüman'ın kafasını karıştırıp dururken yüreğinin orta yerinde Osmanlı Devleti ve halifeye karşı hiç sönmeyecek olan aşk ateşi yanmaktadır. Güdülen siyasi bekleyiş onlara belirli sorumluluklar yüklemektedir. Her şeyden önce iyi birer Müslüman olarak kalmak, daha sonra ise Türkçeyi öğrenmek zorundadırlar oysa daha önceleri Türkçe bilmek önemli değildi. İşgal edilmiş bölge, Osmanlı'nın işgal ettiği bölgeydi ve ortada bu yabancılardan korkulacak bir durum yoktu oysa şimdi her şey daha değişik. Eski durumun yeniden oluşturulabilmesi için her Müslüman'ın, eskiye nazaran daha iyi birer Müslüman olmaya gayret etmesi gereklidir. Batılıların bütün ideallerini ihtiyatla karşılamak gereklidir. Çocukların hükûmet okullarından kaçınıp gerçekçi okullar olan mekteplere, iptidadiyelere ve medreselere gitmeleri gerekmektedir. Şayet çocuklar, dâhildeki hükûmet okullarına gitmek için zorlanırlarsa bunların yanı sıra mektep ve iptidadiyelere de gitmeleri için çaba sarf edilmelidir. Mektep ve iptidadiyeyi bitiren çocuk, Müslüman ruhu ile donanabilmek için babasının parası varsa İstanbul'a okumaya, parası yoksa Bosna'daki medreseye gönderilmelidir çünkü bu okulu bitirdiğinde dahi Müslüman ruhu ile donanmış olacaktır. Sultanın nüfuzunun muhafaza edilebilmesi için Osmanlı gençliği ile ilgilenilmesi gerekmektedir. Osmanlı gençliği pantürkçülük ruhu ile eğitilecek olursa sorumluluk yerine getirilmiş olacak ve mezara rahatça girilebilecektir. Ve çocuklar büyüyüp adam olduklarında babalarından devraldıkları emanete göre yetişen yeni genç nesli eğitmelidir. Her ne kadar bu uygulama layıkıyla uygulanıyor olsa da her babanın sorumluluğu altında olmalıdır. İşte o zaman rahatlıkla geleceğe bakarak beklemeye çekilebilir.

Beklemek, doğru olan tek siyaset yöntemidir. Yabancı ideallere açık ellerle sarılmak, eski geleneklerin yolunun üzerini

örtmek de neyin nesi? Beklemek gereklidir, beklenen o an gelecektir. Ve onların beklemek için gerçekten büyük enerjileri vardır.

Bekleme siyaseti uygulamaları için onları Doğu'ya karşı duydukları aşkın yanı sıra, Batı'ya karşı olan korkuları da yöneltmektedir. Onlar, Batı'nın kültürü ile temasa geçenlerin üzerinde bu kültürün nasıl hayranlık verici etki bıraktığını görmektedirler. Onlar, Viyana ve Zagreb'de yüksek tahsil yapan Müslüman çocukların evlerine döndüklerinde tamamen değiştiklerinin farkındadırlar. Onlar, monarşinin içindeki yüksek okullarda okuyan İslam-Türk eğitimine teslim olmuş çocuklarını kasten uzaklaştırmayı hayal etmektedirler. Bu nedenle her iyi Türk ve her iyi Müslüman'ın sorumluluğu, kendi çocuğunu Batı'dan korumak ve İstanbul'da ona gelecek garanti etmektir. Onlar, Batı kültürünün, yüreklerinin içine sızabileceğini hissettiklerinden hiçbir şey hissetmemek, görmemek ve duymamak için yüreklerini, gözlerini, kulaklarını kapatmaktadırlar. Çocuklarını âdeta Batı'dan gizliyor, bu da fayda etmiyor ise çocuklarını İstanbul'a emanet ediyorlar. Bu şekilde davranarak başlarını saklamaya çalışan çocuklara benziyor, bütün vücutlarını gizlediklerini düşünüyorlar.

Bir yöntem daha mevcut olabilirdi: O da Batı ile savaşmak. Fakat bundan korkuyorlar çünkü Batı ile savaşacak güce erişemediklerinin bilincindedir. Onlar, ideallerinin gerçekleşmesinin zorluğunu bildikleri için beklemeyi yeğliyorlar. Son 20 yılda sadece kötü tecrübeler edindiler. İdarî, millî ve siyasi bakımdan ayaklarının altındaki zeminin kaydığını hissediyorlar. Mesela, idari bakımdan Batı ile nasıl bir mücadelenin içine gireriler? Onlar tembelleşmiş, enerjileri tükenmiş, hiçbir inisiyatifi kalmamış, üstelik bütün bir sınıfı iktisadi yaşamdan soyutlamış ve kolları kadınları tarafından bağlanmış kişiler olarak daimî zararın içerisinde. Nihayetinde onlar, bütün kusurlarıyla toprak sahipleri sınıfından olan kişilerdir. Aslında onların

idari etkinliklerinin altında ne yatmaktadır? Onlar, toprak işçisini denetliyor, bilinçli bir şekilde üçte birleri topluyor, davalara bakıyor, şayet fırsat bulurlarsa beyliklerini sürdürüyorlar. Zengin olanlar bunları bile yapmazken yaşadıkları bir kasabada ruhi bunalım içerisinde tembelleşip tamamen yok olurken kendi işlerinin tamamını idarecilerine yaptırıyorlar. Subaşılar ise sık sık sahiplerinin ceplerini, kendi cepleri hâline dönüştürüyorlar. Bosnalı büyük zenginler ise Schlaraff'ın güzel yaşamını sürdürmekte ve vicdanen yapmak zorunda oldukları dinî sorumluluklarını yerine getirmektedirler. Kural-lara uygun olarak günde beş vakitten az olmamak üzere sabah, öğlen, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılıyorlar. Belirli namazlar arasındaki boş vakitlerinde bekleme siyasetiyle eğleniyorlar. Hükmetme alışkanlığı içerisindeki yaşamları içerisinde kişisel enerjiye ulaşmaları için zamanın yeterli olmaması kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Şimdiki toprak işçiliği sistemi ile düzenlenen ziraî ve idarî şartların farklılığına genel olarak bakıldığında çok büyük mal varlığına sahip Müslüman'ın olduğu kesinlikle düşünülemez. O, miras yoluyla elde ettiklerinden memnun olup en çok beğendiği şey ise ataları gibi gününü gün etmektir. O, geleceği önceden düşünmek için yapılan her türlü zorlayıcı girişimlere karşı bütün enerjisiyle karşı çıkmaktadır. Onun bu çizgisi, despot idarelerin altında gelişen, geleceği ve gelecek düşüncesini üstlenmek isteyen yönetimlere bu sorumluluğu tamamen bırakmak isteyen bütün Şark milletleriyle aynıdır. Bütün bunların yanı sıra büyük toprak ve mülk sahibi Müslüman, sahip olduğu geniş topraklardan yeterince faydalanamayacağını görmektedir. Ayrım yapmaksızın hepsi, topraklarından elde ettikleri gelirin azlığından şikâyet etmektedirler. Kendileri bu konuda tedbir almaya alışık olmadıklarından bütün kabahati toprak işçisinde bulmaktadırlar. Sahip olup da kiraya verdikleri taşınmazlarının yeterli rant getirmemiş olması nedeniyle yeni

oluşan toprak reformlarını suçlu bulmaktadırlar. Fakat şimdi oluşan bu toprak reformlarına hukuki bakımdan bakıldığında işgalden öncekileriyle aynı oldukları görülmektedir. Üçte bir-cilik veya yarım-cılık sistemi diğer adıyla “yarımcılar, **mezzaiuolo sistemi**” ülkenin her yerinde karşımıza çıkmakta olup eski âdetlerle örtüşmektedir. Avusturya-Macaristan, bu sistemi sadece hukuki sütunlar üzerine oturtmuştur. Bu sisteme göre toprak işçisi, tamı tamına belirlenen kazanımı hak etmiş sayıldığından toprak sahibine ödeme yapma zorunluluğu vardır.

Anapara en verimsiz topraklara yatırılacak olsa bile elde edilen gelir fazlası miktar, rant olarak kabul edilmektedir. Topraktan elde edilen bu rantın miktarı yarımcılar için sınırlanmazken parayla ödeme yapan kiracılar için sınırlandırılmıştır. Bu durumda yani yukarıda belirtilen örneklemeğe göre Bosnalı toprak sahibi, yüksek veya alçak miktarlarda rant elde edecektir. Elde edilen rant her ne kadar düşük olsa da yine kesinlikle toprak sahibinin yararına olacaktır. Şayet hiçbir rant elde edilmeyecek olsa dahi ki bu çok sık tekrarlanmaktadır, elde edilen geliri toprak sahibi ve toprak işçisi sahiplenerek aralarında paylaşacaklardır.

Bosna’da uygulanan toprak reformu şartlarına bakıldığında millî büyük ekonomistlerin bu mesele hakkında ne düşündüklerinin araştırılması gayet eğitici olacaktır. Aslında Bosna’nın toprak reformu şartları hakkında çok az şey yazılmıştır. Daha önce bahsettiğimiz *mezzaiuolo sistemi*, toprak işçiliği sistemiyle neredeyse tamı tamına uyuşmaktadır. Millî büyük ekonomistlerin bu meseleye karşı ne gibi tutumlar takındıklarının bilinmesi ilginç olacaktır. Popüler fakat ihtiyatlı davranışlar içinde olan millî büyük ekonomistler, toprak işçisinin kul, toprak sahibinin ise zorba olduğu düşüncesinde olmalarına rağmen sistemin yararlı olduğu kanısındaydılar. Olaya Stuart Mill’in “Siyasi Ekonomi” başlıklı II. kitabının, VIII. bölümünde, çok sayıda millî iktisatçı hakkındaki yazdıklarını ele alıp bakmak

istiyorum: “*Toprak sahibi, serbest köylüye nazaran yarımçı olduğundan gelir elde etmek için fazla gayret göstermediği gibi toprak işçisini zorlamak konusunda da fazla motive olamıyor çünkü ne kadar gayret sarf ederse etsin, gelir elde edilen yerin sadece yarısı onun payına düşmektedir.*” Yarımçı ile toprak işçisi, işlenen toprağa parasal herhangi bir yatırım yapmakla ilgilenmez, bu bakımdan serbest toprak sahibi, köylünün gerisinde kalmaktadır. Yarım ve üçte bir olarak yapılan yatırımlar, toprak sahibinin yararına olacağı için her toprak işçisi elde edeceği muhtemel gelirini başka amaçlı yatırımlar doğrultusunda kullanacaktır. Fakat toprak ıslahı için hiçbir gayret göstermeyen toprak sahibi, şayet toprak ıslahı için toprak işçisi çaba sarf edecek olursa ona engel olmayacak ve kendisine ait gelir fazlalığını verimli olmayan amaçlar uğruna harcayacak, elde ettiği tek bir forintini kendi toprağına yatırmayacaktır. Çünkü bir yarım ve iki üçte bir olarak bölünen toplam geliri en çok toprak işçisinin yararına olacaktır. Bu durumda her iki taraf da toprak ıslahı için gayret sarf etmediklerine göre toprak sahipliğinin ne durumda olduğu herkesçe kolayca anlaşılabilir. Toprak sahibi, en büyük paya sahip olma eğilimi gösterirken toprak işçisinin ise mümkün olduğu kadar az verme eğilimi bulunmaktadır. Toprak sahibini, elde edilen gelire toprak işçisini katmadan sahip olduğu mal varlığının nasıl artarak büyüdüğünü görmek memnun edecektir. Diğer taraftan toprak işçisi de toprak sahibini kendi yoksulluğunun içine çekme gayretinde olacağından ve en temel ihtiyaçlarının karşılanmasını hiç çalışmadan garanti altına alınmasını isteyeceğinden birlikte elde ettikleri gelirlerin fazlalığından ziyade kıt olmasını yeğlemektedir. Şayet toprak sahibi, verimlilik şartlarını toprak işçisine tamamen veya kısmen sunacak olursa yukarıda tanımlanan sefalet bir bakıma hafifleyecek olsa da elde edilen müşterek gelir hakkındaki düşünce tam olarak anlam kazanmayacaktır.

O hâlde toprak sahibinin sahiplik konumu çok parlak değilse toprak işçisinin de her bakımdan konumu pek parlak olmayacaktır. Birileri, kendi kendine bırakılan ve kendi çıkarlarını başkalarına aldırış etmeden koruma yetkisine sahip serbest köylünün, sahiplik konumunun daha iyi olduğunu düşünmesine kolayca kapılabilir fakat bu onlar için çok büyük bir yanlışlık olur. Serbest köylüler, buldukları köylerde tarımsal faaliyet gösterdikleri çiftliklerin az ya da çok sahipleri olmuşlardır. Fakat hiçbir zaman hazırda kendi paraları olmayan serbest köylüler, elde edilmesi kaçınılmaz olan sermayeye “*fondus instruktus*-bilgi fonundan” serbestçe sahip olmaktadırlar. Şayet köylü, kiralama amacıyla borçlanmışsa aslında sadece isim olarak toprak işçiliğinden vazgeçmiştir. Aslında burası, kendi sadık köylüsüne yani toprak sahibine toprak reformuyla verilen gelir olup bu hak, yıllık amortisman payı olarak ödenmektedir. Toprak işçisi, bu kaygan zemin üzerinde serbest köylüye nazaran daha iyi konumda olup daha az çile çekmektedir. Hukuki geçerlilik bakımından toprak işçisi, kendisinden sonra gelenlere sahip olduğu toprağı satamadığı gibi yükümlülüğünü de verememektedir. Nihai olarak zor durumda kalan toprak işçisi, bağlı olduğu toprak sahibinin bilinçsiz desteği ile tamamiyle sahiplik yıkımından ve tarım işlerinde çalışan gündelikçi seviyesine inme kaderinden korunmuş olacağını hesaplayabilir.

O hâlde toprak işçisi, bu dönemde yürürlükte olan sisteme binaen faaliyet gösterdiği topraklarda zorlayıcı tedbirler kullanamaz. Bu nedenle bu zorlamayı, ipotek mukabili borçlanmayı bir nevi spor hâline getirmiş olan eli açık ve cömert toprak sahipleri yapmaktadır. Gırtlığa kadar borç içinde olan beylerin çoğu, hak edişleri ödeyemedikleri zaman topraklarını parsel parsel sattıkları için Yezidiler, bir nevi komünist sahiplik olarak belirlediği Paraguaylı yerlilere benzemektedirler. Paraguaylı yerliler, öğretmenlerinin yarınını ve gelecek kaygısını anlayabilmeleri için sarf ettikleri çabaya rağmen Yezidilerin

kendilerine gündüz tarlalarını sürebilmeleri için bıraktıkları öküzleri, öylesine kesip akşam yemeğinde yemişlerdir. Gelecek kaygısını önceden algılama erdemini insan, Bosna'da bosna'ya aramaktadır. Ve bu kaygı sermaye yaratmanın ilk şartıdır. Sermayenin ana kaynağı ise tasarruf etmektir. Ardından iktisatlı olmayı, ölçülü biriktirme isteği belirlemektedir. Bu iki özellik, bütün Şark milletlerinin bilmediği özelliklerdir. Toprak sahiplerini bu nedenle suçlamak haksızlık olurdu, onun için bu kötü durumun suçlusunu geçmişin despot idarelerinde; sahip olmanın garantisinin olmadığı, belirli hukuki şartların konuşulmadığı, ertesi günün neler getirebileceğinin bilinmediği yerlerde (üçüncü bir kişinin tasarruflarının kolayca harcana-bileceği bu yerde, hiç kimsenin ölçülü olması ve tasarruf etmesi beklenemez) aramak gerekir. İktisadi çaresizlik ve israfa yönelim meziyeti, büyük toprak sahibi Bosnalıların dedelerinden geçen bir özellik olup geçmişteki atalarının köklerine dayanan çok değerli bir meziyettir. Fakat bu meziyetin işgal edilmiş taşradaki bölgelerde yeni bir uygulanabilirliği desteklemekte olduğunu sevinçle kabul ediyorum.

Her kim Bosnalı toprak sahiplerinin israf içindeki yaşamları hakkında hiçbir şey duymamışsa onu topraklarımıza çağırıyor ve kendisinin yakından bakıp görmesini istiyorum. Bosnalı toprak sahipleri, özellikle de büyük topraklara sahip olanlar ve sipahiler, evlerinde öyle bir lüks hayat sürdürüyorlar ki gelirlerini üç kata çıkarsanız dahi masrafları karşılanamaz. Bilindiği üzere bunlar Müslüman ailelerin içerisinde kadınlar ve erkekler olmak üzere ayrı yaşamlar sürdürmektedirler ki burada iki ailenin geçimi sağlanmaktadır. Hâlbuki bizde bu geçim tek hane olarak hesaplanmaktadır. Sipahilerin devamlı surette giydirilmesi ve soyunmalarına yardımcı olacak, ayrıca diğer hizmetleri görecektir çok sayıda kadının da bulunması gerekmektedir. Ev herkese açık olduğundan sadece kapıyı çalmak yeterli olacaktır. Gün boyunca yenilip içildiğinden, masaya en az on

beş çeşit yemek getirilmez ise itibar zedelenmiş olur. Bazı yemeklerin bedeli çok pahalıdır. Örnek verecek olursak vasat bir masaya dahi konulan baklavanın fiyatı 10 forinttir. Bu yiyecek için 50 sarı para (žutanjak), ayrıca büyük miktarda şeker ve yağ gerekmektedir. İtibarlı evlerde bir günde sarf edilen ½ kg kahve için büyük paralar harcanmaktadır. Sadece evinin ihtiyaçları için ayda ortalama 300-400 forint harcayan ve senede ortalama olarak 3.000 forint geliri olan orta gelirli bir toprak sahibinin yıllık gelir-gider tablosu hesaplandığında elde edilen yıllık gelirin bu tabloyla örtüşmediği kolayca görülecektir. Bosnalı toprak sahibi, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için genel olarak fazla uzaklaşmadan kendi tüccarına başvurur, istenilen malları teslim eden tüccarın yukarıda belirtilen duruma göre anlayış gösterip ortaya çıkan hesabı yuvarlaması ise tamamen doğaldır. Bütün bunun neticesi olarak borç, yeni borçlar, yıkım ve iflaslar ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik şartlarla oluşan bu iğrenç durum, daha küçük ve akıllı toprak sahiplerini düşünmeye itmektedir. Kötüleşmiş mali durumlar olumsuz etkiler yarattığından çoğunluğun morali bozuktur. Onlar, gelirleri azaldıkça borçlarının yükselmekte olduğunu görürler. Son 20 yıl içerisinde çok sayıda toprak sahibi ailenin nasıl tamamen çöktüğünü görürler. Çok sayıda itibarlı toprak sahibi bugün, sahip oldukları sade ve küçük bir dükkân, kahvehane veya zanaatkâra kiraya verdikleri akaretlerinden kıt kanaat geçinmektedir. Çok sayıda kişi, iflasın eşliğinde olduğundan alacakları küçük bir borç bile onları mali açıdan sıkıntıya itecektir. Onlar, günbegün ortamlarındaki kişilerin nasıl eksildiğini fark ediyorlar; çünkü her yıl onlardan birkaç kişi ebediyen yok olup gidiyor. Kaderin bu acımasız baskısı, en zenginleri bile belirli endişelere itmekte, bu toplulukta yer alanları korkunç şekilde yakıp yıkan sarıktan korkmakta, kendi varlıklarının geleceği için endişe duymaktadırlar. İşgalden sonra hepsinin elinde, az veya çok, büyük varlıklar

bulunuyordu. Nasıl oluyordu da varlıkları oluşan yeni şartlar dâhilinde büyüyeceğine daha da ufalıyordu? Oluşan yeni şartlarla birlikte fiyatlar yükseliyordu. Eskiden bir krona alınabilen bir şey için bugün 10 kron ödenmektedir. Her şey git gide pahalalanırken kesin olarak onların varlıklarının özünü oluşturan taşınmazların ise zar zor değeri yükseliyor. Nasıl oluyor da yeni şartlar, hem de onların ceplerine darbe vuruyor? Avusturya-Macaristan, ülkeye daha önce hiç kimsenin rüyasında bile göremeyeceği çok kültürlü kurumsallaşma getirmiştir. Örnek verecek olursak 20 yıl önce sahip olduğu varlıkları ipotek ettirerek bankalardan yüzlerce nakit çekilebileceğini, ipotek edilmiş topraklarından en küçük bir parçasının bile değerlerinden hiçbir şey kaybetmeyeceğini, topraklarını rahatça işleyebileceğini, bu imkânların sağlanabileceğini kim düşünebilirdi. Oluşturulan tasarruf imkânlarıyla küçük esnaf ve tacirlerin emek sarf edip güçlülük elde ettikleri birikimlerini değerlendireceklerini, bu tasarrufların ise zorda kalan büyük varlık sahiplerinin faydalanmasına sunulacağını kim düşünebilirdi? Daha önceleri meşgale aramak için İstanbul'a gidilirken şimdi ülkenin tamamında çeşitli meşgale alanları açılacağını kim düşünebilirdi? Demir yollarının döşeneceğinin rüyasını kim görebilirdi ve bu yolla ülkeye tonlarca mal yığılacağını, fiyatı yüksek de olsa ihtiyaç sahibi kişilerin bu mallardan vazgeçmeyeceğini kim düşünebilirdi?

Yavaş yavaş, nerdeyse dilencilik konumuna getirilmiş olan büyük toprak sahibi Müslüman toplumunun, Batı'nın muhtemelen kültürüne teşekkür etmesi mi gerekir? Varlıklı kişiler olarak onların eğitim derecelerine, gururlarına, geçmişlerine karşı duydukları sevgiye son 20 yılda yaşadıkları kötü deneyimlerine bakarak bu Yeni Çağ'a iki elle sarılmış olmaları nedeniyle onları eleştirebilir miyiz? Batı ile yarışa kalkışmalarını, sahip oldukları varlıklarını kaybetmenin kaçınılmaz olduğu düşünceyle talihsiz acılarının içine gömülmelerini eleştirebilir miyiz?

Eski dönemde sahip oldukları konuma tekrar dönebilme umudu taşımaları, atalarını mutlu kılan Osmanlı ve Şark döneminin rüyasını görmelerini tenkit edebilir miyiz?

Fakat millî açıdan bakıldığında Bosnalı Müslümanlar, daha iyi tecrübeler edinmemişlerdir. Avusturya-Macaristan çeteleri, Bosna Hersek'i işgal etmişlerdir. Avusturya-Macaristan çetelerinin ardından son olarak ülkenin üzerine ulusçuluk güden askerî birlikler hayalet gibi çökmüşlerdir. Hakeza Bosna ile Hersek kendilerine ait ulusçuluk meselesine sahip çıkmak zorundadırlar, aksi takdirde monarşinin onuruna layık olamayacaklardır. Diğer dinlerin mensupları için çözüm oldukça tekdüzedir. Ortodokslar Sırp, Katolikler Hırvat olurlar fakat yoksul Müslümanlar ne olacak? Çünkü onlar, kendilerine ulusçuluk hakkında konuşulmasına alışık değiller. Osmanlı İmparatorluğu sadece Müslüman olan halkı tanıyor, geriye kalanları ise “*quantite negligible*” (*ihmal edilebilir*) olarak tanımlıyordu. Şimdi onlar da karar vermek zorundadır, aksi takdirde polise şikâyet dilekçelerini bile yazıp vermekten aciz olacaklardır. Bu baskı altında değişik düşüncelere kapılmaktadırlar. Kimileri (çok büyük çoğunluğu) Türk olduklarını kabul ederken Müslüman olarak nitelendirilmekten pek de memnun olamamaktadırlar. Şayet onlar halk olmanın yegâne ölçütünün din olduğunu düşünüyorsa görünüşe göre oluşan zorlayıcı şartlar altında bu durumu anlamak kolaydır. Evet, modern bir kişi üç temel özelliğe sahip olmak zorundadır: din, millet ve siyasi görüş. Bu üç özellik de onların tamamen yabancı olduğu özelliklerdir. Fakat onların bu son iki özelliği tamamıyla umursamamaları doğaldır çünkü Osmanlı hükmü altında Ruslarla bir tutulmayı istemezler. Aslında onlar, oluşan bu sıkıcı durumun kısmen de olsa farkında olup paradoksal özelliklerin üzerinden geçmektedirler. Aynı dine mensup, aynı âdetlere sahip kişilerin yaşadığı ve aynı adalet şartlarının uygulandığı tek ülke Türkiye'dir. Bosnalı bir Müslüman'ın, Türk dilini bilmediği hâlde, Zagreb

veya Belgrat'tan ziyade kendisini İstanbul'da daha rahat hissedeceği daha anlaşılır bir durum değil midir? O hâlde onlar, "Biz Türk'üz." diyorlar ve Osmanlı Devleti içinde oluşan şartlara ısınıyorlar. Onlar, okumayı bilmeseler de Türk gazetelerine abone oluyorlar. Onlar, ülkede konuşulan dilde Türk kelimelerine sıkıca sadık kalıyor, nihai betimlemelerde kullanıyorlar. Onlar, kendilerine bir başka millet olduklarını dayatan herkesi hor görüyor, Türk olduklarını kabul etmeyen dindaşlarından da nefret ediyorlar. Kendi kendilerine: "*Gülünç, âdeta bizi Slavlaştırarak istiyorlar.*" diye söyleniyorlar. Hem Slavlarla bizim ne ortak yanımız olabilir ki? Fashılar bize çok daha yakınlar. Birkaç yüzyıl öncesinde belki de onlardandık fakat bugün onlardan olmamız için hiçbir neden yok. Bununla birlikte gerçek milliyetimizi gizlediğimize göre ne gibi bir beklentimiz olabilir ki? Şayet sade Bosnalılar olarak kalırsak siyasi geçmişi, kültürü olmayan önemsiz ve yoksul bir nesil oluruz. Şayet Hırvatlara dâhil olursak sıkıntıya maruz kalıp Katolikliğin içinde boğuluruz. Şayet Sırlara dâhil olursak Ortodoksluğun etkisiyle aynı sıkıntıya maruz kalırız. Öyle ise bizler Türk olarak kalmaya mecburuz ki bu da açıkça anlaşılmaktadır. Şayet bu politikamızı devam ettirerek dedelerimizin çok kan döktüğü Türklerin şanlı geçmişine iştirak edersek bizimle aynı dinden olan, âdetleri ve bütün adalet anlayışları bizim varlığımızla örtüşen bir millete iştirak etmiş oluruz. Hem böylelikle bizi her zaman himaye edecek, zorda kaldığımız an güvenebileceğimiz bir koruyucumuz olacak. Şayet göç etme durumu olursa gerçek Türkler olmasak da nereye gideceğimizi biliriz. Hiç olmazsa böylece çocuklarımız gerçek Türk olsunlar. Aksi hâlde herhangi bir diğer millete bağlanacak olursak Türkiye ile olan bağlantımız ve orada olan bir kısım dostlarımızı kaybetme tehlikesi ile karşılaşacağımız gibi zor durumda kaldığımızda Tanrı'ya bile gerektiği gibi dayanma imkânından mahrum kalacağız. Bu durumda, kendi kültürünün dışına çıkıp ıstırap

çekmeye başlayacak olan bizler, yavaş yavaş tükenmeye terk edilmiş ve kahrolası Batı'nın insafına veya insafsızlığına bırakılmış olacağımız için gerektiğinde ölümcül darbeyi indirmekten çekinmeyeceklerdir. Bu nedenle geleceğimizin güven altında olmadığını idraki içinde olan hepimiz, gözlerimizi yukarıya yani yarımaya çevirerek duamızı fısıldamak, “*in hoc signo vi-ces*” (fethedeceksiniz) diye haykırmak zorundayız.

Yine, belli bir azınlık olan sevgili entelektüel genç Müslümanlarımız, (şeytanlaşmış) Hırvatlara katılacaklardır ki bunların çoğunluğu Viyana veya Zagreb'de yüksek okullar bitirmiş gençler olup şimdi liberal görüşlere mensup kişilerdir. Bunlar, Batı ideallerinin derin etkisi altında kalan uzak görüşlü Müslümanlar olup aynı dinden olan kişilerden çekinmektedirler. Hırvatlaştırma ayinlerinden *resrvatio mantalis* (zihinsel çekince-açıklanmamış çekince) uzak durmamaktadırlar. Bunlar bir bakıma Bosna-Hersek'in Jön Türkleridirler. Bunlar, Batı ile barışık olduklarından geleceğe umut ve inançla bakmaktadırlar. Bunun yanı sıra gerçekten eğitilmiş ve ileri görüşlü olan bu kişiler, Avusturya-Macaristan'la sadakat içinde iş birliği içerisindedirler. Fakat bunlar, Türk ulusundan sayılan ülkenin ünlüleri, toprak sahipleri ile özellikle büyük sipahiler tarafından önemsenmedikleri için bunlara, Batı'nın paralı öncüleri gözüyle bakılmaktadır. Ayrıca bunlar, manevi duyguların değil de paralı kişilerin peşinden gittikleri için inançlı kişiler tarafından nazariitibara alınmamaktadırlar. Bütün bu nedenlerden dolayı yalnız kaldıkları için Avusturya-Macaristan'ının yüksek okullarından destek beklemektedirler. Dindaşları bunları yeni kültürün dilencileri, Müslüman örnekler, küçük kâhinler ve siyasi cüceler olarak vasıflandırırken yine de bunları belli bir merak içerisinde izlemektedirler. Tutucu büyük toprak sahipleri bu gençler hakkında hiçbir şey duymak dahi istemektedirler. Her iki tarafın çıkarları öylesine birbirine zıttır ki uzlaşma sağlanması mümkün değildir. Bir tarafta hep eski ve

köhnemiş şeylere özlem duyan, mal varlıklarının esiri olmuş, kendi asaletleriyle övünen, büyük toprak sahipleri; diğer tarafta ise 20 yıl boyunca maddi sıkıntılar çeken, Batı ile dostane ilişkiler kuran ve sadece iyi sayılabilecek tecrübelerden geçen, demokratik idealleri olan Hırvatlaşmış bu gençlik yer alıyordu.

Hırvat halkından olan bu Müslümanlara, Sırp halkından bireysel olarak Müslüman olan kişiler de katılmışlardır. Şayet Sırp- lar için bir sıkıntı olduğu düşünülecek olursa aynı sıkıntıdan muzdarip olan bireysel Müslümanları kendi saflarına çekmeyi başarmış olmaları anlaşılabilir bir durumdur. Bunlar yüreklerini birbirlerine açarak daha düzel zamanların rüyalarını birlikte görmektedirler. Bütün bunlara ilaveten Bosnalı Sırp- ların, eriştikleri siyasi olgunluk ve eğitimsel bakımdan Müslümanlardan üstün olması nedeniyle onlardan bazılarını kendi saflarına çekip Sırplaştırması da anlaşılır gibidir. Fakat Müslüman olmuş Sırp- ların, daha önce bahsedildiği üzere Müslüman olmuş Hırvatlara nazaran ülkede çok daha az taraftarı bulunmaktadır. Ayrıca Sırp- lar, Ortodoksluğa dar anlamda bağlılık göstermektedirler. Bunun yanı sıra Sırp halkından olan Müslümanların, kendi taraftarları özellikle de büyük toprak sahiplerinin gözünde değeri alt seviyede olduğundan diğerlerine nazaran başarı oranları da çok daha düşüktür.

Yukarıda bahsedilen ve kesinlikle Sırbistan'ın dışında ağırlığı hissedilen üç halkın mensubunun yanı sıra bir bakıma yerli halktan oluşan bir dördüncü halk bulunmaktadır. Ben burada kendilerini İslam dinine mensup kişiler olarak gören Bosnalıları kastediyorum. Bunlar, yukarıda daha önce bahsedilen Türkler, Hırvatlar ve Sırp- lardan çok daha değişik düşüncelere sahiptirler. Bunlar, Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı işgal etmiş olduğunun, işgalcinin ise onca yıl vermiş olduğu zorlu çalışmaların, harcadığı bedensel enerji ve bu uğurda yaptığı yatırımların ardından iyi niyet göstergesi olarak bir başkasına hediye etmeyeceğinin farkındalar. Yani bu yeni oluşum ile

açıkça bir mücadelenin içine girmek doğru olmazdı. Bu durumda en akıllı yöntem, tabii ki kişi, en yeni ideallerle barışık ise siyaset yapmasıydı. Böylece en iyi neticelere anlık da olsa ulaşmak mümkün olabilir. Bu nedenle Türk olmakla sanki geçmişin beklentisi içerisindeymiş gibi bütün kuşku ve şüpheleri üzerine niye çöksün ki? Neden kişi Sırp veya Hırvat olarak kaldığını belirterek kendi dindaşları ve kendi siyasi düşmanlarının nefretini üzerine çöksün ki? Bu nedenle en akıllısı, bir kenara çekilip bütün milliyetçilik deneyimlerinden uzak kalmak, günümüz koşulları içerisinde en iyisi olan hiçbir kıskançlığa ve tenkitlere yer verilmeyen halkçılığa sarılmaktır. Bu durumda hiç kimse elimiz kolumuz bağlandı diyemeyeceği gibi tam aksine halkçılık, hiçbir yolu kapatmadığı gibi bütün yolları da açmaktadır. Ancak ileride lüzum görüldüğü durumda kişi nihai olarak tarafını seçmek zorunda kalırsa sağa veya sola dönerek günün koşullarına göre kendi özdeşliğine en iyi uyan tarafa doğru yönelmelidir.

Bu şekilde konuşanlar Müslüman oportünistler (fırsatçılar) olup kendi programları için “*carte blanche*” beyaz kartı seçmiş olanlardır? Tam anlamıyla bunlar, kurnaz millî-siyasetçilerdir. Bunlar, her şeyi çarçur eden çok dağınık davranışlar sergiledikleri için tanınmaları pek mümkün olmadığından bunları hiçbir tutkusu olamayan partilerin gerçekten sade ve sadık kişileri olarak görmek mümkündür. Bunlar geçmişlerini inkâr eden kişilerdir. Bunlar diğerlerinin kutlamalarına katılmayı arzulamıyorlar. Bunlar Bosnalı köylü halka bağlı kalmıyorlar. Kendi dindaşları arasında özel bir saygı görmedikleri gibi diğer küçük taraflar üzerinde etki başarısı gösteremiyorlar. Yukarıda belirtilen şartlardan, millî bakımdan Müslümanların gerçekten iyi iktisadi tecrübeler edinmedikleri açıkça görülmektedir. Bununla birlikte diğer din mensupları belirli diğer halklara katılırlarken geriye kalan bir tek Türkler ise dört halka bölünmüşlerdir. Birileri Türk olarak kalırken diğerleri Boşnak

olmuş, bir diğeri ise Hırvat ve Sırp olmuşlardır. Sanki Müslüman oluşumunun üzerinde bir çeşit lanet dolaşüyor ve onun ideallerine uyan bir milliyet bulmasına engel oluyor. Bu arada diğeri anlaşılabilir bir siyasete sahipken kötü neticeler elde edilmemesi adına bütün güçlerini kullanarak düşünüyor ve aralarında tartışıyorlar. Ortada olan bu uyumsuzluk nedeniyle gelecek kaygısı içinde olan ve sağlıklı düşünebilen herkesi bir nevi korku sarmaktadır. Şayet kendi acıklı konumlarının nedenlerini kendi içlerinde göremedilerse ısrarla sebebinin yeni kültüre niye dayandırıyorlar; sanki bu yeni kültür onları zayıflatmak, bölmek, teslim almak, onların onurunu ve geçmişteki büyüklüklerini yok etmekle kendisine bir fayda mı sağlamış olacaktır? Bunlar, son 20 yıl içerisinde her bakımdan geri kalmış olduklarının farkına varınca umutsuzluğa kapıldıkları için tek kurtuluşu tesadüflerde arıyorlar.

Bosnalı Müslümanların iktisadi ve milli bakımdan çok kötü deneyimler yaşamış olduklarını nazariitibara alacak olursak siyasi deneyimlerinin de iyi olmadığını söylersek şaşırmanın gerekir.

Gerçi Avusturya-Macaristan, bugüne kadar Bosna'da anayasa ilan etmemiştir fakat işgal edilmiş bölgenin üzerinde esen Batı rüzgârları ilerici siyasi idealler getirmektedir. Sadece Hırvatlar değil, Sırlar da kendi bölgelerinde bu gereksinimlerden faydalanırken Müslüman bölgesine bu yeniliklerden hiçbiri uğramamaktadır. Onların manevi oluşumlara özel ilgisi olmamasının anlaşılır olması gerekmektedir çünkü daha önce Bosna vilayetinde bu oluşumların üzerinde âdeta gümrük yasağı bulunuyordu. Ama diğeri taraftan bakıldığında bu nedenden ötürü Bosnalı Müslümanların diğeri bütün oluşumlarda olgunlaşmış olduklarını da anlamamız gerekmektedir.

Türk hükümetinin uyguladığı rejim, despotluk rejimiydi ve bu rejim sadece kendilerininindi. Onlara göre burası otonom

bir bölgeydi çünkü bu uygulamada sadece kendilerinin çıkarları gözetilirken bütün diğer tarafların elleri boş kalıyordu. Onların çıkarları devletin de çıkarıydı. Günümüzde izah edildiği gibi bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklara sahip olması onların işine gelmediği gibi yapılarına da uymuyordu. Bu sebeple büyük toprak sahipleri, çıkarlarının Müslüman asiller ile aynı tutulmamış olmasından dolayı hükûmete sitem etmişlerdir. Bir zamanlar büyük topraklara sahip olan Türk burjuvazisi, hükûmetin herkesi eşit olarak koruduğunu ve herkesin hatta toprak işçilerinin de eşit hak ve ayrıcalıklara sahip olduğunu anlamıyor, bu nedenle mücadele veriyor ve serzenişte bulunuyorlardı. Ne var ki sadece kendi topluluklarının önünde söz söyleyebilen birkaç akıllı öndere sahip olan diğer din ve ulustan olanların yanında başka hiç kimse olmadığı için onlar, sadece kitleler olarak görüntü verebilirler. Sonra herhangi bir yetkiliye şikâyet dilekçesi verilmesi gerektiğinde bu dilekçe, belirli bir şekilde değil de halkın kendi temsilcilerinin belli bir kalıba göre sundukları dilekçedir. Aslında bunlar, organize olmamış bir kitlenin sadece sayısal bir kalabalığın temsilcileri olup eylemleri ise kim tarafından yapıldığı bilinmeyen birtakım mırıldanmalar, hışırndanmalar, daha çok koparılan gürültüler hissi vermektedir. Kendi yönetimleri olan küçük topluluklar, kültürel ve diğer bakımdan güçlü olan topluluklara -yani Hırvat Müslümanlar Hırvatlara, Sırp Müslümanlar Sırp-lara katılırlarken sadece bütün halkın özünü oluşturan çok yaşlı soylular, gururlu büyük toprak sahipleri yönetimsiz ve tarafsız kalmışlardır. Bununla birlikte ülkedeki küçük toplulukları temsil eden gazeteler bulunmaktadır. Hırvatları Mostar'da çıkan "Osvit", Sırp-ları Mostar'da çıkan "Srbski Vjestnik", Boşnakları Sarayevo'da çıkan "Boşnjak" gazeteleri temsil ederken, Türk ulusundan olan büyük toprak sahiplerini temsil edebilecek kendilerine ait küçücük bir yayın organı bile yoktur. Fakat büyük toprak sahibi yaşlı soylular, yönetilmeye ihtiyaç duymadıkları

için gazete çıkarmanın gerekli olmadığı düşüncesindedir çünkü onlar geçmişteki büyük ideallerin taşıyıcıları ve varlıklı kişilerin mirasçıları olup devlet tarafından ülkede oluşturulmuş yüksek sınıftı. Şayet birileri bu sınıfın büyüklüğüne uymayan günümüzün karışık sistemine istinaden onları ve onların çıkarlarını gözetmek zorunda kalacaksa bu sadece “devlet” olmalıdır. Üstelik devlet, onların çıkarlarını korumak zorundadır çünkü hükûmetin gereksinimlerine hitap eden yegâne onlardı. Ayrıca, devlet’in çıkarlarına düzenli bir şekilde hizmet ettiği düşüncesinde olan bu sınıf, kendisinin yok olması durumunda devletin de yok olacağı inancındadır. Onlar, soylu büyük toprak sahiplerinden sadece bir tanesinin göç etmesi durumunda ülkenin fakirleşeceği, bir diğer deyişle devletin bir bakıma dayanacağının da zayıflayacağı inancındadır. Onlar kendi siyasi konularının o denli önemli olduğu inancındadırlar ki sınıfsal çıkarlarını devletin çıkarları ile bir tutmaktadırlar. Çünkü yüreklerinde Yeni Çağ’a karşı besledikleri düşmanlığı açıkça ortaya koyuyor ve buna rağmen çıkarlarının korunmasını talep ediyorlar çünkü masum inançları dâhilinde “*conditio sine qua non*” (olmazsa olmaz) oldukları ve yeni hükûmetin onlar olmadan eski hükûmet gibi ayakta kalamayacağı inancı içerisindedir. Fakat oluşan şartların farkında olan herkes, Avusturya-Macaristan Bosna Hersek’ten vazgeçmeyecek olursa kendi çıkarlarını Türk ulusundan olan büyük toprak sahiplerinin çıkarları ile bir tutmayacağı farkındadır. Bunun yanı sıra, en dar görüşlü büyük toprak sahibi soylu kişinin bile yeni rejimin, Bosna Hersek’te keyfine göre değişik bir zihniyet uygulamasına ve bu uygulamayı siyasi bir çerçeve içine yerleştirmesine kesinlikle tahammülü olmayacaktır.

Büyük toprak sahibi Müslümanlar, bu siyasi hareketi anlamak istemiyorlar çünkü anlayacak olurlarsa geçmişle bütün bağlarını koparmış olacaklardır. Bu nedenle Avusturya-Macaristan’ın büyük toprak sahipleri olan Bosnalı Müslümanların

arasında dostlarının olmaması tamamen doğaldır. Şimdi bu ortama geçilebilir mi diye sorgulanmaktadır.

Ben ise bu meselenin tek çözüm yolunun işgal edilmiş bölgenin ilhak edilmesini olgunlukla karşılayan kişilerin görüşlerini paylaşıyorum. Şayet Avusturya-Macaristan, Berlin Kongresini imzalamış olan yetkililerin nezdinde Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ilan edecek olursa o zaman Türk ulusundan olan büyük toprak sahipleri ikilem içine düşecek veya yeni oluşumlara uyum sağlamak zorunda kalacaklardır. Aslında onların hepsi birden, aynı anda Türkiye'ye göç etmek istediklerini ilan ederdi. Fakat bu kararlar uygulanacak olursa hepsi darmadağın olurdu. Bosnalı Müslümanların büyük çoğunluğunun toprak işçiliği sistemi içerisinde tarımla uğraştıklarının akıldan çıkarılmaması gerekmektedir. Büyük toprak sahipleri göç etmek istiyorlarsa öncelikli olarak topraklarını satmak zorundadırlar. Ülkede yaklaşık olarak 5.000 Müslümanın yaşadığı ve bunların 2/3'ünün büyük toprak sahipleri olduğu hesaba katılacak olursa bunca toprağın birden satılmasının ne denli zor olacağı açıkça anlaşılmaktadır. Asıl mesele ise bu miktardaki taşınmazlar için alıcının bulunması meselesidir. Bu arada Bosnalı toprak işçilerinin sadece Bosna-Hersek Ülke Bankasının yardımıyla toprak satın aldıklarını unutmamak gerekir. Buna istinaden bankanın bu kadar toprak için ipotek kabul edip gereken milyonları ödeme gücüne sahip olup olmaması da ayrı bir meseledir. Şayet bankanın bunu başarabileceğini düşünecek olursak devletin hiçbir kaybı olmazdı çünkü devlet, bu sorunu en basit ve en ucuz şekilde hallederek toprak reformunu da halletmiş olurdu. Toprak meselesinin verdiği ağırlık, Avrupa ülkelerinden sadece devrim Fransa'sında başarıldığı gibi bir gecedte bertaraf edilmiş de olunurdu.

Bu sadece teoriden ibarettir oysa uygulamada her şey tam tersine geliyordu. Bosna-Hersek'in toplamda 1,5 milyon nüfusu bulunmaktadır. 300.000 toprak sahibi, topraklarını satışa

çıkardığında taşınmazların piyasası öylesine yoğunlaşmış ki arz-talebi saçma sapan bir hâle getirir, taşınmazların değeri düşünce satıcıların içinde bulunduğu ağır durum onları yıkım noktasına getirirdi. Sadece en büyük zarara uğramış kişilerin toprakları büyük maddi kayıplarla satılabilir, taşınmazlarda büyük kriz yaşanır, yaşanan her kriz ardından ise kötü neticeler oluşurdu. En düşük fiyatı elde etmekten çekinen toprak sahipleri bu durumda satış kararlarından vazgeçer, arz ve talep normal hâle gelene kadar satışlardan vazgeçilme durumu uzun süre devam ederdi. Nihayetinde satıcıların önemli sayıda azalmasıyla göç etme niyetinde olanların da sayısı önemli ölçüde azalırdı. Buna istinaden göç etme niyetinde olan çok sayıda müstakbel göçmen, büyük ihtimalle son anda bu karardan vazgeçip ülkede kalırdı.

Burada söz konusu taşınmazlar olsa da her toprak sahibinin taşınmazlarının yanı sıra belirgin miktarda menkulleri de bulunmaktadır. Peki, bu durumda sayısız hayvanı, tahılı, tarım makinelerini, aletleri ve diğer taşınmazları uygun fiyatla satın alabilecek alıcıları bulmak mümkün olabilir mi? Bunca emlaki satın almaya hazır vurguncular belki bulunabilirdi fakat hazır parayı nereden temin edebilirlerdi ki? Bu durumda borçlanma talepleri satış arzlarının üzerine çıkardı. Borçlanmalar ise sadece çok yüksek faizlerle gerçekleşebileceğinden nihayetinde taşınmazların piyasasında alınan kötü neticeler burada da aynen ortaya çıkardı. Bütün bunların yanı sıra, Müslüman toprak sahiplerinin, özellikle de büyük toprak sahiplerinin neredeyse hepsinin büyük borç içinde olduklarını unutmamamız gerekmektedir. Bunlar, Bosna'dan göç etmek istediklerinde ipoteğe bağlı borçlarını kendi zayıf gelirlerinden ödemek zorunda kalacaklarından bu özel durumda çok sayıda büyük toprak sahibi Müslüman, zengin olduğu topraklarını bırakıp giderken Türkiye'ye fakir birer emekçi olarak varacaktır.

Bu durumda bütün Bosna-Hersekli Müslüman toprak sahiplerinin birden göç etmesi mümkün değilken sadece belli bir kısmı göç edebilir. Şayet büyük toprak sahipleri göç edecek olursa onların ardından gözyaşı dökülmesi gerekli olmaz, böylece toprak reformu meselesi kendiliğinden çözülmüş olur ve devlete fazla mali yük binmezdi. Onda birleri toprak işçileri ödediğine göre asıl vergi mükellefleri ülkede kalır, büyük toprak sahiplerinin kendi beyliklerinden ödediği birkaç forint ödenmemiş olsa da toprakları ele geçiren yeni sahiplerinden ise kesinlikle bunun iki misli elde edilirdi.

Belli parsellere sahip köylü toprak sahipleri ile şehir emekçileri göç edecek olurlarsa yine bunların ardından yas tutmak gereksizdir. Hükümet bir şekilde bu sosyal meseleyi çözmüş olurdu. Önemli olan, Müslüman vatandaşların verimli topluluğunu temsil eden, küçük ve orta tabakasını oluşturan köylü toprak sahiplerinin ülkede kalmasıdır. Bu küçük ve orta tabakayı teşkil eden köylü toprak sahipleri, diğer her köylü gibi kendi toprağını çok sevdiği için evini yurdunu terk etmeyecektir. Şayet onlardan birisi göç edecek olursa bunu kendi isteğiyle değil de daha çok fanatik derebeylerin ve tutucu hocaların zorlamaları ile yapmıştır.

Yoğun olarak göç hareketi baş gösterdiğinde büyük bir ihtimalle büyük toprak sahipleri ile sipahilerin hepsi göç etmezken onlardan sadece içeride Türk ulusuna entegre olmuş yurtseverler, yeni oluşumlara öylesine alışmayı becerememiş, maddi zararlara uğramış kişilere iştirak etmeye hazır, Türkiye’de yeni bir vatan arayan kişiler göç edecektir. Bunların yanı sıra, şimdiye kadar sahip oldukları yer ve yurtlarını çekinmeden bırakabilecek birtakım köy ve şehirli emekçiler göç edebilir çünkü onların yeni vatanlarında ne kazanabilecekleri ne de kaybedebilecekleri bir şeyleri yoktur. Fakat bu yersiz yurtsuz kişileri derebeylik sınıfından göçe kışkırtan büyük toprak sahipleri ile hocalar, onların kitleler hâlinde göç

etmelerine izin vermezlerdi çünkü ciddi bir hareket başlatılacak olursa onlar olmadan bu hareketin içinde olamayacaklarının bilincindeydiler.

Bununla birlikte, ihtimal dâhilinde olsa bile birçoğunun korktuğu gibi büyük ölçüde göçler olmazdı. Çünkü işgal edilmiş bölgelerin ilhak edilmesiyle ülkede bugün dahi önemli yerleri elinde tutan Müslüman nüfusun büyük bir kısmının Türkiye'ye göç etmesi durumunda bu nüfusun sayısı ülkede en son sıraya inerdi.

Müslümanların büyük çoğunluğunun göç etme konusu, son 20 yıl içerisinde Bosna siyaset tarihinin ilginç başlıklarından birisi olmuştur. Göç konusu ya aşırı gerginlik, fakirlik ve sefalet ya da dayanılmaz siyasi olayları kıskırtmıştır. İlk sırada yer alanlar İrlanda'yı, ikinci sırada yer alan olgular ise Fransız Protestanları ile İngiliz dinî reformistleri Puritanları akla getirir de Bosna'da, bunların hiçbiri vuku bulmamıştır. Aşırı gerginlik söz konusu bile edilemez derken ben burada kesinlikle aşırı gerginlikten değil de kısmi olayların olduğu düşüncesindeyim çünkü çalışan kişilere olan talep, iş isteyenlerin sayısının hâlâ çok üzerindedir.

Bosna Hersek'te oluşan siyasi gelişmelere gelince Avusturya-Macaristan'ın kısa denilebilecek 20 yıllık dönemde kendi sorumluluğunu yerine getirmiş olduğunu memnuniyetle kabul etmek gerekir. Buna istinaden ülkenin sosyal ve siyasi şartları, hükümetin sorumluluğu altında ise o zaman çok iyi durumdadır. Yeni yönetimin Müslüman soylular ile büyük toprak sahiplerinin nazarında değeri olmadığı gibi onlar, daha önceki siyasi eşitlik ile dinin iç toleranslarını yenisiyle karşılaştırdıklarında yeni hükümetin ekonomilerini, millî ve siyasi durumlarını kasten mahvetmek istediği inancındalar. İktisadi durum şimdiye kadar yeterli olup bu konunun yeniden konuşulması gerekmektedir. Müslüman derebeyleri hâlâ barışçıl olmamayı

yeğlemekte olup en çok da gitmeyi arzulamaktadırlar fakat mallarını çok ucuza satmayı istemediklerinden kendilerinden daha az mala sahip ve buna istinaden Türk ideallerine katkıda bulunmak isteyen ve maddi zarara daha az uğrayacak kişilerin gitmesine bakıyorlar. Fakat dünyanın, hiç olmazsa *exempl gratia* (örnek olarak-misalen) ve burada yaşayan insanların nasıl memnun olmadığını görebilmesi için birilerinin gitmesi zorunludur. Oluşan şartların dayanılmaz hâle gelmesi yüzünden her yıl Bosna Hersek'ten göç eden aile sayısının Avrupa tarafından görülmesi istenmektedir. Bütün bunların yanı sıra, az da olsa ve nihai olarak göçlerin desteklenmesi gerekir ki bu durumda hükümetin nazarında kötü görünüm hasıl olsun. Böylece göçler daha büyük boyutlara ulaşmış, ülkeyi mahvetmiş ve Müslüman çevrelerini de kapsamış olur. Ayrıca daha önce bahsettiğimiz üzere asiller sınıfından olan derebeyleri, büyük toprak sahipleri Müslümanların toprağın gücünü temsil ettikleri ve devletin dayandığı sütunlar oldukları kanaatindedir; bundan başka söylemleri şu şekilde yankılanmaktadır: Göç etmekle neden ülke iyi Türklerden kurtulmuş olsun ki? Oysa gerektiğinde onlar sultana iyi hizmetlerde bulunabilirler. Hem göç etmekle hem kendi ideallerine hem de halifenin ideallerine ihanet etmiş olurlar. O hâlde ilhak durumunun kapıyı çalacağı o son ana kadar beklenilmesi gerekir ki işte o zaman genel göç hareketi başlatılmış olsun. Aralarında sahip oldukları büyük miktarda menkul ve gayrimenkulleri bir gecede satarak ertesi sabah sattıklarından elde ettikleri paralarla Türkiye'ye deniz yoluyla gidebileceklerine inanan oldukça saf çok sayıda kişi var. Oysa onlar, günümüzde ekonomik durgunluğun içerisinde bulunduğunu, daha sonraki adımın ise gerileme getireceğini ve ardından da kaçınılmaz olarak ızdıraplar çekileceğini unutmaktadırlar. Ayrıca kendilerini ve çocuklarını, sahip oldukları mal varlıklarından hiç olmazsa bir kısmını kurtarsalar da yeni vatanlarında kendileri olmasa bile Bosnalı-Müslüman

kişiliğine sahip çocuklarının bu yeni ortam içerisinde ebediyen kaybolma ihtimalini hesaba katmayı unutmamalıdır.

Şimdi, büyük topluluk olan Bosnalı-Müslüman çoğunluğun göç etmesi yüzünden Avusturya-Macaristan'ın huzursuzluk duyması veya bu göçlerin büyük ölçüde yoğunluk kazanmasının monarşiye, özellikle de Bosna Hersek'e hiç zararı olur mu, sorusu ileri sürülmektedir. Birlikte yaşanan ve gereğinden fazla nüfusa sahip bir topluluktan gereğinden fazla sayıda çalışan eski yurdunu terk edip de yabancı bir yere veya imkân dâhilinde kendi kolonilerinden birisine göç ettiğinde işlenen topraktan bir metre eksilmeyeceği gibi üstelik bu durumda koloni kazanımda olacaktır. Şayet birlikte yaşanan ve fazla nüfusa sahip olmayan bir topluluktan çalışan kişiler yabancı bir yere gidecek olurlarsa toprağın işlenmesinde kayıplar olacaktır çünkü gerekli iş gücü burayı terk etmiştir. Nihayet nüfus yoğunluğuna bakılmaksızın birlikte yaşanan bir topluluktan kabul edilemez siyasi oluşumlar nedeniyle bireysel olarak veya bütün üst sınıf göç edecek olursa işlenen toprak için metrelerce kayıp olacaktır çünkü bu durumda sadece el işçiliği değil, fikir işçiliği de kaybedilmiş olur. Entelektüellerin akıp gitmesi ise şimdiye kadarki milli birlik için fakirleşme anlamı taşımaktadır. Göç edenler genel olarak bazı siyasi azınlıkların mensupları olduklarından çoğunluk tarafından baskı altında tutulmaktadır. Bu azınlık ise sahip olduğu bütün entelektüel değerleri beraberinde götürmektedir. Bosna Hersek'e hiçbir şekilde beyin göçü olmuyor ve az da olsa el işçisi taşınmıyor. Bosnalı Müslümanların %30'u kesinlikle hiçbir şey üretmeyen tüketicilerdir. Üretmeyen ve tüketici olan bu kişiler ülkeyi terk ettiklerinde onların yerini büyük bir ihtimalle verimlilik sağlayacak kişiler alacaktır. İş gücü bakımından olaya bakıldığında bu göçlerle hiçbir kayıp yaşanmayacağı anlaşılmaktadır. Bosnalı Müslümanların, Hint-Avrupa nüfusunun en saf ırkını temsil etmeleri nedeniyle Müslüman toprak sahiplerinin arasında

entelektüel değerlerinin olmadığı söylenemez. Bu nedenle onlar (bilinç dışı olsa da) ırksal bireysellik olarak Hırvathğin en saf temsilcisidirler. Fakat bu entelektüel değer, siyasi ve millî bakımdan yabancı ideallere hizmet ettiğine göre ülke için ölmüş sayılır. Bilinçsizce de olsa saf Hint-Avrupa ve Hırvat kanıyla beslenen bütün bu entelektüel değerlerin altında ayrılıkçılık yattığı için pratikte bunlar kullanılamaz hâle gelmektedir. Şayet birileri bu göçler nedeniyle zarara katlanmak zorundaysa bu, Hükûmet veya ülke olmayacak, oluşan şartları güçsüz davranışlarıyla protesto eden, hiçbir şeyi değiştiremeyen, burada ve yeni vatanlarında hiçbir şey kazanamayacakları hâlde kendi halkına gereksiz ekonomik yükler yükleyip millî kayıplar verdiren göçmenlerin kendileri zararlara katlanmak zorunda olacaktır. Tarihi durdurmak mümkün olmayacağı gibi tarihî gelişimin manivelası da geriye döndürülemez.

Milletlerarası hukukun getirdiği çözümden sonra bunun kaçınılmaz neticesi olarak devlet hukuku bakımından da çözüme ulaşılması, ülkenin Avrupalılaştırılması ve yönetiminin millîleştirilmesi zorunludur. Avusturya-Macaristan Monarşisi, kendi siyasi rakiplerinin isteği dışında da olsa Balkanlar'a kendi çağrısını yapmak zorundadır. Bu çağrısıyla Avusturya-Macaristan, kendi hanedanının çıkarları ile monarşinin içinde yer alan bütün halklara ihanet etmemiş olacaktır.